

«DROSCHAK»
REVUE MENSUELLE
Organe
de la F. R. A. D.

ԴՐՕՇԿԿ

№ 11
NOVEMBRE
1931
PARIS (France)

«ՀՈՑ ԵՆԴՈՒՓՈՒՐՈՎՍԵՆ ԳՆԵՆՈՎՅՈՒԹԵՆ» ԳՐԳԵՆ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Անգլիայի խորհրդարանական ընտրութիւնները, որոնք տեղի ունեցան հոկտ. 27ին, իրենց հետեւանքներով ոչ միայն ներքին, զուտ անգլիական նշանակութիւն ունեցող երեւոյթ են, այլ եւ հետաքրքրական են միջազգային տեսակէտից, ինչպէս եւ խրատական են առհասարակ:

Որտական են, որովհետեւ այս ընտրութիւններով, կարելի է ասել, վերջնականապէս դատապարտութեան ենթարկեց, ընկերվարական կուսակցութիւնների կեանքում, այն գործելակերպը, որի համողած ջատագովներն էին անգլիական աշխատաւորականները — կառավարութեան դեկր ձեռք առնել առանց քուէների մեծամասնութիւն ունենալու երկրում ու խորհրդարանում:

Կառավարութեան մասնակցելու խնդիրը բարդ ու կնճռոտ հարց է ընկերվարական շարժման մէջ, եւ տարակարծութիւնն ու վէճը, գլխաւորապէս, պտտում է այն կէտի շուրջ, թէ արդեօք կարելի՞ է եւ պէ՞տք է կառավարութեան մէջ մտնել, առանց ընտրական քուէների մեծամասնութիւնը շահած լինելու: Ծրանական ընկերվարականները, օրինակ, տալիս են բացասական պատասխան. ընկերվարութիւնը կրնինի պատեհապաշտութեան ճարձհատուի մէջ ու կայրասերի, եթէ իրրեւ փոքրամասնութիւն, բուրժուական կուսակցութիւնների ջնկցութեան սանձերը, կամ իր ներկայացուցիչները տայ քաղքենի նախարարութիւններին: Գերման ընկերվարականների համար խնդիրը տարբեր լոյսի տակ է ներկայանում — ինչքանով իրենց ուղղգիծը կը նրպաստէ հանրապետութեան ամբապնդման: Նրանց աչքում կառավարութեան մասնակցելը կամ չմասնակցելը զուտ գործելակերպի հարց է:

Այլ էր մինչեւ այժմ անգլիական աշխատաւորականների հետեւած քաղաքականութիւնը. նրանց ընթացքը պայմանաւորում էր գլ-

խաւորապէս իրենց երկրի խորհրդարանական կարգերով եւ աւանդութիւններով: Փոյթ չէ, թէ ժողովրդի մեծ մասը իրենց հետ չէ, ոչ էլ երեսփոխանական ձայների մեծամասնութիւնն է պայման. բաւական է, որ իրենք լինեն խորհրդարանի մեծագոյն հատուածը, որպէսզի անցնեն իշխանութեան գլուխ՝ ժամանակաւոր համաձայնութիւններ կնքելով այս կամ այն բուրժուական հոսանքի հետ: Փորձը ցոյց տուց, որ եթէ միասեռ, հասարակական համանման խաւերի ծնունդ հանդիսացող կուսակցութիւնների խորհրդարանական համագործակցութիւնը կործանարար է թէ իրենց եւ թէ երկրի համար: Երկու տարաչ գործակցութիւն Միսկոննալդի ու Լյոյդ Ջորջի միջեւ բաւական եղաւ, որպէսզի ազատական կուսակցութիւնը ջարդ ու փշուր լինի, իսկ աշխատաւորականները հասնեն անդունդի ծայրը: Պէտք է յուսալ, որ այս դառն դասից յետոյ, Աշխատաւորական Կուսակցութիւնը, վերջապէս, կը հասկանայ ու կը կանգնի միակ ճշմարիտ ու նարաւոր ճանապարհի վրա — աշխատաւորական զանգուածների դաստիարակութեամբ ու կազմակերպութեամբ, խորհրդարանական պայքարի միջոցով նւաճել ժողովրդի մեծ մասի քուէները եւ միայն երկրի մեծամասնութեան կամքով ստանձնել իշխանութեան պատասխանատուութիւնը: Այդ գէպքում միայն նարաւոր կը լինի կիրառել անչէղ ու հետեւողական ընկերվարական քաղաքականութիւն:

Այսպէս, իազալիք դառնալով բուրժուական կուսակցութիւնների ձեռքին, ինչպէս պատահեց Համայնքների Պարտում, ընկերվարական կառավարութիւնը կը դատապարտուի անխուսափելի անկման կամ այլաբանման: Անգլիայում այլատեսութեամբ հասաւ այնտեղ, որ Աշխատաւորական Կուսակցութեան ստեղծիչներն ու ամենահեղինակաւոր պարապլուրինները, յանձին Միկոնալդի, Միսկոնքի, Թոմասի եւ այլոց, անջատուցին իրենց կուսակցութիւնից եւ փաստորէն դաւաճանելով դա-

անած սկզբունքներին՝ անցան թշնամի ուժերի կողմը: Ի՞նչ ցաւազդն տեսարան. Մակտոնայրը ձեռք ձեռքի Բողոքինի հետ ընդդէմ Հենդերսոնի եւ երէկաւ զինակից ընկերներին: Եթէ այդ փաստը Մակտոնայրներին համար անձնակոն ողբերգութիւն է, ընկերվարական շարժման համար՝ աւելի քան դաւաճանական հարած:

Մակտոնայրն ու կուսակիցները իրենց ընթացքը բացատրում են Անգլիայի տարապայման ծանր կացութեամբ: Կարող է պատահել, որ անգլիական ներքին պայմանները, իրօք որ, Ներոսական ճիգեր էին թելադրում: Հերոսական ճիգերի համար կան եւ Ներոսական միջոցներ: Մակտոնայրի ընթացքը շատ հեռու էր Ներոսական լինելուց: Նրա որդեգրած գործերակերպի հետեւանքը, ինչպէս եւ պէտք էր պայտել, եղաւ Պահպանողական կուսակցութեան այսպիսի ջանքերի յաղթանակը: Եթէ աշխատաւորական կառավարութեան կատարած սխալները մասամբ արդէն հարթել էին ձանապարհը պահպանողականներին առջև, Մակտոնայրի ընթացքը արագացրեց ու բազմապատկեց նրանց յանդուրժիւնը եւ, ընդհակառակը, թիկունքից հարածեց՝ առանց այն էլ թուլացած աշխատաւորականներին: Պահպանողականները առանց Մակտոնայրի էլ պիտի գային իշխանութեան գլուխ. Մակտոնայրը հեշտացրեց նրանց գործը...

Սակայն, դրանով հեշտացա՞ւ արդեօք Անգլիայի ներքին տագնապի դարձանումը: Հազիւ թէ: Ընտրութիւնից յետոյ կացութեան տէրը այլևս Մակտոնայրը չէ, այլ պահպանողականները: Մակտոնայրը դեր կը խաղայ այնքան, որքան որ հաճելի կը լինի տիրող կուսակցութեան: Այն վայրկեանին, որ փորձէ չկատարել պահպանողականները կամքը, դոնքեր կը բացւին իր առջև, եւ «ազգային կառավարութեան», որ, ընտրութիւններից յետոյ, փաստօրէն պահպանողական կառավարութիւն է, կը յաջորդէ գտարիւն պահպանողական կառավարութիւն, այլևս բոլորովին առանց քօլի: Ներքին պայքարը աւելի սուր համեմատութիւններ կառնէ, կրքերը աւելի կը լարւին, հասարակական խաւերի բախումը աւելի կը սաստկանայ, քանի Աշխատաւորական կուսակցութեան խորհրդարանական պարտութիւնը դեռ իրական պարտութեան ապացոյց չէ: Եթէ «բարբարոս» ընտրելակերպի պատճառով աշխատաւորական երեսփոխանների թիւը խորհրդարանում պակասել է մի քանի անգամ, աշխատաւորական զէտարկողների քանակը շարունակում է մնալ բարձր, գրեթէ եօթը միլիոն: Նշանակում է երկրի մի անագին մաս շարունակում է հաւատալ աշխատաւորական գաղափարներին ու գործելակերպին: Աշխատաւորական կուսակցութեան որդեգրե-

լիք գործելակերպից կախած կը լինի, մեծ չափով, թէ աշխուհետեւ ի՞նչ հունի մէջ կը մտնի անգլիական ներքին պայքարը, որի խաղող ընթացքը այնպէս բխտ կերպով խանգարուեց աշխատաւորական պարագլուխների մի մասի դաւաճանութեամբ:

Եթէ ներքին կեանքի ընազաւտում անգլիական ընտրութիւնների հետեւանքները իրենց մանրամասնութիւններով դեռ այնքան էլ պայծառ չեն, արտաքին տեսակէտից, միջազգային յարաբերութիւնների վրա ունենալիք անդրադարձումներով, նրանց դերը թուում է աւելի որոշ ու յստակ: Ամենայն հաւանակաւորութեամբ, պահպանողականների վճռական կեցածքը արեւելեան բոլոր խնդիրների եւ, ի մասնաւորի, խորհրդային իշխանութեան հանդէպ երեւան կը դայ շատ շուտով: Անվիճելի է, որ աշխատաւորականների ծայրայեղ խաղաղասիրութիւնը հասցրեց նրանց անասման անփութութեան ու մեղուկութեան արտաքին քաղաքականութեան մէջ: Աշխարհ մասամբ այդ քաղաքականութեան պտուղներն է քաղում այսօր Հեռոււոր Արեւելքում, Առաջաւոր Ասիայում, Ռուսաստանում: Կիպրոսի ապստամբութիւնը ամենացցուն արտայայտութիւնն է այդ քաղաքականութեան անգորութեան: Պահպանողականներն, ի հարկէ, իրրեւ ազգայնական Անգլիայի վեհնապետական կամքին նախանձախնդրութեան մենատէր, հազիւ թէ հանդուրժելի համարեն իրերի այդ վիճակը: Այլ հարց՝ թէ ինչ արդիւնք կը տայ նրանց վճռական կեցածքը:

Սակայն, անգլիական ընտրութիւնները շօշափելի անւերադարձում կուենան եւ Եւրոպայի գործերի վրա: Աշխատաւորականների «համակրանք» ուղղած էր աւելի դէպի Բերլին. պահպանողականները համարում են «Փրանսասէր»: Մերձեցումը Լոնդոնի ու Փարիզի միջեւ աւելի «հաստատունութիւն» կը մըտցնէ եւ եւրոպական քաղաքականութեան մէջ, աւելի շեշտած կերպարանք կը տայ հրապարակի վրայի միջազգային հարցերին, ինչպէս զինաթափութեան խնդիրն է, Հուլիորի առաջարկութիւնները, գերմանական հատուցումների ու միջպետական պարտքերի կնճիւր եւ այլն:

Այսպէս թէ այնպէս, ինչ կանգունով էլ չափելու լինենք, անգլիական ընտրութիւնները նոր երեւոյթ են մարդկութեան կեանքում: Աշխարհի գործերը շատ են խճճւած, շատ են ծանրացած բազմապիսի ու խեղդիչ տագնապներով: Անվերջ կարելի չէ կանգնած մնալ մի կէտում, ձեւացնել թէ քայլում ես, մինչ կտայես հող ես տրորում միեւնոյն տեղում: Կեանքը պէտք ունի շարժման: Առաջ թէ յետ — կախած կը լինի գործող ուժերի փոխադարձութիւնից:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ

Դանակցութեան Օրը տարւան մը քաղաքական և կազմակերպական աշխատանքներու հաշտուութեան և նոր առաջադրութիւններու օր դարձած է: Տեսակ մը զօրահաւաք, ուր կը հաւաքուին աշխարհի չորս անկիւններու վրա ցրած մեր կազմակերպւած ընկերներն ու համակիրները, Ֆիլիքսպոլս իրարմէ շատ հեռու, բայց միևնոյն ուղիով ազդեցողութիւն հոգեբանութեամբ: Իրենց գործն ու կուսանանքը պարզաբանելու: Տարւան մը կեանքը, այդ մթնոլորտին մէջ, կերթայ շողիկալուելու անցած քառասուն տարիներուն, բարոյական և գործնական իր արդիւնքներով հիւսելու մեր կուսակցութեան ամբողջ հէնքին, և այդ ամբողջական անհնչելի ոգորումներու անբարդարձումները բերելու այն բազմութեան, որ վաղւան նոր հորիզոնները պիտի բանայ մեր ժողովուրդի երթին առջև:

Մեր քաղաքական և ազգային կեանքի յարաճուն փոփոխութիւնները, մեր կուսակցութեան անցած դժնշակ ճանապարհը՝ միացած տարիներու փորձառութեան հետ, այսօր, բարդ կազմակերպութեան մը ձևը առած են Հ. Յ. Դանակցութեան, որու ուսերուն վրայ բարդ ու բազմակողմանի պարտականութիւններ կրելու: Դանակցութեան Օրը, իր հնչունքներով և նշանակներով այս բարդ կեանքին կը պատասխանէ ամէն տարի: Ու խորհրդածութիւնները բազմաթիւ են և բազմակողմանի: Դանակցութեան հիմնական նպատակը և քաղաքական մտաւոր առաջադրութիւնները, քաղաքական որոշակի և ամուր Ժողովուրդները, այդ բոլորին հասնելու միջոցները, կուս. և դիմադրող կազմակերպութեան անհրաժեշտութիւնը, զոհողութեան ոգի և դիմացկուն կամք. բոլորը կրկին պայծառութեամբ հաւաքական մթնոլորտին մէջ կարձազանգեն, կրկնութիւնն ամենօրեայ մասնակի աշխատանքներու, որ այդ օր հաւաքական բնոյթ կը ստնայ:

Այս բոլորի մասին, ներկայ տարւան տօնակատարութիւններուն ընթացքին անշուշտ կարգացին և լսեցին մեր ընկերներն ու համակիրները: Եկող տարի նոյնպէս, ու այնպէս շարունակաբար: Այդ բոլոր կարգախօսներէն անշուշտով իմ խորհրդածութիւնները կը կենդանացնեն Դանակցութեան բարոյական վրա-գլուխ-լիկ խորհրդածութիւն մը ընելու մեր երիտասարդ հոծ զանգուածներուն հետ, որոնք կենսատու աւելը կը կազմեն այս հինաւուրց կազմակերպութեան անհնչելի են առաւելագլուխ, որ կեանքի մէջ պիտի կիրարկեն այդ նշանաբանները:

Հ. Յ. Դանակցութիւնը ոչ միայն բովանդակ հայ կեանքի մէջ, այլ վստահօրէն կարելի է ըսել ամբողջ միջազգային յեղափոխական կարժաման մէջ ինքնայատուկ բարոյական դարձ մը կը լսուի է, և կանգուն կը մնայ այդ բարոյականի ամուր պատւանդաններուն վրա: Եթէ ուշի ուշով զննենք մեր կուսակցութեան անցեալը, կատարած դէպքերը, հերոսացած դէմքերը, մեր յաղթանակներն ու պարտութիւնները, մեր կուսակցութեան ներքին կազմակերպութեան զարգացումը իր հիւնքներով, պիտի տեսնենք որ հիմնական գաղա-

փարը, շրջապատը և զանազան պայմանները միշտ ոյժ հանդիսացած են, բայց անոնց մէջ աւելի՛ խոր, բաւական անհնչելի ազդակ մը գոյութիւն ունեցած է, որ Դանակցութեան էութեանը աւած է դերմարդկային նկարագիր մը. ինչ որ կը կոչուի Դանակցութեան բարոյականը: Հզօր ու անխոցելի ոյժ մը, այդ բարոյականը, որ ահա, քառասուն և մէկ տարիներու յարաճուն զարգացումով, հազարաւոր անհատներէն և գործ-ֆիրմ կաթիլ կաթիլ թորած, բիրեղացած և ընդհանուր աւագանի մէջ կուտակւած, իր հաւաքական ալիքով մեծցած՝ ինքնարժէք ազդակ մը դարձած է, նայի՛ մեր կուսակցութեան ներքին կեանքին, և ապա՛՛ ստոր արտաքին արտայայտութեան համար: Մէկ խօսքով, եթէ տարբարւածենք մեր կուսակցութեան մարմին տուող ազդակները, պիտի գտնենք նպատակը (գործը) և բարոյականը հաւասարազօր իբրաւը, նոյն իսկ մէկը միևնոյն լրացնող: Մնացած ազդակները օժանդակ հանգամանք ունին: Այդպէս էր որ Դանակցութեան նպատակը Սուրբ Գործ անունը կրեց, ու այդ գործին հաւասար՝ սրբազան բարոյական, մը Կերտուեցաւ և փոխանեցաւ յաջորդական սերունդներուն: Եթէ գործին սրութիւնը նախապայմանն էր մեծ բարոյականի մը կերտումն, այդ բարոյականի զարգացումն ու ինքնայատուկ բնոյթը Դանակցութեան անհատական և հաւաքական կամքն կը բխէր: Դանակցութիւնը, առաջին օրէն սկսած, Ֆիլիքսպոլս կը ծիւղէր, բարոյական հընկայ հասակ մը ունենալու համար: Բարձր նպատակ մը ունեցող կուսակցութիւնները, շատ յաճախ բարձր բարոյականի մը ազդացոյցները չեն աւած: Նոյնքան ճիշտ է նաև այն, որ առանց լաւ և բարձր նպատակի, որեւէ կազմակերպութիւն բարձր բարոյական մը չի կրնար ցուցահանել:

Դանակցութեան գործը և բարոյականը, հաւասարազօր և անբախտելի, իբրաւ շաղկապւած են: Այդ գործը և բարոյականը միասին մարմնացած են Դանակցութեան կազմակերպութեան մէջ: Այդ իսկ պատճառով, ամէն մէկ զանազան կը զգաս և պարտաւոր է զգալ, որ ինքը անհատաբար, և իր ընկերներուն հետ՝ հաւաքաբար, կողմը կը հանդիսանայ մեծ նպատակի մը, որ ամբողջ ժողովուրդէ մը կուզայ իրեն, և մեծ բարոյականի մը, որ մեր հազարաւոր տիտան ընկերներէն ժառանգութիւն մը է փոխանցուած մեզ, ողբերգիներու, ոչ թէ՛ այդ բարոյական զբամարտելու սպառելու, այլ բան մը աւելցնելու անոր վրա:

Դանակցական կազմակերպութեան ներքին ոյժը այդ բարոյականին վրա հիմնւած է: Անոր շնորհիւ է որ մեր կազմակերպութիւնը չի փոխը և յեղափոխուի ձեւափոխութիւններու չի ենթարկուի: Ան մտանորոգ է, միշտ նոյն կենսատու աւելին շուրջ: Եւ ով որ առաւել կամ պակաս այդ բարոյական աւելը չունի, կամ չի մտնեար Դանակցութեան, կամ՝ եթէ հաւաքականութեան մէջն է, ու կաթիլ մը ներարկուած չէ ստացած, դուրս կերթայ Դանակցութեան կազմէն:

Վերջապէս, ի՞նչ է Դանակցութեան բարոյական-

նը: Առանց Ֆարգմանելու՝ կարելի է խօսիլ անոր մասին, բայց սահմանը գծել այդ բարոյականին՝ դժւար է: Այս չի նշանակեր որ անբմբունքի է. ընդհակառակը, ամենօրեայ անուշոր եղած է Հին և նոր կազմակերպւած գանպաններուն, և իր ամբողջութեանը մէջ՝ Դաշնակցութեան պատմութեան հոգեբանութիւնն է (Թէ կարելի է այսպէս ըսել) Դաշնակցութեան խորհուրդն է, անգիր օրէնքը, անհատական և հաւաքական կշիռը, հերոսութիւններու, անձնագոյնութեան, դժբնդակ աշխատանքի, ինքնաժողովուրդի, կարգապահութեան, ընկերակցութեան, պայծառ գիտակցութեան (չարունակեցէք այս շարանը, որ կայ Դաշնակցութեան քառասուն տարեան բառամթերքին մէջ) շափանիչն է: Մէկը բոլորին, և բոլորը մէկի (խօսքը ներքին կազմի մասին է) համար: Որովհետեւ մէկը այս յեղափոխական ընտանիքին մէջ այլևս անշատ գոյութիւն մը չէ: Եւ հաւաքականութեան միւս և ոսկորի մէկ կողմն է, արեան մէկ կաթիլը: Այսպէս, ընկերօրէն միաձուլուած հաւաքականութիւնը մասամբ ենթագիտակցօրէն, մասամբ մըն ալ գերմարդկային գիտակից անձնագոյնութեամբ, կրած են այդ բարոյականը, և մնալով անոր սահմաններուն մէջ, ամենէն դժւարին պարագաներուն՝ կերպոված են այդ բարոյականը, իր խստագոյն օրէնքներով:

Դաշնակցութեան մէջ, շատ անգամ անհատը հրաժարած է իր փառասիրութիւններէն և եսասիրութիւններէն, խոնարհելով հաւաքականութեան առջև, նոյն խի գոհելով իր կեանքը, երբ տեսած է թէ Դաշնակցութեան բարոյականն անհրաժեշտօրէն այդ քայլը կը պահանջէ: Ուրիշ պարագաներուն, Դաշնակցութեան բարոյականը մարմնացնող անհատը իր ամբողջ հասակով կանգնած է հաւաքականութեան դէմ, դիմագրաւած է բոլոր բունցքներուն, ու հաւաքականութիւնը տեղի տւած է բարոյական անհատին, որովհետեւ, ան, անհատ մը ըլլալէն աւելի, կըրող կը հանդիսանար Դաշնակցութեան բարոյականին, որ աւելի մեծ հաւաքականութեան մը արտայայտութիւնն էր:

Դաշնակցութեան բարոյականը քէէ ենթակայ չէ: Վերջի վերջոյ, յաղթանակը միշտ այդ բարոյականի կողմը մնացած է: Մեր կուսակցութեան քառասուն տարեան պատմութիւնը կրնայ վկայել որ ոչ մէկ անգամ Դաշնակցութեան բարոյականը պարտութեան չէ մատնուած ու ծաղրուած: Մեր ներքին կեանքի ել և էջերը շատ անգամ ալիք տւած են, բայց վճռական վայրկեանին, այդ բարոյականի եզերքին վրա բոլոր կերբերը փչրւած ու հանդարտած են:

Ու ըսենք նաև որ այդ բարոյականը ըռնի բունցք մը չէ մեր կուսակցութեան համար, թէև աւելի գորտուոր է, քան որէէ Ֆիդիքական բունցքը: Մեր ներքին կեանքի մէջ, Դաշնակցութիւնը շատ քիչ անգամ Ֆիդիքական ուժին դիմած է գերազմի սարգարութիւն մը ընելու յեղափոխական բարոյականին: Ընդհանրապէս, Դաշնակցութեան յեղափոխական ոգին բաւականացած է միայն ծուռ նայածք մը ուղղել դէպի այն մարտիկ, որ Դաշնակցութեան կուսակցական գանկապատը կանցնին: Ու այդ, գեղականարութեան շափ ծանր կուլած է: Այս աներևոյթ աստիճանացոյց սլաքը մեր ներքին կեանքը զեկալարած է:

Դաշնակցութեան դարձնողը, ուրիշ հարիւր հարար մարդիկ անցած են, իր ջերմութիւնը ստացած է այս բարոյականէն, և դաշնակցական կազմը, կուսակցութեան նորոգւած՝ դուրս եկած է հայ կեանքին մէջ: Եթէ՛ հայ ժողովուրդի գերագոյն նպատակներուն համար՝ անհրաժեշտ և կենսական ոյժ մըն է Հ.Յ.Դաշնակցութեանը, զաշնակցական կազմի համար՝ ամենէն կարեւոր և կենսական տարրը իր յեղափոխական բարոյականն է: Այսօր, մեր կազմակերպութեան ամբողջ շարաքը դարձեալ Հին յեղափոխական բարոյականն է: Բայց Հին շրջաններուն, յեղափոխական բարոյականի ըմբռնումը խստօրէն բացարձակ էր, և մեր բոլոր գործերուն մէջ՝ տիրական:

Մեր կազմակերպութեան ներքին կեանքի մաքրութեան, կարգապահութեան և անհախնդիր անձնագոյնութեան համար յեղափոխական այդ բարոյականը վերանորոգիչ և կազդուիրչ զլիաւոր աղապի մըն էր, և այդպէս ալ կը մնայ այժմ:

Գեպի՛ Դաշնակցութեան հին և խստագոյն բարոյականը, յեղափոխական բիւրեղ և ինքնաշատուկ նկարագիր մը, որ ջղկոյի է Դաշնակցութեան համար—անհամար այդ կարգախօսք:

Ինչո՞ւ այս հրաւերը: Պարզաբանե՞ք մեր մտահոգութիւնը:

Մեր կուսակցութեան կեանքը երկու երեսներ ունի, յեղափոխական կուլի և խաղաղութեան շրջաններով գունաւորուած: Դաշնակցութիւնը, ընդհանրապէս, գործօն կոհիներ և փոթորակի շարժումներ զեկալարած է: Ընդմիջաբար, ունեցած է դաշալրի և հասարակական խաղաղ և լայն աշխատանքի շրջաններ: Այս դարարները, երբեմն հարկադրական, նախապատրաստութեան, ինքնաժողովման և սպասման թւականներ դարձած են մեր կուսակցութեան պատմութեան համար: Խաղաղ աշխատանքի և լայն հասարակական գործունէութեան շրջանները միշտ յաջողած են յաղթած յեղափոխական շարժումներուն, այս կամ այն հատուածի մէջ, թոյլ տալու, որ Դաշնակցութիւնը գործէ որպէս յայտնի քաղաքական կազմակերպութիւն մը (1905-8 և 1917ին Կովկաս, 1908—1911 թիւրքիա):

Դաշնակցութեան քաղաքական և յեղափոխական գործօն կեանքը այնքան մեծ թիւով ընթացած է, որ այդ նկարագրով թրձած մեր կուսակցական կազմը դաշալրի և խաղաղութեան ժամանակաշրջանները միշտ ալ թելի գնահատած և կորսուած ժամանակ մը նկատած է:

Երբ ստարկայական հայտացք մը նետենք մեր կուսակցութեան անցաւին, պիտի տեսնենք որ իրարու յաջորդող այդ ժամանակաշրջանները ձգտած են զուգահեռական մը ստեղծել մեր գաղափարական ըմբռնումներու և մեր գործօն շարժումներու միջև: Մտքի և գործնական քայլերու հաւասարակշռութիւնը մօտ 20-25 տարի յետոյ միայն իրականութիւն կը գտնար: Ատկէ առաջ, յաճախ, յեղափոխական գործօն կեանքի փոթորիկէն տարւած, գաղափարական և քաղաքական դաստիարակութիւնը կանտեսէր, և, ընդհակառակը, խաղաղ ժամանակաշրջաններուն գաղափարական և լայն հանրային գործունէութիւնը մեր բովանդակ ուժերը կը կլանէին, մոռացութեան մատնելով գործօն

յեղափոխութեան կարելիութիւնները: Այս երկու յատկութիւններու հաւասարակշիւթիւնն էր որ ամբողջական ոյժը պիտի կազմէր Դաշնակցութեան: Ուշի ուշով կէջ ջննեց մեր կուսակցութեան անցեալի զարգացումը, պիտի հաստատենք որ Դաշնակցութեան բարոյականն է, որ շաղկապ հանդիսացած է մէկտեղելու Դաշնակցութեան զինուորական և մտաւոր ուժերը, Ֆեդալիստ և դաշտնի գործիչը, աղտոտ երկնքի տակ գործող սեսարական և պրոպագանդիստը, ծայրայեղ ընկերվարականը և լեւնեբու վրա կուռղ աղատաստենչ անգրագէտը: Դաշնակցութեան բարոյականն է որ կըրցած է մեր կազմակերպութեան Ֆիզիքական ոյժը միացնել անոր մտաւոր ուժին, կուս ամբողջութիւն մը ստեղծելով հայ իրականութեան մէջ:

Արդ, այս տարբեր ժամանակաշրջաններուն Դաշնակցութեան բարոյականը տարբեր փուլերէ անցած է. տեղ մը յարաճուն զարգացումով կուտակած՝ մեր կուսակցութեան փառքի պսակը դարձած է, ուրիշ տեղ մը, այդ կուտակած բարոյականը մեր կազմակերպութեան տկարութիւնները լեցնելու և նոր գանգաւաններուն բարոյական սնունդը հայթայթելու համար՝ աստիճանաբար նստած է:

Դիտած է որ, ընդհանրապէս, գործոն յեղափոխութեան շրջանին, երբ դաշնակցական Ֆիզիքական կազմը իր կեանքն իսկ զոհողութեան սեղանին վրա կը դնէր, յեղափոխական բարոյականը ուժանակով իր զարգացման հասած է, դառնալով միս և արիւն մեր ամբողջ կազմին: Բարոյական ուղին, ամէն տեղ և ամէն քայլափոխին բոլորի համար առաջնորդ և ուղեցոյց եղած է: Մինչդեռ խաղաղութեան և սպասման ժամանակաշրջաններուն, Դաշնակցութեան կազմը աստիճանաբար դառնալով իր իրականութեան և խաղաղ գործունէութեան առաջը զննելու կը շատնան, անհատական նախախիտութիւններն ու կրքերը նոր ճանապարհներ կը գտնեն դրսևորելու համար. նազ զոհողութիւններով՝ առաւելագոյն փառքի հասնելու տենչները թէ կտունէ. գանգաւաններ հետո իրենց կեանքը զոհ ըրելու յեղափոխական մեծ գործին, կը լծին իրենց յերկրայտի առօրեան և կողմնակի աշխատանքներուն, զլսելով տեղական փոքր հաշիւներէ և կիրքերէ, իսկական յեղափոխական աշխատանքը կը փոխարինեն բազմապիսի ժխտով մը: Այս պարագաներուն մէջ Դաշնակցութիւնը տառապած է շարք մը երևոյթներէն, որոնք մեր կուսակցութեան բարոյական կնիքը չէին կրեր և չէին նպաստեր կազմակերպութեան ուժերը կեդրոնացնելու, քաղաքական մտքը դաստիարակելու և բարոյական հմայքը բարձրացնելու: Այս կեդրոնախոյս երևոյթներուն զէմ (փոսքը բարոյական թերազմներու մասին է) մշտ հրապարակ կուտար Դաշնակցութեան կուտակած հին բարոյականը ամուր պահելու կազմակերպութեան ողնշարը և վերականգնելու կուսակցութեան յեղափոխական շիտակ դիմագիծը: Նախապատրաստութեան շրջանը տակաւին չբարձրած՝ Դաշնակցութիւնը հարկադրւած կիջնէր գործոն յեղափոխութեան ասպարէզը, մաքրող ու զտող անձնապահութեան ճանապարհը կը բռնէր, ուր անբարոյականութիւնը կը մեռնէր, կը չքանար, կամ կը սմբեր: Իսկ բարոյական մթնոլորտը կը դառնար տիրական:

Ոստքը մասնաւորելով ներկայ տանամեակին վրա, պէտք է բռնեք, որ Դաշնակցութիւնը դէպքերու հարկադրանքով, սպասողական և նախապատրաստական մեծ շրջան մը կը բոլորէ, մասնաւոր է կէջ միայն նկատի առնեք տարագիր գանգաւաններու մէջ կազմւած Կ. Կոմիտէները: Այս Կեդր. Կոմիտէներու բնոյթը, վերջին տանամեակին հիմնական փոխւած է: Առաջ, այդ մէկ զանի մարմինները երկրի յեղափոխական գործին օժանդակելու կոչումն ունէին: Մինչդեռ հիմա, մեր բազմաթիւ Կ. Կոմիտէները կազմակերպութեան գործոն մասնիկներն են: Տանամեակէն աւելի է, որ արտասահմանի դաշնակցական այս մարմինները քաղաքական դաստիարակութիւն կը ստանան, հոծ երիտասարդութիւն իրենց ծոցին մէջ կուսնեն և համբերութեամբ կը սպասեն քաղաքական-յեղափոխական մեծ դէպքերուն, բայց միևնրյն ժամանակ, որպէս ուժեղ և կենսունակ կազմակերպութիւն կը մասնակցին հանրային բողմախիս ձեռնարկներու:

Արդ, այս ժամանակաշրջանը, մէկ կողմէ իր բազմապիսի բնոյթով, միւս կողմէ իր գանգաւանային և հանրային բողմապիսի արտայայտութեամբ, փարձուքեան շրջան մըն է: Մեր շարքերը ոչ միայն մտքով և բողմապիսի պէտք է պատրաստուին սպառազայ կարելիութիւններուն դիմադրաւելու, այլ զաշնակցականօրէն պետք է լաւ քրծիմ: Այստեղ է, որ Դաշնակցութեան հին բարոյականը պէտք է ուղեւորչի և ամենէն ամուր հիմքը կազմէ մեր ներկայ կազմակերպութիւններուն, միս և արիւն դառնալ մեր բոլոր հին և նոր ընկերներուն, որպէսզի մեր քառասնամեայ ժառանգական բարոյական դիմագիծը չխախտուի:

Դաշնակցութեան բարոյականը ամէն մէկ կուսակցական անհատի, իւրմբի և հաւաքակցութեան թէ՛ անհատական, թէ՛ հանրային և թէ՛, մասնաւոր, կուսակցական գործերու դասաւորը պիտի հանդիսանայ: Ու ամէն անգամ, դաշնակցական անհատն ու հաւաքակցութիւնը երբ կուսն իրենց քայլերը, պէտք է ամօթանար շման Դաշնակցութեան բարոյականին սովը: Դաշնակցութեան բարոյականը անհրեժիթ, բայց մշտապէս գոյութիւն ունեցող տախտակ մըն է, ուր կարճանապարհին բոլոր արբաքները: Որեւէ լաւ գործ ու բարոյական (յեղափոխական իմաստով) արբաք անկուրուստ կերպով Դաշնակցութեան բարոյական դրամադրուի վրա կաւեւնայ: Ու ստոր կապուակ որեւէ բացասական քայլ, մեր կուսակցութեան մէջ չի մտցելի և առանց վերաբերմունքի չի մնար:

Յատուիկայ տարեշրջանին, մեր մարմիններն ու գործիչները Դաշնակցութեան աշխատանքները յառաջ պէտք է տանին այս նշանաբաններով, նոր շեշտ մը աւելցնելով մինչև հիմա եղած արտայայտութիւններուն վրա: Այսպիսով կարելի պիտի ըլլայ մղել մեր բոլոր ընկերները անհատաբար ու հաւաքաբար վերականգնելու հին յեղափոխական ուղին, ու ինքնապատաստանի նստլ իրենց հետ: Կաակեւնէ դուրս է, որ մեր ընկերներն այս ուղիով աւելի ամուր պիտի կատչին մեր կուսակցութեան յեղափոխական շիտակութեան, բարոյականը վերակշիւ պիտի դառնայ, ու գործերն աւելի ներառմութեամբ յառաջ պիտի ընթանան՝ մօտենալու մեր վերապոյն նպատակին: Կ. ՍՍԱՌՆԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՐԵԱԿՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Պորճրդային Հայաստանի կառավարութեան յայտարարութիւնը նոր գաղթականներ ընդունելու մասին առիթ ծառայեց, որպէսզի գաղութային մամուլը կըրկին անպառ ցրաղտ մեր երկրի բնակչութեան խնդրով: Մի խնդիր, որ ճշգրիտ լուսարանութիւնն ամբողջովին կապւած է վիճակագրական աւելանքի հետ: Եւ որպէսզի միանգամայն պարզ լինի, թէ Հայաստանի բնակչութիւնն ի՞նչ շարժման ու փոփոխութիւնների (յաւելում և նւազում) է ենթարկուել, անհրաժեշտ է ձեռքի տակ ունենալ թի՛ւ հանրապետական և թի՛ւ խորճրդային շրջանների լրիւ վիճակագրական տեղեկութիւններ:

Դժբախտաբար, մինչև այժմ եղած մարդահամարներից և ոչ մէկը լրովին չի պարզում այդ խնդիրը, և թէ խորճրդային և թի՛ւ արտասահմանեան հայ հրապարակաբերները օգուտում են տարբեր աղբիւրներից ու, յաճախ էլ, ենթադրական թւերով առաջնորդում: Հարցի լուծումը դժարանում է նաև նրանով, որ երկրի բնակչութեան խնդիրը քաղաքական պայքարի է վերածուած և իւրաքանչիւր ոք իր տեսակէտից է աշխատում լուծել այն:

Որպէսզի հիմնաւորենք մեր թերահաւատութիւնը, անցնենք փաստերին: Հանրապետական Հայաստանի բնակչութիւնը կտր թւով հաշուում էր մէկ միլիոն երկու հարիւր հազար: 1922թ. խորճրդային իշխանութեան կողմից ձեռնարկած գիշարտնտեսական մարդահամարի համաձայն Հայաստանի բնակչութիւնն էր՝ եօթ հարիւր միստում մէկ հազար: 1926թ. ղեկավարների մարդահամարը Հայաստանի ազգաբնակչութիւնը ցոյց տւեց՝ ութ հարիւր միստում հազար հինգ հարիւր: Իսկ որոշ տեղեկութիւնների հիման վրա (պաշտօնապէս չհաստատուած), Հայաստանի ազգաբնակչութեան թիւը 1930թ. այնպէս հասնում էր՝ մեկ միլիոն հինգ հազարի: Մի կողմ թողնելով այս վերջին՝ ոչ պաշտօնական թիւը, ունենք երեք վիճակագրութիւնների հետեւեալ պատկերը. — 1920ին՝ 1.200.000, 1922ին՝ 781.000 և 1926ին՝ 880.500:

Համաձայն այս թւերի, երկու տարւայ ընթացքում, այն է՝ 1920-1922 Հայաստանի բնակչութիւնը պակասել է՝ 419.000 մարդով: Եթէ ի նկատի՝ ունենանք, որ այդ ժամանակաշրջանին Հայաստան են վերադարձել 65.000 թուրքեր և 25.000 հայեր, ապա ուրեմն երկու տարում Հայաստանի բնակչութիւնը պակասել է կէս միլիոնով...

Սակայն, որպէսզի մեր հակառակորդների կողմից այս թւերի նկատմամբ առարկութիւններ չլինեն, մօտենանք խնդրին խորճրդային վիճակագրութեան տրւեալներով:

«Լեւինեան Ուղի» ամսագիրն իր 1928թ. № 3-4 (էջ 99) հանրապետական Հայաստանի վիճակագրական աւելանքը քննութեան առնելով, հետևեան է գրում. «Ապա ո՞րքան՞! Հայաստանի բնակչութեան իսկական և ոչ մտացածին քանակութիւնն առ 1 յունարի 1920 թ.:

«Հիմնելով դաշնական կառավարութեան հրատարակած № 2 տարիաակի վրա, անչափ ուղղումներ մտցնելով միայն ցուցակագրած գիւղի միջին թւերին թեան մէջ և համեմտելով այն երկրամասեր, որ Խորհրդային Հայաստանի այժմեան սահմանների մէջ չեն մտնում, մենք ստանում ենք Հայաստանի բնակչութեան թիւը՝ ինը հարիւր երեսուսը հինգ հազար:

Ուրեմն, եթէ 1920թ. երկրի բնակչութեան թիւը եղել է 935.000, իսկ 1922ին՝ 781.000, կը նշանակէ, որ չէնց բուշեիկների խոտովանութեամբ, խորճրդային իշխանութեան հաստատման առաջին երկու տարինուրում Հայաստանի բնակչութիւնը՞) պակասել է հարիւր յիսուն չորս հազարով:

Ինչպէս վերը յիշատակեցինք, այդ նոյն երկու տարիների ընթացքում Հայաստան են փոխադրւել 65.000 թուրքեր (եթէ ընդունենք, որ հանրապետական Հայաստանում մնացել էր 11.500 թուրք) և 25.000 հայեր (եկած արտասահմանից ու խորճրդային տարբեր հանրապետութիւններից): Դրան էլ պէտք է աւելացնել երկու տարում տեղի ունեցած բնական աճումը տարեկան մէկ տոկոս (նազագոյն), որը կանէ 15.600, ապա պէտքէ ընդունենք, որ 1920ից մինչև 1922ը Հայաստանի բնակչութեանը աւելացել է 105.000 մարդով:

Համեմատենք թւերը: 1920թ. վիճակագրութիւնը ստուգման և ուղղումների ենթարկելով, բուշեիկներն ընդունում են, որ այդ թւականին Հայաստանն ունեցել է 935.000 բնակիչ: 1922թ. խորճրդային վիճակագրութիւնը նոյն Հայաստանի ազգաբնակչութիւնը հաշուում է 781.000: Ընդունենք, որ 1922 Վիճակագրութեան ժամանակ գանազան պատճառներով չեն ցուցակագրւել 49.000 հոգի: Հետևաբար, 1922թ. բնակչութիւնն եղել է 830.000: Այս թիւ մէջ է մտնում դրսից եկածների և բնական աճումից առաջացած 105.6000 թիւը: Հանկուղով 830.000ից 105.600-ը՝ կը մնայ 724.400: Համեմատելով 1922ի ազգաբնակչութեան թիւը (724.400) 1920ի հետ (935.000) կը տեսնենք, որ երկու տարւայ ժամանակաշրջանում Հայաստանի բնակչութիւնը պակասել է 210.6000 մարդով:

Անգամ եթէ 1920-21թ.թ. վերլույստումների ժամանակ և 1921-22թ. թ. սովին ու համաճարակին դոհ գնացած լինի 60.600 մարդ, այս դէպքում էլ, ակնյայտ է, որ համաձայն խորճրդային վիճակագրութեան, հանրապետական Հայաստանի հետ համեմատած, երկրի ազգաբնակչութիւնը երկու տարում պակասել է հարիւր յիսուն հազար մարդով:

Թւարանական այս հաշիւից ելնելով, իրաւունք ունինք հարց տալու, թէ ի՞նչ է եղել այդ 150.000ը: Մի՞թէ հիմք չունինք պնդելու, որ Հայաստանում տեղի է

*) Առանցքադրելով միմիայն խորհրդային վիճակագրութեան տեսակետով, մենք ի նկատի չենք առնում այն զանգամները, որոնք փոխադրւեցին ներկայ Հայաստանի գաւառները 1920թ. աշնան հայ-տաղկական պատերազմի ժամանակ:

ունեցել արտագալթ: Եւ ո՞ւմն է յանցանքը, որ այդ արտագալթը տեղի է ունեցել...

1926թ. դեկտեմբերի մարդահամարի համաձայն Հայաստանի ազգաբնակչութիւնը եղել է՝ 880.464 հոգի: Հետագային, խորհրդային մամուլը այդ թիւը հասցրեց 930.000ի: Այդ վերջին թիւը հիմնաւորեց նրանով, որ առ 17 դեկտ. 1926թ., ցուցակագրութեան ժամանակ, շատերը ժամանակաւորապէս հեռացած են եղել երկրից և ոմանք էլ չեն արձանագրուել: Զիւժեհը, ընդունելը 930.000 թիւը վերջնական:

Պորհրդային վիճակագրութիւնը հաստատում է, որ հանրապետական շրջանին Հայաստանում եղել է 935.000 մարդ, իսկ 1926թ. դեկտեմբերին՝ 930.000: 1922-26, այսինքն չորս տարիներին ընթացքին, ազգաբնակչութիւնը աւելացել է 100.000ով՝ մօտեցնելով 1926ի քանակը հանրապետական շրջանի թիւին: Սակայն, ի՞նչպէս է եղել այդ յաւելումը:

Ի նկատի ունենալով Հայաստանի բնակչութեան բնական աճման բերկորոշային սովորը, տարեկան աճումը հաշւենք երկու տոկոս: Մէկ տարւայ աճումը կանի 17.000, չորս տարւանը (1922-26)՝ առնւազն 68.000: Երկիր մտած հայերի և թուրքերի թիւն էլ հաշւենք 27.000: Ուրեմն չորս տարիների աճումը հաւասար է 95.000ի: 1926թ. ազգաբնակչութիւնը (930.000) համեմատած 1920ի հետ (935.000) պակաս է 5000ով: 95.000 և 5.000 կանի 100.000, որը և հասասար է 1926թ. եղած յաւելումին:

Ապա ո՞ւր մնաց խորհրդային տիրապետութեան օրով պակասած 150.000ը...

Ինչպէս էլ որ դարձնենք թւերը, որքան էլ որ փաստաբանական հարկադրութիւն յայտարարուի, փաստ է, որ ելնելով խորհրդային վիճակագրութիւնից՝ Հայաստանի բնակչութիւնը պակասել է 150.000ով:

Իսկ թէ ներկայիս Հայաստանի բնակչութիւնն ի՞նչ թիւ է կազմում և ինչպիսի փոփոխութիւնների է ենթարկւած, այդ մասին ի վիճակի կը լինենք խօսել միայն այն դէպքում, երբ խորհրդային կառավարութիւնը կը հրատարակ պաշտօնական տեղանք ու ցոյց կը տայ, թէ սովորային ի՞նչ բնական աճում է ունեցել ազգաբնակչութիւնը և ո՞րքան հայ ու այլազգի գաղթականներ են մտած երկիր:

Ներգաղթի այս տարւայ որոշումը առիթ ծառայեց և մէկ այլ վէճի: Այն է, խորհրդային իշխանութեան քաղաքականութիւնը ազգային փոքրամասնութիւնների հանդէպ ընդհանրապէս և թուրքերի նկատմամբ մասնաւորապէս:

Պորհրդային վիճակագրութեան տւած տեղեկութիւնների համաձայն, Հայաստանի բնակչութիւնն ըստ ազգութիւնների սովորային հետեւեալ յարաբերութիւնն է ունեցել՝ 1922ին — հայ՝ 85,9% (671.450), թուրք՝ 9,7% (76.555) և այլ ազգութիւններ՝ 4,4% (33.006): 1926թ. — հայ՝ 87,4% (768.571), թուրք՝ 10,7% (89.736) և այլ ազգութիւններ՝ 1,9% (22.157):

Հանրապետութեան շրջանին Հայաստանի թուրք բնակչութիւնը մենք հաշւեցինք՝ 11.500: Զեռքի տակ վիճակագրական ստորդ տւեալ չունենք: Ոմանք հաշ-

ւում են 10.000, ոմանք 12.000 և ոմանք էլ 15.000: Եթէ ի նկատի ունենանք, որ 1926թ. Հայաստանում ապրելիս են եղել 89.736 թուրք և 1928թ. էլ հողօրդ կոմի դեկուցման համաձայն Հայաստան են վերադարձել 80.060 թուրքեր, ապա մօտաւոր թիւը պէտք է ընդունել 10-15.000 հողի:

Ներգաղթի և հողաբաշխման խնդիրները մեծապէս կապւած են Հայաստանի հողային վիճակի հետ: Ամէն անգամ, երբ հակախորհրդային մամուլը ներգաղթի խնդիր է յարուցել, Հայաստանի բուլճերի կառավարութիւնը միշտ էլ առարկել է, թէ երկիրը հողային աւելորդ «Փոնդ» չունի և ինչ որ ճահիճների շրջապատ մտապիտեղ է առաջարկի: Բացի հողային «Փոնդի» շէրտութիւնից, խորհրդային իշխանութեան առաջ մէկ ուրել դժուար լուծելի խնդիր էլ է դրւած եղել: այն է՝ Հայաստանում դանուղ հարիւր քան հազարից աւելի հողագործի հայ գաղթականներին հող տալու անհրաժեշտութիւնը:

Արդար լինելու համար պէտք է յիշատակել, որ դաշնակցական մամուլը երբեք չի ժխտել այդ զժաւորութիւնները: Բայց և այնպէս մենք պնդել ենք, որ Հայաստանի ներկայ հողային պայմանները թոյլ են տալիս երկիր փոխադրելու 150-200.000 գաղթականներ: Հետագայ դէպքերը ցոյց տւին, որ բուլճերիների վայնաստեղ լոկ քաղաքական խաղ է, և Հայաստանում, իսկպպէս, հնարաւոր էր տեղաւորել 150.000 գաղթականութիւն:

Ոսենք փաստերով:

1928ին հողօրդկոմ Երզնկեանը իր դեկուցման մէջ յայտարարեց, թէ մինչև այդ թւական Հայաստան են վերադարձել 80.400 թուրք գաղթականներ: Մինչև նոյն թւականը երկիր են մտել 19.000 հայ գաղթականներ: Հետագային Հայաստան անցան նաև մօտ 3.000 հայեր: Այս տարի կառավարութիւնը յայտարարեց, որ ինքը որոշել է առաջին հերթին Հայաստան փոխադրել 10.000 գաղթականներ, խոտանալով ապագային այդ թիւը հասցնել 30-50 հազարի: Ուրեմն, փաստօրէն, Հայաստանն ի վիճակի է եղել տեղաւորել 150 հազարից աւելի մարդ: Հետեւաբար, դաշնակցականների հաշիւը, այս տեսակէտից էլ, սխալ չի եղել և համապատասխան էլ երկրի հողային իրական հնարաւորութիւններին:

Մի կողմ թողնելով տաս հազարի և միւս խոտումները, մինչև 1928թ. Հայաստան փոխադրել է 99.000 գաղթական: Ի հարկէ, եթէ այդ քանակի դէժ կէսը հայեր լինէին, թերեւս առարկելու առանձին տեղիք չէինք ունենալ: Բայց այդ թիւ ազգային կազմն է, որ խոտօրէն դատապարտուած է մեր կողմից:

Ազգային տեսակէտից ներգաղթի և հողային ի՞նչ քաղաքականութիւն է վարել խորհրդային իշխանութիւնը:

Այս հարցի շատ յստակ ու որոշ պատասխանը գրւում ենք Հայաստանի հողօրդկոմ Երզնկեանի երկու զեկուցումների մէջ՝ մէկը տրւած Հայկովկոսի կենտրոնի լիազուտար նիստում, միւսը՝ Հայկենադործկոմի երրորդ նստաշրջանին («ՈՒ. Հ», 1928թ. №№ 28, 157 և 158):

Որքան թուրք գաղթականութիւն է տեղաւորել A.R.A.R. @

Հայաստանում: Երզնկեանը յայտարարում է՝ «Մեր երկրից արտաքուստ հսկայական թուրք ազգաբնակչութիւնը վերադառնալով, կապւել է հողին: Դրանց թիւը հասնում է ութսուն հազարի»:

Իսկ դրա դիմաց, երկրում գտնուող 120-000 հողագործի հայ գաղթականներից «մինչև այժմ հողով բարարւած են 75-000 հոգի: Մնացած 45-000ին հողով բարարաբըլը մտնում է գաղթի և բնակեցման հնգամայ ծրագրի մէջ»: Զգրեանը, թէ այդ ծրագրի որ մասն է իրագործւած, միայն ստոյգ է, որ «ազգային փոքրամասնութեան հողային հայրը լուծւած-արարուած է: 1927թ. վերջին ազգային փոքրամասնութիւնների մէջ հողագործի գիւղացիութիւն այլևս չկայ»:

Բաւական չէ, որ 80-000 թուրք գաղթականութիւնն ու ազգային միւս փոքրամասնութիւնները լիովին բարարուած են հողով, խորհրդ. իշխանութիւնը հողաբաշխման ժամանակ էլ միշտ առաջնութիւնը տւել է ալլազիներին: Նոյն երզնկեանի առջը բերած ցուցադրող տախտակը հետեւեալ պարտկերն է պարզում.—

Ստեփանաւան-Վարանցովկայի շրջաններում ըստ ազգութիւնների իւրաքանչիւր շնչին վարելահող-խոռհարք-արտադայր ընկնում է —

Հայ՝	1.37	դիսեսատին
Թուրք՝	2.44	,,
ուսու՝	2.32	,,
Դարալազեակում —		
Հայ՝	3.72	,,
Թուրք՝	6.10	,,
Բասարզեշարում —		
Հայ՝	1.78	,,
Թուրք՝	2.64	,,

Ինչպէ՞ս է բացատրում նման արտաոց երևոյթը ինքը Երզնկեանը.—

«Ազգային փոքրամասնութիւնները հողային ֆոնդով աւելի լաւ են ապահովւած, քան հայ գիւղացիութիւնը: Եւ այժմ դրութիւնն ստեղծւել է թուրք ազգաբնակչութեան ներառական վերաբերմունքն ու վստահութիւնը հայ ժողովրդի նկատմամբ ամբայնդիւր, անցեալի կոշտբարային պատմութիւնը մոռացնել տալու և իր կազմալուծւած ընտանեկան ու տնտեսական դրութիւնը ոչ միայն վերականգնելու, այլ և զարգացնելու դիւրութիւն տալու: Ռուս գիւղացիութեանը համեմատաբար բարձր տնտեսւած հող թողնելը բացատրուած է նրա կանգուն տնտեսութիւնը՝ ժողովրդական ընդհանուր տնտեսութեան ու շահերի նկատառումով յրաշուստելու ցանկութեամբ»:

Կամ թէ՛
«Ազգային փոքրամասնութիւնների վերաբերմամբ,

առանձնապէս թուրք ազգաբնակչութեան մէջ մեծ առանձին քայքայականութիւն եմ վայել» արտօնել պայմաններ ստեղծելով նրա համար: Մենք այդպէս ենք վարել, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենանք կարճ ժամանակամիջոցում վերացնելու ազգային այն անազնիգը, որ ստեղծւել է մեր երկրի թուրք, հայ և ուստ ազգութիւնների միջև»:

Իսկ թէ ինչպէս պայմաններում է տեղաւորում հայ գաղթականութիւնը, այդ մասին որոշ գաղափար տալիս է Երզնկեանի գեկուցումը զննադատողներից Վեդիբասարի պատգամաւոր Շեխ Չաղէն՝ «Արագայեանի շրջանում հայ ցաղթականները բնակեցնել են ազահողերի վրա, որսնք էին բերք են տալիս: ամերածեշտ է հողաշինարարութիւնը և գիւղերի յատակազրծումը կապել հողային, ջրային և կլիմայական պայմանների հետ»...

Եւ, պէտք էր որ, ճակատագրի հեզնանքով, թուրքը բողբէր հայ գաղթականների հանդէպ գործարուած ազգակող անարդարութեան դէմ:

Այսպիսով, Հայաստանի բնակչութեան, գաղթականների տեղաւորման ու հողաբաշխման մասին կարող ենք հանել հետեւեալ եզրակացութիւնները.

ա) 1920ից մինչև 1926ի վերջը, ամենահամեստ հաշիւներով անդամ, երկրի բնակչութիւնը պակասել է 150 հազարով: Ստեղծւած տնտեսական և քաղաքական ծանր պայմանները ճնշման տակ բնակչութեան այդ թիւը արտագաղթելով երկրից՝ ցրել է Արհրդ. Միութեան սահմաններում, որը մի ծանր հարւած է ազգահաւաքման ու հայրենաշինութեան գաղափարին:

բ) Ազգային խնդրում բուլղիկներն ընդգրկել են մի շատ վտանգաւոր գիծ. նրանք մեր երկրի հողային ազատ Փոնդերը տրամադրում են թուրքերին՝ ստեղծելով նրանց համար տնտեսապէս ու քաղաքականօրէն զարգանալու աւելի լայն հնարաւորութիւններ: Եթէ տարիների ընթացքում Հայաստան է ընդունուել ութսուն հազար թրքութիւն և ներկայիս թուրքերի քանակը մեր երկրում հասնում է հարիւր հազարի: Փաստերը ցոյց են տալիս, որ Հայաստանից հեռացած հայ ազգաբնակչութեան տեղը գրաւում են ոչ թէ արտասահմանեան հայ գաղթականները, այլ զեմալական ուղով սնւած թուրքերը:

գ) Մինչև 1928թ. Հայաստան են ընդունուել ընդամենը 19-000 հայ գաղթականներ: Այլ կերպ՝ չորս անգամ աւելի պակաս թուրք գաղթականներից: Հայ գաղթականները տեղաւորում են հողային, ջրային և կլիմայական աննպաստ պայմաններում, որը և պատճառ է դառնում քայքայման և արտագաղթի:

Ահա և թւերի ու փաստերի պերճախօս լիզուն:

ԱՇՈՏ-ԱՐՄԻՐՈՒՆԻ

„ԻԴԵՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՖՐՈՆՏՈՒՄ“

«Վերլուրդիական Ֆրոնտը» Հայաստանում՝ բոլորովին այլ նշանակութիւն ունի, քան բուն Ռուսաստանում: Այնտեղ գաղափարական դժարութիւնները կապուած են շրջաւարտուի հոմոնիստական կուսակցութեան ներսի հետ և պայքարի կրակը ուղղուած է «աջ» ու «ձախ» թիւումներին կամ դանազան «խոտորումներին» դէմ, մինչդեռ Հայ Իրականութեան մէջ զլլաւոր վտանգը «դաշնակիզմն» է և «Վերլուրդիական պայքարի հիմնական խնդիրները» պայմանաւորուած են Հ. Յ. Դաշնակցութեան զաղափարներին անսահման ժողովրդականութեամբ ու կենսունակութեամբ: Հայաստանը բառի բուն նշանակութեամբ յազնցած է «զաշնակցական մտայնութեամբ», որի դէմ ահա 11 տարի է, բոլոր կարգի վէճերով, կտրի է մղում Հայկումկուց ու չի կարողանում յաղթահարել:

Շատ հետու չզննաւ Համար յիշենք, թէ կուզ, այն կատարի վէճն ու կտրել, որ կար Հայկումկուսի ծոցում 1928ին, երբ հերթի էր դրած Դաշնակցութեան զաղափարական բնորոշման հարցը և որի հետևանքը կարգադրուած աշխի ընկնող կոմունիստներին տապալումը «տիրող բարձունքներին» և վտարումը Հայաստանից ու կողմակց: Կրակ էր բացուած բոլոր դիրքերից: Հարկաւոր էր պապցոցանել, թէ ի՞նչ կուսակցութիւն է Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը՝ մանր-բուրժուական, թէ բուրժուական՝ սպասուորը «խոշոր կապիտալ»:

Հեռուց դիտողի համար վէճը դուռ տեսական, ճեմարանական մտամարդանքի տպաւորութիւն կարող էր թողնել: Իրականութեան մէջ ի՞նչ տարբերակ, ընթացիկ քաղաքականութեան հետ կապ ունեցող մի խնդիր էր քննարկ: Որոշմանը աշխարհում, ուր բանաձևերն ու գասակարգումները վճռական նշանակութիւն ունին, բոլորովին նոյնը չէ՝ բնորոշել Դաշնակցութիւնը որպէս սոսկ բուրժուական թէ մանր-բուրժուական կուսակցութիւն: Այդ բնորոշումից է կախուած կուսակցութեան և կառավարութեան վերաբերումը դէպի դաշնակցականները: Դէպի մանր-բուրժուական կուսակցութեան պատկանողները կարելի է, որոշ պայմաններում, աւելի հանդուրժելի վերաբերում ունենալ, քան դէպի խոշոր-բուրժուական կուսակցութեան անդամները:

Դաշնակցութեան գաղափարական բնորոշման շորջ յարուցած վէճը, մանաւանդ, իր մանրամասնութիւնների մէջ վերին աստիճանի հետաքրքրական և ուսանելի կողմեր ունի, նախ և առաջ, Հայկումկուսի ներաշխարհի գնահատութեան առնակտից: Վէճի ընթացքին, մի շարք կարկառուն դէմքեր, Հայկումկուսի ամենազոր քարտուղար Ալ. Յովհաննիսեանից սկսած, կտրիցին իրենց վիզն ու դիտապատ խորտակեցին բարձր դիրքերից:

Վէճը փակեց Հայկումկուսի պրինտով բանաձևով 1928թ. նոյեմբերին, որով արեց Դաշնակցութեան «սպառիչ ու ճշգրիտ բնութագիրը»: Բանաձևի համապատասխան մասը առում էր.

«Դաշնակցութիւնը եղել է և է Հայ բուրժուազիալի իղձերի ու ձգտումների արտայայտիչն ու մարտական կուսակցութիւնը: Նա կատարել է և կատարում է համաշխարհային խնդիրներին սպասուորուած ամենաստոր պաշտօնը: Դաշնակիզմը բուրժուական ազգայնական-չովինիստական-հակայնզափոխական իղձորդիւն է: Նա Հայ Իրականութեան Փաշիզմն է: Եւ հէնց այդ Իրականութեան մէջ Դաշնակցութիւնն ամենահակայնզափոխական ոյժն է, խորհրդային իշխանութեան ու մեր երկրի աշխատաւորութեան առաւելագոյն վտանգաւոր թշնամին, որ միջազգային իմպերիալիստների ոսկինիւրով կաշուուած ու գէնքերով սպասուորուած՝ պատրաստ է իր իմպերիալիստական տէրերի առաջին իսկ հրամանով յարձակուել ՌՍՀՄ և Որոշրդային Հայաստանի վրայ»:

Այս դատավճռով խնդիրը յայտարարուած էր փակուած. և՛ Դաշնակցութիւնը, և՛ Դաշնակցութեան մասին «առանձին» կարծիք ունեցող կոմունիստները «սպառիչ» վճռականութեամբ դաժուած էին դատապարտութեան սինին:

Դատավճռին հետեց և համապատասխան քաղաքականութիւն. Դաշնակցութեան դէմ բացեց նոր արշաւանք և հարիւրաւոր երկտասարդներ նետեցին Չեկայի դիպաններն ու ընկնցին Սիբիր ու Սովոլկի: Մաքրագործման եռանդուն միջոցներ ձեռք առնեցին և Հայկումկուսի շարքերում: Թոււմ էր, թէ հարցը իրօք փակուած է: Գէթ այդպէս հաւատացնում էին իրենք բոլշեւիկները: Բայց...

Բայց ահա Հայկումկուսի քարտուղար Ա. Ռանջիանի նոր ճառը՝ արտասանուած կուլտուրայաբաժնիների վարչիներին խորհրդակցական ժողովում՝ «մեր իղձորդիական պայքարի հիմնական խնդիրներին» մասին^{*)}, ուր նորից ու նորից արծարծուած է հին և արդէն «սպասուած» հարցը: Այդ ճառից պարզուած է, որ վերջերս, «բուրժուա-նալիստական (ուզում է ասել դաշնակցական Ս.Վ.) իղձորդիան աշխուժանալու որոշակի նշաններ է ցոյց տալիս», և Հայկումկուսի շարքերում շարունակուած են մնալ «անուղղելի օպորտունիստ» տարրեր, «Մանուկ Ղազարեանի նման շփոթ դրուխներ», որոնք «մինչև այժմ էլ շարունակուած են, կամայ թէ ակամայ, դերի մնալ դասակարգային թշնամու իղձորդիական արեւնայից սնուող՝ Դաշնակցութեան սոցիալ-լուկան կուսակցական մանր-բուրժուական կոնցեպիային»: Ասել է՝ Դաշնակցութիւնը իր գաղափարներով կենդանի է Հայաստանում, շարունակուած է «աշխուժանալ» և այնքան զորաւոր է, որ նոյն իսկ թափանցում ու նահանումներ է գործում Հայկումկուսի ներսերը: Երբ Ռանջիանը հրապարակով արտայայտուել է, նշանակուած է «Մանուկ Ղազարեանի նման շփոթ դրուխներ» քիչ չեն

*) «Սօսիքը. Հայաստան», 15 հուլիս:

Հայաստանի կոմունիստների շարքերում և սկսել են մտահոգութիւն պատճառել:

Պանջևանի ընդարձակ ճառը, որի կէտը նւիրած է Դաշնակցութեան, Հայաստանի ներքին կացութիւնը բնորոշող երևոյթիւններից մէկն է: Ի Տարեկ, Պանջևանը ոչ Աշոտ Յովհաննիսեան է, ոչ էլ նոյն իսկ Հ. Կոստանեան. Հայկոմկուսի ներկայ վարչը թէև մեծ յաւակնութիւններ, բայց իրապէս խիստ համեստ կարողութիւնների տէր մարդ է. ոչ մտքի խորութիւն ունի, ոչ Լերակայութեան թուիչք, ոչ էլ հմտութիւն ու փորձառութիւն: Եւ, գուցէ, հէնց այդ պատճառով էլ նրա ճառերը աւելի ճիշտ են բնորոշում ժամանակակից բոլշեպմը, որը իր գաղափարախօսութեամբ, ահաստարակ, անկման չըջանում է դռնուում: Պանջևանի ճառերի առաւելութիւնը նրանում է, որ նրանք հեղինակը, իբրև մասերեսորէն դատող ու պարզունակ դուրս, յաճախ մերկացնում է այնպիսի բաներ, որոնք ռուբիշի կողմից կնամբով ջողարման կենթարկւէին: Իբրև իսակ միտք, Պանջևանը բաճակ ընկնում է հակասութիւնների մէջ. առում է բաներ, որոնց հակասակն է բխում իր առաջադրած փաստերից ու տեսակէտներից:

Այսպէս, Պանջևանը դառնորէն դանդաղուում է, որ հայոց պատմութիւնն ու հայ հասարակական շարժումները դեռ չեն ենթարկւած մարքսիստական դիւհատութեան: «Ընդէ շունենք միշէն այժմ մարքսիստիկեան պատմագրական կոնցեպցիայով հայոց պատմութեան ձևւարկի որևէ փորձ. շունենք հայոց գրականութեան մարքսիստական պատմութիւնը»: Եւ դեռ աւելին. «միշէն այժմ մենք շունենք որևէ լուրջ աշխատանք պատմութեան դաշնակցական կոնցեպցիայի դէմ... ոչնչացնող քննադատութեան չի ենթարկւած Դաշնակցութեան սոցիալ-պատմական կոնցեպցիան»: Այսու հանդէպ, նոյն Պանջևանը թուժակորէն կրկնելով Կենտկոմի պէննումի բանաձևը՝ պնդում է, թէ՛ գտնւած է արդէն Դաշնակցութեան «սպառիչ ու ճշգրիտ բնութագիրը»: Ու չի էլ նկատում, որ եթէ՛ հայոց պատմութիւնը մարքսիստական վերադիւհատութեան չի ենթարկւած, «պատմութեան դաշնակցական կոնցեպցիայի» մասին լուրջ աշխատանք կատարւած չէ ու «հասարակական դարգացման անստուճական կոնցեպցիային չի հակադասուած պատմութեան դարգացման մեր կոնցեպցիան», նշանակում է Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն էլ, որ ընդգրկում է հայոց պատմութեան վերջին կէս դարը, ուսումնասիրւած, քննւած ու դիւհատուած չէ, նշանակում է «սպառիչ ու ճշգրիտ բնութագրման» հեքեաթն էլ բոլշեպիների համար պարզապէս այրւած սրտի միջթարանք է:

Որ Դաշնակցութեան «սպառիչ ու ճշգրիտ բնութագրում» չկայ, «Մանուկ Դաղարեանների նման չլիոթ դուրիներից» դատ հաստատուած են ուրիշ փաստեր, որոնցից մի բանի «խայտառակ երևոյթներ» առաջ է բերում ինքը Պանջևանը: Օրինակ, նա վկայում է, որ «այնպիսի մի հոյակապ գործում, որպիսին է Մեծ Խորհրդային Հանրագիտարանը, ինիցիատիւների տակ ծածկւած ինչ որ մարդիկ շարունակուած են չլիոթ ու մշտէ քանի Դաշնակցութեան շուրջը և իրենց բացարձակ օպորտունիստական դիրքի մէջ այնքան հեռու դնալ, որ դատանցում են այն մասին, թէ՛ «Հայաստանի

ժողովրդական մասաները 19 թւին, պարլամենտի ընտրութեան ժամանակ, իրենց ձայների 90 տոկոսը տւին դաշնակներին»: Պանջևանն, ի հարկէ, դիտէ, որ այդ ընտրութիւնները ժողովրդական չեն եղել, և ձայների 90 տոկոսը Դաշնակցութիւնը ստացել է «մասուգերիստական-Ֆաշիստական խժժութիւններով»:

Նոյն Մեծ Խորհրդային Հանրագիտարանի մէջ «ընթացողին հրամցում է հէնց դաշնակների յօրինած այնպիսի պատմական կեղծիք, որպիսին է անյայտ յողւածագրի պնդումն այն մասին, թէ՛ «1905-7 թի յեղափոխութեան ընթացքում Դաշնակցութիւնը պայքար էր մղում ցարիզմի դէմ»: Պանջևանը շատ լաւ դիտէ, որ Դաշնակցութիւնը կողկասում այդպիսի պայքար չի մղել:

Հարկ կա՞յ պատասխանելու Պանջևանի այս մանկական թոթովանքներին, երբ պատմական իրողութիւնները մէջնոնդն են և խօսուուն են այնքա՞ն, որ նոյն իսկ Մեծ Խորհրդը. Հանրագիտարանը կազմող բոլշեպիները ստիպւած են եղել հաչել տանէ: Հայաստանի այսօրայ շուրջ վարչիւնը՝ մանկամիտ ու կըքոտ՝ այդքան տարրական բաներն իսկ տեսնելու կարողութիւնից ու կամքից գուրկ են:

Անխմատ է վէճը Պանջևանների հետ և այն մասին, թէ՛ ինչո՞ւ Հայաստանում, հակառակ դաժման բանտերի ու արտոնիւրի, Դաշնակցութեան «իւրերուրիան աշխուժանալու որոշակի նշաններ է ցոյց տալիս»: Նրանք, միևնոյն է, չեն հասկանայ, իսկ եթէ՛ հասկանան էլ՝ քաղութիւնը չեն ունենայ խոտոյակներու: Այլապէս կը հրատարկէին իրենց կարճատեան, նոյն իսկ հակամարքսիստական քաղաքականութիւնից Դաշնակցութեան գաղափարախօսութեան դէմ պայքարելիս:

Ինչո՞ւմն է բոլշեպիկեան պայքարի էութիւնը հակադաշնակցական դաղափարական ճակատում:

Ինչպէս Պանջևանն ինքն է վկայում, ցարդ ոչ լուրջ ուսումնասիրութիւն է արւած, ոչ էլ հիմնական հասկացողութիւն կայ Դաշնակցութեան մասին: Պայքարը Դաշնակցութեան դէմ կատարւում է բացառապէս ուստիկանական միջոցներով — սպառնալիք, ահաբեկում, բանտ, արտոն, և այլ կարգի չեկայական հնարամտութիւններ: Գաղափարին դաղափար հակադրելու, սկըրբունքային պայքար մղելու համարձակութիւնը շունին բոլշեպիները: Նրանք թափում են ծառի տերևները, կարում են ճիւղերը, երբմն տաչում են բունը, բայց արմատին վնասելու կարողութիւնը չունին, իսկ առողջ ու կենսական հիւրով հայտնուած, հակառակ կացնահարութեան, անվերջ արձակում է նոր ճիւղեր: Դաշնակցութեան արմատը շատ է ամուր, որպէսզի հնարաւոր լինի փչացնել նրան ուստիկանական միջոցներով:

Դաշնակցութեան կենսունակութեան և ոյթի աղբիւրը հէնց ինքը՝ Հայաստանի իրականութիւնն է *),

*) Հայաստանի իրականութիւնից մի փոքրիկ գիծ տալիս է հէնց ինքը՝ հանգեանը: Պատմելով, որ Հայաստանի կոմունիստների մէջ ուժեղ է առւս մեծապետական քեֆումը, նա վկայում է, թէ՛ տարիների ընթացքում ուշադրաբիւնից վրիպել է «մեր պետական ապալատում հայիւրէր գործածական կիմակակն լեզու

հայ ժողովուրդը, որ ապրում է քաղաքականապէս գրկած և անազատ, անտեսութեամբ՝ աղքատ ու ողորմելի, հալածական, իրաւագուրդի, ճորտատիրական պայմաններում: Ո՞վ է հեղինակն ու պաշտպանը այս թշուառ կացութեան:—Բողոքիկները: Ո՞վ է պաշարում այդ կացութեան դէմ յանուն ազատութեան:— Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը: Բնական չէ՞, որ Դաշնակցութիւնը ժողովրդի աչքին յոյսի և փրկութեան փարոս է: Կարելի՞ է գնդակներով, չկիպի զնդաններով ու քստրով մարել ժողովրդի հողում յոյսի աղբ կրակը: Ի հարկէ՞, ոչ:

Այստեղ է մեր ոյժը, պարոն Սանճեան: Այստեղ է և ձեր տկարութիւնը:

Այս հանգամանքով է բացատրում և այն փաստը, որ հակառակ 11 տարւայ բռնատիրութեան Սանճեանները ստիպւած են խոստովանել ու աճազանդ հնչեցնել, թէ՛

«Էղէոյզգիական փրօնուում, քշնամական իղէոյզգիական հոսանքների շարժում, Հայաստանի բաճառութեան և ամբողջ աշխատաւորութեան համար հիմնական քշնամին է՛ր և մնում է Դաշնակցութիւնը»:

Թէ որքան անճարակ են թուելիկները, երբ չեկայական գէնքերից դատ, փորձում են պայքար մղել և գաղափարական գէնքերով, ցոյց են տալիս Սանճեանի գրագիտարարի թոժովանքները «հինարական թշնամու» հասցէին: Տեսէ՛ք թէ նա ի՞նչ խեղճ ստեր է ստիպւած լինում մոկոնել վարկաբեկելու համար Դաշնակցութիւնը Հայաստանի ժողովրդի աչքին:

«Դաշնակցութեան ներկայ կուրսը հիմնական նպատակները մէկը, ճառուած է նա, — արտասահմանում «աղբային միասնական ֆրոնտ» ստեղծելու ջանքերը — նպատակ ունեն հաստատել Դաշնակցութեան հեղձմունքիան նացիոնալիստական այլ կուսակցութիւնների վրա և ամբողջապէս ուղղւած են Սորբրդային Հայաստանի դէմ՝ կազմելով պարտասուող հակախորհրդային իմպերիալիստական ինտելիցիալի ընդհանուր ծրագրի մի մասնիկը»:

Իրօք որ, ի՞նչ խորագէտ մարդ է Հայկումկուսի քարտուղարը. ի՞նչ գաղտնիքներ դիտէ:

Նա գիտէ և ուրիշ բան. «Միտիւրայում «աղբային օջախ» ստեղծելու համար դաշնակցիկի տրամ գործնական քայլերը, որոնք, ի դէպ, արւուած են անգլո-ֆրան-

սական իմպերիալիստների իմբակներին մօտ կանգնած կիւլլէնիկանների*) անմիջական հովանաւորութեամբ և հակադրում են արտասահմանի գաղթական աշխատաւորութեան Սորբրդային Հայաստան ներգաղթելու մեր ծրագրին, նպատակ ունին «հաստատարի ոյժ» արմատներել Փրանսական իմպերիալիզմին Սիւրբրդի դադուլթային շահագործման և տեղական ժողովուրդների աղբային-ազատագրական շարժումները ճնշելու, ինչպէս նաև կիւլլէնիկանի նաւթահանքերին կամ նաւթամուղին էժան բանուրական ոյժ մատակարարելու համար: «Աղբային օջախ» ստեղծելու այդ փորձի զլխաւոր նըպատակն է թնդանօթի միս պատրաստել հակախորհրդային իմպերիալիստական ինտելիցիալի համար: Նոյն այդ ծրագրի մի այլ օղակն էր քրդական շարժման կազմակերպումը և հրահրումը»:

Այստեղ արդէն թեթևամտութիւնն ու իմբարութիւնը զուգըրբւում է մասնութեան ու պրովոկացիայի բատոր արաքի հետ: Որքան և ծիծաղելի լինեն Սանճեանների ցնորական գոտանցանքները Դաշնակցութեան ու կիւլլէնիկանի դործակցութեան դաւաշտի մասին, սիւրբական աղբայնակներին ինդուլժան մտ Վատ հրձիգի դէր է կատարում՝ զըզուրով նրանց բոլորովին անմեղ սերիւհահայութեան դէմ: Մեանսիկեանների ու Մուսեանների պրովոկատորական քաղաքականութիւնը զբաւ է իր արժանաւոր ներկայացուցչի յանձին Սանճեանի:

Միայն Սանճեանների խանգարւած ուղեղի հրահուրութեամբ կարելի է բացատրել և այսպիսի դոհարները. «Դաշնակցիկի աշխոյժ աշխատանքը Ռումիլիայում, նրանց կողմից Ռումիլիայի ներկայ Փաշիստ վարչապետ «Տալատ» Երզրայի անվերջ մեծարելը և նրա մօտ կասկածելի «պատգամաւորութիւններ» ուղարկելը պատահական երևոյթ չէ»:

Կամ թէ չէ. «Դաշնակցիկի անմիջական նպատակն է՝ յենւած կուլլակութեան և ընդհանրապէս կապիտալիստական էլիմնուների վրա, առանց միջոցների որևէ խտրութեան, — սկսած վիսասարքութիւնից մինչև ապրտամբական կուլլակային էլոյթների կազմակերպումը — խանդաւել սոցիալիզմի շինարարութեան և ճութեր պարտատելը՝ խորհրդային էլիսանութիւնը տապաւրելու համար: «Մոցիալլական այս պատուէրը, կատարելու և լրտեսական աշխատանքի համար է, որ նրանք օգտուած են իմպերիալիստներից ու նրանց լեհական և ոււմիկական վասալների սեղանի փշրանքներից»...

Եւ այլ՝ նման գառանցանքներ:

Մը՛թէ, իսկպպէս, այդքան թեթևալոկ էն այդ բոլոր Սանճեանները, որ Հաստատան նման առասպելներին: Մենք նրանց մտքի կարողութեան մասին կարծիք չունենք ի հարկէ, բայց և այնպէս դժւարանում ենք հաստատել, որ այս աստիճան խեղճ են: Երևի երկրի ներքին վիճակն է ստիպում նրանց դիմել այսպիսի յուսահատական միջոցների: Չկարողանալով տիրել ժողո-

դարձնելու խնդիրը. մի՛քէ փաստ չէ, որ մեր պետական բազմաթիւ հիմնարկներում, կոմիտարիատներում, խորհրդակցութիւններում մեծ մասամբ ռուսերէն են խօսում: Մեր դեկալար ընկերների մի զգալի մասը նոյն իսկ շրջաններում, ուր ռուսերէն հասկացողները բացառութիւն են կազմում, ռուսերէն են խօսում: Ինչպէ՛ս որակի այն փաստը, որ Հայաստանի ինժիներ-տեխնիկները, վերջին համալուսմարում բազմաթիւ ռուսերէն պրակտիկների շարքին չկար ոչ մի հատ հայաւառ լրգունգ: Հայերէնի թերագնահատումն արտայայտում է հաւ նյամով, որ մեր ընկերները շատերը չեն հետևում հայաւառ մատուլին, գրականութեանը, կուրսում են ձևով ազգային, բովանդակութեամբ ինտելեկտուալ կուլուրայից»:

*) Մեծախարաւտ կիւլլէնիկանի ճոյն ապարան-բում ընդունուողը, նրա հովանաւորութիւնը վայելողն ու սեղանի վիրամբներով սնուող դաշնակցականները չեն, այլ հանցեանի ընկեր Ս. Տեր Գարիբէլյանը և նրա նամակները:

վերջի վստահութեան՝ նրանք հարկադրւած սուտ վրտանդներ են ստեղծում՝ երկիրը հպատակ պահելու հաշուով: Ու միաժամանակ՝ այդ միջոցներով վարկարեկել Դաշնակցութիւնը, թէ՛ տեսէ՛ք, ի՞նչ զագրելահրէշներ են այդ դաշնակները, որ լեհական, ռուսինական, անլո-Ֆրանսական, Կիւլպինկանի գրամներով պատրաստուում են գրաւել Հայաստանը... Կը հաւատա՞նք արդեօք Հայաստանում Խանջեանի ստերին ու եթէ հաւատան, չե՞ն ուրախանայ, թէ՛, վերջապէս, դաշնակցականները կը զան ու կազատեն իրենց Խանջեանների մանկապետութեան ստեղծած դժոխային կարգերից...

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը խորհրդային իշխանութեան «հիմնական թշնամին» է, բայց կան և ոչ-հիմնական թշնամիներ, որոնց դէմ նոյնպէս պէտք է կռուել: Դրանք են. «Ռամկավարները, հնչակեանները», որոնք «Պորհրդ. Հայաստանում գոյութիւն չունենալու չափ աննշան են: Արտասահմանում հնչակեանները գրեթէ բոլորովին մարած, իսկ ռամկավարները՝ արեւմտահայ բուրժուազիայի կուսակցութիւնը՝ աշխուժացման որոշ նշաններ են ցոյց տալիս և իրենց յետեից տանում են նոյն իսկ բանւորների և աշխատուորների դեռ դասակարգային զխտակցութեան չեկած մի փոքր թիւ չէր: Հնչակեան և ռամկավարական իդէոլոգիան, ինչպէս այդ չեչուեց մեր Կենտկոմը դեռ են ևս:» Թե՛ն, ըստ էութեան նոյն դաշնակիզմն է, սակայն, դրսևորուում է աւելի ջոզարկւած և աւելի վախկոտ ձևով:— նրանք խուսափում են մտենալ դաշնակներին հիմնականում այն պատճառով, որ վախենում են, թէ՛ դաշնակներն իրենց ծանր թախը կը դնեն «ազգային սնդուկի», Բարեգործականի հարստութեան վրա, որի բանալիներին աւելի մօտ են իրենք: Մարզիկ սովոր են ամէն բան «մատերիալիստօրէն»

բացատրել. պատմութիւնը մեկնում են «մատերիալով», հայ մտաւորականների խիղճը դնում են «մատերիալով», ինչու՞ ուսմկավարների ընթացքն էլ չբացատրել «Բարեգործականի հարստութիւններով»: Աւելի հեռուն Խանջեանների երևակայութիւնը չի գնում...

Եւ երբակցութիւն. «Կենտրոնացնելով կրակը դաշնակներին դէմ, մենք ոչ մի դէպքում չպէտք է, սակայն, մոռանանք մեզ թշնամի նացիոնալիստական միւս ուղղութիւնները — ռամկավարներին, մենչևիկներին, սպեցիֆիկներին (Դ. Անանուհի հոսանքը) և սմենովիտականներին, մանաւանդ, որ գրանցից ոմանք ձգտում են յարմարել նոր պայմաններին և մասաների վրա ազդելու նպատակով՝ գործադրում են նոր մեթոդներ (Դաշնակցութեան քաջազնունիական վարիանտը)»:

Այսքան է Հայկոմիւտիստ ախորեայ վարիչ Խանջեանի մտապաշարն ու քաղաքական մտքի ծաւալը — այսօր խեղճ, այսօր սահմանափակ, այսօր թեթիւ: Ի՞նչ վիճես հետը: Ի՞նչ հակադրես նրա նիհար գաղափարներին: Եւ եթէ «Տոյիւր յայտարարեմ քեզ» է նրա հովան «բանաւոր հօտը»:

Սակայն, այդ «բանաւոր հօտում» էլ ամէն բան հանգիստ չէ: Այնտեղ էլ ամենք տեսնում ենք ալ թեքման և «ձախ» խտորամտներ թաղմովի արտասայցութիւններ մեր աշխատանքի բոլոր բնագաւառներում: Ի՞նչ անել, ի՞նչ անել, ինչպէ՞ս ջանջալիս նոյն իսկ Կոմկոմի ներքը թափանցող «թշնամի գաղափարախօսութիւնը»:

Իսկապէս որ կացութիւնը լուրջ է, յուսահատական: Եթէ գոյութիւն չունենար Չեկան, ի՞նչ պիտի լինէր խեղճ Խանջեանների վիճակը...

Ս. Վ.

ՀԱՄԱԵՆԱՐՅԱՅԻՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

Երկու տարի է արդէն, երբ Նիւ-Եորքի սակարանի արժեթուղիները յանկարծ դահուկէժ ու անսպասելի անկում կեցցին, հանդիսանալով մեծագործը նախանշանը այն ծաւալուն տագնապին, որ տիրակաւորէն նստած է այսօր աշխարհի բոլոր մասերուն վրա: Այդ յանկարծական և, կարելի է ըսել, աննախընթաց փուլազմի վաղորդային, ինչպէս նաև այնուհետև որոշ ժամանակ, Ամերիկայի և Եւրոպայի դեկապոլիս խաւերը կամ պետական շրջանակներն անմիջականօրէն ին կրցան ըմբռնել ահազնութիւնն ու հզոր ոյժը ցնցումին, որ պիտի անհետացնէր հսկայական հարստութիւններ, պիտի փակէր հազարաւոր դրամատուններ, փոքր պիտի նետէր միլիոնաւոր աշխատող բարոյակներ, պիտի նազեցնէր, եթէ՛ ոչ իսպառ վերացնէր, ըստ չրջանների յետ-պատերազմեան բարեկեցութիւնը, պիտի իջնցնէր անթիւ-անհամար դանդաժներու ապրուստի աստիճանաչափը թշուառացումի, աղ-

բատացումի, հանրային օգնութեան կամ պետական բարեգործութեան կարօտ դառնալու աստիճանին:

Սակարանի յեղակարծ անկումին ի տես, պատասխանատու տարրը, փոխանակ երևոյթին աւելի խոր, աւելի հեռատես, աւելի թափանցող զննական հայեացքով մօտենալու, կարծեց կամ ուզեց կարծել, թէ տեղի ունեցածը արևեստական, բարձր դրամատիրական դասերու միջև մղած սուր պայքարի ժամանակաւոր մէկ արտայայտութիւնն է և երբեք չի հասնիր այն տեսական, անդնդային չափերուն, ուր միտքւած է այսօր քաղաքակիրթ աշխարհի տնտեսութիւնը:

Այս հոգեբանութեամբ ալ ամերիկեան հանրային կեանքի վրա իրենց տիրական կնիքը դնող դէմքեր, ինչպէս նախագահ Հոււվըր, Բոնձային ջարտուողար Մէյքլն, բազմամիլիոնաւոր դոնֆէլլը և նման բազմաթիւ ուրիշներ շտապեցին, անրոժեղի, կեանքի մէջ արդարանալու ամէն հիմքէ գորիկ լուստեսութեամբ, յայ-

տարբարութիւններ չուայլել, թէ երկրին տնտեսութիւնը չափազանց առողջ, ապառաժեայ հիմերու վրա է և առաւելէ երկու ամիսէն ընկաւորն կացութիւնը չուանար վերահաստատելու: Այս անհիմն, հապճեպ և ոչ թէ իբերու առարկայական վիճակէն, այլ ենթակայական բաղձանքներէ բխող լաւատեսութիւնը բաժնեցին Եւրոպայի պետական ու տնտեսական կեանքը իրենց ձեռքերուն մէջ պահող տարբեր ու անհամներ ալ:

Իսկ այսօր, երկու տարի յետո՞յ: Տաղնապը արդէն կանխտեսութեան ամէն չափ-առհման գլած անցած է այն աստիճան, որ ամենէն յոռետեսներն անգամ մնացած են ապշահար: Ոչ միայն նախկին լաւատեսները մատուած են խուճաղիկ, այլ մեծ տնտեսութեան տէրեր իրենց գերմարդկային ճիւղեր դորս կը դնեն համատարած աւերէն շիւղ մը փրկելու, իրենց միլիոններու կորուստէն մազ փակցնելու:

Եւ յատկանշականը այն է, որ, մինչև այժմ տեղի ունեցող տնտեսական պարբերական տաղնապնեցում առանց տուժողները գլխաւորաբար կը լլայլին ընկերութեան զրկւած, վարի, աշխատուոր խաւերը. անոնք կը տանէին աղէտին ծանրութիւնը իրենց ուսերուն վրա գրեթէ միայնակ, մինչ այժմ՝ տնտեսական անձկութիւնը, տաղնապը բռնած է նաև ամենէն վերի խաւերու կոկորդէն: Եւ հետևանքը այն է, որ մէկ կողմէն զբաժանողը, կալածատէրէ, արդիւնաբերողը, բորձք առետրականը դրամ չեն շահիր, և միւս կողմէն գործազուրկ աշխատուորը զլրուած է թշուառութեան, աղքատութեան ձերարներուն մէջ: Հիւանդութիւնը կը ճարակէ առաւելապէս երկու եզրերու մարմիններուն վրա. իսկ միջին խաւերը զուրիս կը պահեն, և աշխատանքի տէր, գործազրկութենէ ազատ մնացող տարբերն ալ կ'ազուրիս կեանքի համեմատական աժանցման պատճառով:

Այս անբնական կացութեան պատճառներն ու հետևանքները մեծ մասամբ յայտնի են: Կրնանք զանոնք բաժնել երեք գլխաւոր կարգերու.

1. Քաղաքակամ — Ասիան հրաբուխի վրա է նըստած: Բախուռ ձարածի և Չինաստանի միջև, քաղաքացիական պատերազմ, սոյլ և այլ խառնակութիւններն ճանճերու նման կտորածի կենթարկեն տասնեակ միլիոնաւորներ: Հնդկաստան բռնած է ապստամբութեան, հնդիկ-մաճետական հակառակութիւններու և աղգային զարթօնքի ցնցող դիպէն: Բիւրաւորներ կորուստը են ու կը կտորուին:

Եւրոպան ինչպէ՞ կ'ընտհեղձութեան անկլին մէջ: Իտալիա կը խեղդի Փաշիպիօ օղակներուն մէջ. Աւստրիոյ մէջ տակաւին վերջերս զսպնեցաւ պետական հարւած մը: Եուրո-Սլավիա, Հուճաբարիս, Ռուսմանիս փուշի վրա նստածի անհանդուրձութիւնը ունին: Գերմանիս հաղիւ կը պահպանէ հանրապետական ընթացի՞ նախագահական հրամանագրիքներով վարելով պետութեան ղեկը: Փրանսա կը հսկէ զինեալ խաղաղութեան մը վրա մտահոգ. Անգլիայում նոր ընարութիւններ: Սպանիա կը տատանի միպպետութեան և հանրապետութեան միջև, երկրին ջրած գահակալին շարժումներուն հանդէպ կասկածառ, և ներքին իրերամարտ հոսանքներու պայքարներուն միջև բղբուած: Փորթուգալ նոր զպպեց ըմբոստութիւն մը, Պալաններ-

ըր միշտ կը մնան խառնարան անակնկալ փոթորիկներու: Իսկ հսկայ Ռուսաստանը, որ աշխարհի դէմ նիդակ կը ճօճէ իր անօթիներու միլիոնաւոր լէդէոններով:

Հիւս. Ամերիկան մատուած է ծանր մտատանջութեան. Կեղրոնական և Հարաւ. Ամերիկանները գրեթէ բոլոր պետութիւններուն մէջ անպակաս են զինեալ խառնակութիւնները, իշխանութեան բռնի յափշտակումները, քաղաքացիական կռիւները:

Տաղնապը բացած է դուռները քաղաքական բուռն դժգոհութեան ամենուրեք: Մարդիկ, օրւայ հացի կարօտ և աշխատանքի մուրացիկան, մղւած են նախ և առաջ բարձր աղաղակիլ օրւայ իշխանութիւններուն դէմ, և պետական անօրոններ վրա բարդօր անհասունբու բռնի փոփոխութեան մէջ տեսնել փրկութեան անոտի յոյսերը: Քաղաքականօրէն, տալնապը խանդարած է երկրապուշի հինգ ցամաքամասերու վրա բնականոն կոչւած կեանքը:

2) Տնտեսակամ — Գերարտադրութիւն. սա է զբաժանողական հասարակարգի արմատները կրծող ամենէն վտանգաւոր որդը: Գիտութեան և տեքնիքի մեծաբայ գաղղացումը իր անսահման բարձրներուն հետ բերած է նաև արտադրողական այնպիսի թափ, ուր անտոյցումը անհամեմատ մեծ է քան խնդրանքը, և աղբանքները, հում կամ բանւած, խոնհած կը կուտակւին պահեստներու մէջ, չկարենալով ճարել համապատասխան սպառող կամ վճարող:

Ժամանակին, նախապատերազմեան տնտեսութեան շրջանին, մարդկային թշուառութիւնը ստալ կուգար զլլաւորաբար բնական աղէտներու հետևանքով — երաշտ, հեղեղ, երկրաշարժ, հրաբուխ և այլն. — նիւթի կամ հում ու բանւած ապրանքներու քիչութիւնէն: Այսօր, առատութիւնն է, որ աղքատութիւն կառաւարցնէ, շատութիւնն է որ սով կը ծնի: Եւ ինչքան ալ բարատօճալ թիւ այս երևոյթը, ճշմարիտ է, երբ կը տեսնենք որ միայն Մ. Նահանգներու դաշնակցային կտաւալարութեան յատուկ մէկ յանձնաժողովին տրամադրութեան տակ կայ աւելի քան 200,000,000 սակաւորներ, զոր կը մտածեն ծովով թափել, անասուններու կեր զարձեղ կամ այլել, մինչ անդին միլիոնաւոր ընտանիքներ չոր հացի կարօտ են: Երկրի մէջ կը բանին աւելի քան 21 միլիոն օթմոռովիներ. գործարանները ի վիճակի են արտադրելու տարեկան ութ միլիոն, մինչ պատուար միջին հաշիւով հինգ միլիոնէն աւելի չի կրնար ըլլալ: Կօչիկի արդիւնաբերութիւնը շուկայ կարտահանէ տարեկան մօտ 900 միլիոն գոյք, իսկ խնդրանքը 300 միլիոն գոյքէ շուրջ է: Հանքերը տարեկան 750 միլիոն թօնօ քարածուխ դուրս տալու կարողութիւնը ունին, մինչ բովանդակ սպառումը կէս միլիար թօնօն ընցնի: Քարկիլը հորերը շուկան մօտ 6 միլիոն տակաւ կարտադրեն, մինչ օրական է միլիոն տակաւէն աւելին չի կրնար մարել:

Պատկերը մօզադրոպէս նոյնն է ամէն տեսակ կենսամթերքներու կամ էական նախանութիւնը համար:

Հակառակ անոր որ շարքի, պղնձի, երկաթի, արծաթի, բուրդի, բամպակի, կաշեկէնի, ձգախճի, հաղորդականութիւն, սուրճի և այլ նման նիւթերու գի-

ները, 1929ին համեմատած, 4-5 անգամ ինկած են համաշխարհային շուկաներու վրա, տակաւին սպառումը որ ըստ օրէ կը նւագի և, սպառման նւագման գուղընթաց, առոնց արդիւնազործութեամբ սնանոց ճարտարարեւտը կը սեղմուի, կը կծկուի, կը սահմանափակէ իր արտադրութիւնը, փոքոց չլարտելով բերաւոր աշխատուորներ և զործագութիւններու համաշխարհային բանակը հասցնելով աւելի քան 21 միլիոնի աննախընթաց թիւին:

Հստ Աշխատանքի Միջազգային Գրասենակի հազորդած թիւերուն, 1931 օգոստոսին կային անգործներ՝ Գերմանիա 4.104,000, Աստրիա՝ 196,000, Պերսիա՝ 62,000, Տանճարք՝ 36,000, Անգլիա՝ 2,142,000 Իտալիա՝ 693,000, Լեհաստան՝ 251,000, Հունաբարձա՝ 25,000, Հոլանտա՝ 66,000, Նորվեկիա՝ 22,000, Շուէտ՝ 44,000, Չեխոսլովակիա՝ 18,000, Չեխոսլովակիա՝ 211,000, Քրանսա՝ 53,000: Անգործներու թիւը Մ. Նահանգներու մէջ Աշխատանքի Ամերիկեան Դաշնակցութիւնը 7.560,000 կը հաշուէ, բայց իրական թիւը աւելի մեծ է: Աշխարհի զործագութիւններու ընդհանուր թիւը կը գնահատուի չուրջ 21 միլիոն:

Սպառումը սահմանափակած է քարածուխի, քարելիքի, հիւսածեղէնի, Լէգորակահա գործիքներու և առնասարակ աճէ կապիկ ապրանքներու շուկային մէջ, իսկ պերճանքի առարկաներու վրա առևտուրը գրեթէ կանգ առած է, ա՛յնքան խոնած են պահեստներն ու վաճառատունները և ա՛յնքան նւագած է ժողովրդական լայն խաւերու դնողական կարողութիւնը: Այլ չիլենքը բազմաթիւ հանրօգուտ ձեռնարկներու, ինչպէս լուսաւորութեան կամ Զերմութեան կառ, հեռախօս, հեռագիր, երկաթուղի, փոխադրական այլ միջոցներ և այլն, գործառնութեանց զգալի նւագումը: Նոյնն է պատկերը ստոնց հետ ուղղակի կամ անուղղակի կապած մնացեալ մասն կարգի ու ճիւղի արդիւնազործութեանց համար ևս: Գերարտադրութիւնը կիլիսէ ամենէն հասարակ արհեստուորին արհեստանոցէն սկսեալ մինչև ամենամեծ ընկերակցութեան գործարաններուն մէջ:

Տաքնապը ուժեղացնող, խտացնող երևոյթ է նաև, դերարտադրութեան կողքին, արտաքին շուկաներու սպառողական կարողութեան անկումը: Ասիան, մասնաւոր Չինաստան ու Խորհատան, զրեթէ դազրած են դնելէ: Բաղաքական խռովութիւններ, ներքին քաղաքացիական կռիւներ, ինքնաբուս և հետուարք ինքնափակ դառնալու բուռն, յուսահատ ճիւղեր փակ կամ մեղեւ շուկաներու վերածած են այդ հսկայական բազումութիւնները, և աշխարհի կէսը գրեթէ դազրած է նախկին գնորդը հանդիսանալէ: Նւագած է միջազգային առևտուրը ամենուրեք: Հարուստ Ամերիկայի գնողական կարողութիւնը կէսէն շատ աւելի պակասի է իջած: Իսկ ներքին շուկաներու մէջ խնդրանքի նւագման գուղընթաց բոլոր երկիրներու արտածումներածուսի գումարները իջած են: Ասոր վրա բարեկեցէք մաքսային դժուարութիւնները, արտաքին վարկի չբացումը կամ դժուարացումը, ներածումներու վրա դրւած սեղմումները, առևտրական այն ընդհանուր անվստահութիւնը, որու պատճառով մեծ տնտեսութիւնը կը ջնանայ կծկուի, ինքզինքը ամփոփել, իսկ տարածուն

տնտեսութիւնները կը մղուին սնանկութեան, չբացումի: Անւշուցէք նաև ուսուական և այլ տրմբիկները միջազգային շուկային վրա, և բուսականաչափ յտակ կրեայ գերարտադրութեան աւեր:

3) Ելևտակա՞ն.— Տաքնապը շատ աւելի խոր և ծաւալուն է այս մարդին մէջ քան կենթադրուի: Դեռ անցեալ մայիսին էր Աստրիոյ դրամական սուր ճգնաժամը, որ ժամանակաւորապէս կարիտնեցաւ միջազգային սեղանուորութեան աջակցութեամբ: Ասոր յաջորդեց գերմանական ճգնաժամը, որ քիչ մնաց երկիրը վերածէր անծայրածէր քաոսի, երբ հաշի առնեց որ, պատերազմէն պարտուողի դառնացած Հոգեբանութիւնը միացած ժողովրդական թշուառութեան և գործազրկութեան թուղ յարաճուն ժողո՛հութեան, կրնար հիմքէն խախտել տիրող վարչակարգը և նետլ երկիրը սովիթեացումի կլալը: Ասոր ալ յաջորդեց անլլական ճգնաժամը, սթերիլիկի արագ անկումը, որու հետեւեալ մտքի հաւասարակշուրութեամբ ու պաղարիւնութեամբ հուշակած Բրիտանիան, յանկարծ, մէկ օրէն միւսը, հարկադրեցաւ զահալիթել ընտրական անբաղձալի պաշարին մէջ, դիտակցելով հանդերձ որ ընտրութեան արդիւնքէն չէ որ կախում ունի երկրին տնտեսական վերելքը:

Բրիտանական տաքնապը ստիպեց, որ եւրոպական մեծ ու սղտիկ շատ մը երկիրներ հրաժարին ոսկիի սքանտարտէն և իրենց դրամական միութիւնները եթարկին ու՛է վայրկեան անկումի ստոյգ յլտանդին: Եւ դեռ ո՛վ դիտէ մասուրը վաղը ո՛ր երկրի մէջ ծագած նոր ճգնաժամի մասին սյտք է գրէ ու վիճել:

Համաշխարհային տաքնապի ելևտակա՞ն ամենէն մտահոգիչ երևոյթներէն մին այն իրողութիւնն է, որ այսօր աշխարհի ոսկիի պահեստին երեք չորրորդը կեդրոնացած է երկու երկիրներու՝ կէսը Մ. Նահանգներու և մէկ չորրորդը Ֆրանսայի մէջ: Մնացեալ մէկ չորրորդն է միայն որ բաժին մնացած է միւս բոլոր երկիրներուն: Ասել՝ միջազգային առևտուրի կրած մեծ հարւած: Ժողովուրդները չեն կրնար դնել, որովհետև ոսկի չունին վճարելու համար, իսկ հում նիւթի խնդրանք չկայ: Իրենք՝ ոսկի ամբարող Ամերիկան ու Ֆրանսան ալ դժգոհ են այս կուտակումէն, բայց ու՛է բանաւոր ելք չեն կրնար գտնել անոնց բախումը գիւրացնելու աշխարհի միւս մասերուն վրա ևս: Եւ ահա Հուլիսը՛ Մայիսակ Տան աթոռին վրա բազմակէն ի վեր, ամէն քար կը գարձե՛ն հնուացնելու ոսկին Կոյոմարսի աշխարհէն, բայց անօգուտ: (Այն կասկածը, թէ՛ տոլարն ալ կրնայ շուտով ենթարկուի սթերիլիկի ճակատագրին, դժուար թէ՛ հիմնաւոր համարել, քանի որ Մ. Նահանգները ունին, բացի ոսկիի մեծագուտար Փոնդա՞ն, մէկ միլիար եօթ հարիւր միլիոն տոլարի արդատ ոսկի,— 615 միլիոնը դաշնակցային պահեստի դրամատան և 900 միլիոնը այդ դրամատան անդամ Նիւ-Եորքի առանձին դրամատուններու մէջ — որ զիւրութեամբ կրնան դուրս տալ, առանց վնասուելու տոլարի արժէքին):

Ելևտակա՞ն ճգնաժամը իր սրութիւնը կարտայայտէ պետական պիւտճէներու անօրինակ խնդարումներով: Մ. Նահանգներու այս ելևտակա՞ն տարւան պիւտճէի բացը 1 միլիար 500 միլիոն

տողար: Անդլիական նախահաչիւր, հակառակ կատարւած խիստ խնայողութիւններուն և ստոր հետեանցով ծաղցած բարդութիւններուն, տակաւին 130 միլիոնի բաց պիտի ունենայ: Չխտայովաբար 1930-31 տարեան բացը եղած է 660 միլիոն քուրոն: Եւրոպական երկիրները բոլորն ալ, Հարաւ. Ամերիկայի Հանրապետութիւնները առանց բացառութեան ունին խանգարւած պիւտոճէներ, որոնք ժամանակաւորապէս կը գոցելին կամ արտաքին ու ներքին փոխառութիւններով, կամ կառավարական խիստ խնայողութիւններով և կամ պետական դանազան տուրքերու և եկամուտներու բարձրացումով:

. Որպէսզի քիչ շատ պարզ դառնայ, թէ ելեմտական ինչ անանցանելի խորխորատ է բացած դրամատիրական աշխարհի առջև, յիշատակենք նաև, իբր բնորոշ օրինակ, թէ 1931 տարեան յունիս ամսէն մինչև օգոստոս միայն Մ. Նահանգներու մէջ սնանկացած են 414 դրամատուներն 450 միլիոն տարով, 1930ի նոյն ժամանակաշրջանին, դարձեալ տաղանալի տարի ըլլալով հանդերձ, սնանկացած էին 198 դրամատուներ 125 միլիոն տարով: Դարձեալ, 1930 հոկտեմբերէն մինչև 1931 յունիս Նիւ-Եորքի սակարանին մէջ ցուցակազրուած թիվին երկաթուղային արժեթուղթերու արժէքները մի կէտ են 685 միլիոն տարով, իսկ Մ. Նահանգներու բոլոր սակարաններու արժեթուղթերու բովանդակ արժէքի անկումը 1931 սեպտեմբերին կը հասնի մօտ 123 միլիաո տարի, անձրւուխ 1000 տղար: Բացի այն Հիմնական իրողութենէն, որ աւելի քան տարիէ մը ի վեր Մ. Նահանգներու երկաթի արդիւնագործութիւնը կը գործէ միմիայն 29 առ հարիւր կարողութեամբ, ինչ որ պերճախօս չափանիշ է տիրող տազնայի մեծութեան, երկաթուղային արժեթուղթերը իջած են աւելի վար քան 1897ի արժէքները: Եւ առիկա ճշմարիտ և ճարտարաբանական միւս ճիւղերու արժեթուղթերուն համար ևս:

Անգլիոյ մէջ, 320 առևտրական ընկերութիւններու վրա կատարւած վիճակադրութիւն մը ցոյց կուտայ, որ 1931ի առաջին վեցամեակին այս ընկերութիւններու չափը եղած է 35,5 առ հարիւր պակաս քան անցեալ տարեայ նոյն ժամանակաշրջանին, մինչ անցեալ 1930ին ալ տազնայի տարի էր: Երևոյթը նոյնն է նաև ճարտարաբանական միւս երկիրներուն մէջ: Ամենուրեք շահարժիները վերացած կամ զեղչւած են, եկամուտները նւազած: Թէև դրամատուները կը յողովն ժողովրդական պահեստի գումարներով և այլ դրամադրութիւններով, բայց շրջանառութիւնը 60 առ հարիւր կանգ է առած և նւթական խոշոր միջոցներ վերածւած են ստացած դրամադրութի: Դրամը կորսնցուցած է բարձրագոյնակելու, արագ անելու իր ոյժը, անչարժ հարստութիւնները, կալւածները կորսնցուցած են կանխիկի կարենալ վերածուելու իրենց նախկին ընդունակութիւնը: Ապրանքը չի ծախելի, դրամը չի չահիւր, թղթադրամը ինչպիսի վտանգի տակ է, աշխատաւորը գործազուրկ է: Ահա՛ տազնայի մօտաւոր խտնցումը:

Ի՞նչ կը մտածէ մարդկային միտքը դուրս գալու համար այս աղէտէն. ի՞նչ միջոցներ կառաջադրեն պայքարելու և յաղթահարելու այս ծանր տազնային:

Այս ուղղութեամբ մշակուող քաղաքակիրթ մտածողութիւնը կարելի է բաժնել երկու հիմնական դժերու.

ա) Ընկերակարակաւ և բ) դրամատիրական: Առաջին մտածողութեան առաջադրած դարձանին վրա կանդ առնելը այս յօդածի նպատակէն դուրս է, քանի որ ընկերակարակութիւնը, կը ձգտի կերպարանափոխել, հիմն ի վեր յեղաշրջել դրութիւն ունեցող հասարակարգը և սիսթեմի արմատական փոփոխութեամբ լուծել մարդկութիւնը ճնշող տնտեսական-ընկերային մեծ հարցը: Ասիկա առանձին զննութեան խնդիր է:

Երկրորդը, դրամատիրական մտածողութիւնը կը ձգտի դրութիւն ունեցող կարգերու, պայմաններու մէջ որոնել ու դռնել դարձմանը: Ան կը ժխտէ կատիտալիզմը, իբր ընկերային կարգ, իր դերը կատարած աւարտած ըլլալու տեսակէտը և ամուր կը կառչի սիսթեմին հիւանդութիւնը բուժել սիսթեմի ընձեռած միջոցներով:

Այս մտածողութեան մասնանշած միջոցներն ու համայնադարձանները բարձրաթիւ են ու բազմադան: Նախարարը, սեղանաւորը, քաղաքապետը, առևտրականը, փորձեալը բոլորն ալ մէկ մէկ դեղահասաներ հրապարակ կը դնեն. և ա՛յնքան անկարգ, խառնիճադանձ, հակասական, որ զննութեան որովէն անցնել այդ բոլորը և ընդհանուր յայտարար ճանել անհնարին է: Այստեղ ալ է դրամատիրական մտքին տկարութիւնը և իր հակոտնեայ ընկերակարական մտածողութեան ոյժը:

Այսուհանդերձ, մէկ երեւոյթ շատ աշքատու և ակնբախ է: Տաղնային սկսած օրէն ի վեր դրամատիրական բոլոր դասակարգներն ու խուկերը, որոնք առաջնեւը մասնակի տազնայներու աստե անտարբեր կը մնային ժողովրդական բազմութիւններու թշուառութեան կամ եղանակային անդործութեան առթած նեղութիւններուն հանդէպ, այժմ օրն ի բուն կը խօսին, կը մտածեն, կը վրձեն էջ զանազան այս անկէն: Ասիկա առանձնապէս ցոյն է անդլոսաքոն երկիրներու մէջ: Չկան հասարակական հաստատութիւններ, ամբիոններ, պետական շրջանակներ, պաշտօնեաներ, տնտեսապէտներ, առևտրական վարիչներ, մամուլ, վերջապէս հանրային մտքի ունէ օրկան, որ քրտիքը չթափեն դրաման մը դռնելու համար: Մ. Նահանգները մանաւանդ, կարելի է անվարան բուել, մէկ մարդու նման լարած է իր բովանդակ հանձարը յաղթահարելու այս ճշմտածմին: Եւ դուր չէ հուզելի ռազմուտակ յայտարարութիւնը, թէ ամերիկեան հանձարը պիտի լուծէ այս կնճիտը, վերջ տալով աղքատութիւն կոչւած անէճքին, ինչպէս սակէ մօտ մէկուկէս դար յառաջ լուծեց իր քաղաքակրթական մեծ տազնայը:

Եւ դարձեալ յատկանշական է նկատել, որ ինչքան կը խորանայ տազնայը նոր աշխարհի մեծ հանրապետութեան մէջ, այնքան կը նւազի բախումները գործատէր ու աշխատաւորական դասերու միջև, գործազուրկները կը ցանցառան, խառնակութիւնները դասակարգային գետնի վրա կը քիչնան և երկու հակադիր կողմերու միջև հաշտարար տրամադրութիւնները, դիջողական վերաբերումները կը գորանան:

Դրամատիրական մտքի մասնանշած կիսամիջոցները, իրենց ընդհանուր գծերով, կարելի է խտացնել հետեւեալ առաջադրութեանց մէջ:

ա) Զարկ տալ հանրօգուտ շինութեանց, ամէն տարի պետական պիտուէիներու մէջ որոշ յատկացումներ ընկելով և տաղանապարհ շրջաններուն առաջ քաշելով նախապէս ծրագրուած յայն շինարարութիւնները: Այս մարդի մէջ միայն Մ. Նահանգները, դաշնակցային և նահանգային նախահաշիւներով, առաջդրած է ստտի-ճանարար ծախսել մօտ 1 միլիար 200 միլիոն տոլար, մինչև 1935թ.: Ոյժ կը տրւի ճամբաներու, կառավարական պաշտօնատուններու, զարդոցներու, հիւանդանոցներու և նման հասարակական հիմնարկութիւններու շինութեանց:

բ) Պետական նախահաշիւներու մէջ մտցնել ինտյորութիւն, պաշտօնատաններու վճարումները կրճատելով և աւելորդները ջնջելով:

գ) Սահմանափակել, Լթէ ոչ կրճատել, սպառազինումները ծովու, ցամաքի և ոչի, և թէթեցնել տուրքերու բնօր առևտրական տուններու կամ անհատներու ուսերէն:

դ) Դերացնել միջպագային վարկի պայմանները, մարքաբորիումով և նման միջոցներով, անմիջականօրէն չհետապնդելով պարտքերու դանձումը, և Երկարաձգել կարճ պայմանաժամի վարկերը:

ե) Վերաքննութեան ենթարկել հարուստի կաշնադիրները և վերացնել հողային և այլ անիրաւութիւնները, զորս Եւրոպան ժառանգած է պատերազմէն: Կրճատել պարտուած պետութիւններու վրա դրուած պատերազմական տուգանքները, ինչպէս նաև ջնջել կամ նւազեցնել միջդաշնակից պարտքերու քանակը:

զ) Հիմարկել միջպագային թղթադրամ, կելզոնտտեղի դարձնելով Պայի դրամատունը և կամ այդ նպատակով նոր օրկան մը կհանրի կոչելով: Ասիկա ծառայեցնել դանսպան Երկրներու թղթադրամներու արժէքի անկման առաջը աններու, և միաժամանակ արտաքին առևտուրի վճարումները կատարելու մէկ որոշ, հաստատուն դրամական միութիւնով:

է) Ստեղծել պետական ապահովագրութիւն զործարկութեան դէմ: Այս ապահովագրութեան մուտքի դումարները զոյացնել յատուկ աստանորդային տուրքի տակ դնելով ճարտարարևտը, զործաւորութիւնը և պետութիւնը, առանձին առանձին կամ երկուքը կամ երեքը միասին, իսկ զոյացած եկամուտները նպաստի ձևով բաշխել զործարարի բանօրներուն:

ը) Հանրային բարեգործութեամբ մեղմել թշուառութիւնը, անօթութեան մասնաձեռն զործարարներուն ձրի տրամադրելով ուսեստեղէն և այլն:

թ) Կրճատել աշխատանքի ժամերը. սահմանափակել կիններու և անչափահասներու աշխատանքները: Իտարն, դիտութեան և սեզնիքի կատարած ապէկցուցիչ նաճումներու հետանկարին առջև, ղեւտ տարի մը առաջ կը յայտարարէր որ Մ. Նահանգներու մէջ մօ-

տալուտ է այն օրը, երբ օրական 4½ ժամայ աշխատանքով հնարաւոր պիտի ըլլայ լիուլի մատակարարել բոլորի կարիքները: Իսկ Ամերիկեան Աշխատանքի Դաշնակցութիւնը իր կարգ մը պահանջներուն առանցք դարձուցած է շարժարկի 5 օրուա և օրական եօթ ժամայ աշխատանքը: Աշխատանքի ժամերու կրճատման կողմնակից կամ համակիր վերաբերմունք ցոյց կուտան նաև բարոյաթիւ ճարտարարևտական պարագլուխներու ու հաստատութիւններ, Տորոն և այլն, որոնք առևտրական կեանքի վերակենդանացումը կը տեսնեն աշխատավարձերու սթանտարդին սահպանման կամ աստիճանական բարձրացման և աշխատանքի ժամերու աստիճանական կրճատման մէջ:

Ինչպէս նկատուի է, այս միջոցները ոմանք տնտեսական, ոմանք քաղաքական և ոմանք ալ Ելեմտական բնոյթ կր կրեն: Բոլորն ալ կը շօշափեն բարդ, բազմակողմանի ներքին կոնֆլիկտներով թնուկացած ինքիներ, որոնց լուծումը կը բարի միջպագային, միջպետական և ներքին դաստատութիւններ, Տորոն և այլն:

Բոլորին համար ալ անվիճելի են, սակայն, որ, ա) դիտութեան և տեքնիքի զարգացման, ինչ որ նոյնն է ըսել մարդկային ստեղծագործական մտքի նաճման, տոջև կարելի ու բազմալի չէ թուճ ու պատուար կանգնեցնել, որով դերատարութեան կամ դանուածային արդիւնաբերութեան թափը չպիտի կուտի: Բ) Բոլոր ժողովուրդներն ալ, ըստ իրենց նիւթական քաղաքակրթութեան աստիճանաչափին, կը ջանան իրենք արդիւնաբերել իրենց կարիքները և հնարաւոր եղածին շափ քիչ զննել դրսէն: Բոլորն ալ կը ճշմունչ շատ ծախի և քիչ ներածել: Եւ Լթէ օր դայ, որ Եւրոպայի ու Ամերիկայի մեծագոյն շուկան հանդիսացող Ասիան և արիւրիկեան դաղթաժայրի սկսին իրենք արդիւնաբերել, այն առաջ մենք ականատես կըլլանք ոչ թէ գերարտադրութեան, այլ այնպիսի համայնածաւալ ու անօրինակ գերշինարարութեան մը, ուր մեքենան կը փոխարինէ մարդը ամենուրեք: Գ) Տնտեսական տագնապը և անոր հետ կապուած անմիջական աղէտը՝ զործարարկութիւնը Երազի Երկրներ չեն, այլ արդի կարգերու էութեան ըրող անխուսափելի իրակտութիւններ, որոնք ջրոնիկ ընդթ ունին և 5—10 տարին անգամ մը պարբերաբար, առաւել կամ նւազ սաստկութեամբ, կը խուզեն մարդկային կեանքի բնականն ընթացքը:

Եթէ ճիշտ են այս տեսանքներ, այն ստեն դժուար չէ եղրակացնել, որ ջարգենի մտածողութեան մատնանշած վերի կիսամիջոցները ոչ թէ կը խափանեն կամ կը վերացնեն տաղանապէրը միանգամ ընդմիշտ, այլ շատ շատ կը մեղմեն անոնց սաստկութիւնն ու ծաւալը և կը կարճեցնեն տևողութիւնը: Կիսամիջոցներն երբեք արմատական դարման չեն:

ՍՍՍՏՈՐ

Թ Ի Ի Ր Ք Ի Ո Յ Ձ ՈՒՐ Ջ

Առանց չափադանցութեան, կարելի է «Թրքական ամիս» կամ «Քեմալայականութեան Օր» հուշակել 1931 հոկտեմբեր ամիսը:

Արդարև, անցեալ ամսուան ընթացքին իրարու յաջորդեցին շարք մը դէպքեր, բոլորն ալ կապուած Թուրքիոյ հետ: Աւելի ճիշտ՝ ի փաստ Թուրքիոյ: Եւ դեռ շարքը չէ վերջացած:

Մամուան սկիզբը, տեղի ունեցաւ Ըամէթ փաշայի փոխադարձ այցելութիւնը Վենիզիլոսին: Այս այցելութիւնը կարգադրուած էր 1930 հոկտեմբերին, երբ Վենիզիլոս ինկիւրի գնաց, ստորագրելու համար հոկտ. 30ի դաշնագիրը, որ կը փակէր Թուրքահեղին վէճերը, «Մեզայո Իտէաջի Թայման գնով»: Վենիզիլոս իր արտաքին նախարարին, Միխայիլաքոպոլոսի հետ ընդունեցաւ արտասովոր պատիւներով: Մուսթաֆա Քեմալ յաղթական կամարներ կանգնեց այնտեղ ուր խրամներ և պատնէշներ միայն ունէր 1922ին, միևնոյն մարդոց համար: Վերետացիքն գնաց սուրբ վար դրած, և համբուրեցաւ Չերմապէս: Նոր դարաբերման մը կը սկսէր դարաւոր թշնամիներուն միջև, և Աթէշքի փոխադարձ այցելութիւնը անոր վերջնական կնիքը դրաւ, անմեղ Հայու մը արեւնով...

Կարծողներ կան թէ մէկէն ի մէկ, «հրաշիւք իմն» տեղի ունեցաւ Վենիզիլոսի հողեփոխութիւնը, կամ Յունաստանի բաղաբախնութեան փոփոխութիւնը:

Իրողութիւնը բոլորովին տարբեր է: Գոնէ այդպէս կը բացատրեն Վենիզիլոսի մտերիմները:

Համաձայն անոնց պատմութեան, 1923ին էր որ դրեցան Թուրքահեղին բարեկամութեան հիմերը: Եւ Լոզանի մէջ:

Այդ օրերուն, ամէն ինչ հարթուած էր Յունաստանի և Թուրքիոյ միջև: Վերջին դժարութիւնը, Գարա Աղաճի կայարանի խնդիրը, իր կարգին կարգադրուած էր փոխադարձ զիջումներով: Սեվրի դաշնագիրը դարակը նետած էր և լորտ Բըրդընի սպառնալիքը ջուրը ինկած: Թուրքերը ունէին մէկ անողբը թշնամի, ոչ թէ զաղափարական դեմտի վրա կամ յանուն «ազգերու ինքնորոշման», այլ... Հանրային Պարագի կտրոններու վճարման համար: Իսկ թշնամիին Ֆրանսան էր, որ աւելի պատարարեր համաժայտ հրատարիլ Կիլիկիայէն, քան Հանրային Պարագի ստեղծներէն:

Եւ ահա — ինչպէս կը պատմէ Վենիզիլոսի մէկ օրկանը — մայիսի վերջերը, արտուն կանուխ, Սափուա պանդոկին մէջ երեցաւ Ըամէթ փաշան: Գացած էր Վենիզիլոսը տեսնելու, հոգեկոտով երևոյթով մը: Վենիզիլոս պարմացաւ, բայց իբրև նուրբ դիւանագէտ, կրցաւ պահել երևոյթները: Ըամէթ փաշա հարցուց առանց յառաջարահի, թէ Յոյները ի՞նչ դիրք պիտի բռնեն, Փրանթեթուրք վէճին առթիւ: «Կրակ պիտի ընէ՞ք մեր վրաս, կամ «կանակէն պիտի գարնէ՞ք մեզ»: Վենիզիլոս պատասխանեց կարճ և կտրուկ, թէ Յունաստան որևէ պատճառ չունի Թուրքիոյ դէմ դառնալու: Ըամէթ Համադաստացաւ, և նորէն հարցումներ ուղղեց, մանա-

ւանք որ դիտէր թէ Յունաստան նոր փորձ մը կատարել կուզէ, արևելեան Թրակիան ետ առնելու համար:

Վենիզիլոս ամէն հուսատիք տուաւ թէ՛ քանի որ այսպէս կամ այնպէս վերջացած է դարաւոր պայքարը, Յունաստան անկեղծօրէն որոշած է անարար ընդունիլ եղածը և այլ ևս միտք չունի թշնամական դիրք բռնելու Թուրքիոյ հանդէպ, կամ խառնելու իրեն համար օտար խնդիրներու:

Ըամէթ փաշա համոզեցաւ, և Չերմապէս սկզբնով Վերետացիքն ձեռքը տո՛ւ միայն շնորհակալութիւն յայտնեց, այլ և առաջարկեց որ երկու երկիրները զինակցութիւն մը կնքեն, կազմելով անպարտելի խմբակցութիւն մը՝ արևելեան Միջերկրականի մէջ: Վենիզիլոս քիչ մը կանխահաս գտաւ այս առաջարկը, հողբանական և ուրիշ պատճառներով, և բացատրեց թէ ժամանակի խնդիր է: Խօսակցութիւնը այստեղ ալ կանգ առաւ, 1923ի մայիս ամսուն:

Տեղը չէ քննել թէ ո՞րքան վաւերական է այս պատմութիւնը: Իրականութիւնը այն է, որ անկէ առդին, Վենիզիլոս ուժեղին ճիշ մը փորձեց ինքն իր վրա, և բունց ճամբայ մի որուն ելքը աչքի առջև է արդէն, — Թուրքահեղին բարեկամութիւնը, սիրալիր և ամուր՛ դիւանկցութեան մը շարի:

Ամբողջ 1930ի ընթացքին և մանաւանդ աշնան, Յունաստանի վարչապետը մինակը կուրծք կուտար մէկ միլիոն դաղթականներու, «Մեծ Իտէաջի» կուսակիցներուն ամենէ զրոհին, արժեքներու համար Թուրքահեղին բարեկամութեան բանաձևը: Ամբողջ մէկ շաբաթ, Յունաստանի խորհրդարանը դարձած էր կրկէս, փոխանակած զաղթականներու իրաւունքներուն, դրամական և կալուածական վէճերուն կարգադրութեան առթիւ: Եւ Վենիզիլոս քար դրած սրտին վրա, թւանշաններով ու կալածական գնահատումներով, կը պնդէր ու կը համոզէր, որ օգուտին առիթին և ընդունին փոխանակութեան Խառն Յանձնաժողովին կամ Թուրքիոյ պահանջները: Ժողովը անհաշտ կը թուէր սկիզբէն իսկ: Ընդդիմադիրները, մանաւանդ արքայազանները լաւագոյն առիթը դտած էին, ապապոզեցին քչելու համար Կրետացին: Եւ ահայան, մէկ շաբաթ յետոյ, բոլոր պերճախօս և արգասիրական ճառերէն յետոյ, երբ սկսաւ խօսիլ Վենիզիլոս, տեղատուութիւնն ալ չուշացաւ: Վենիզիլոս յաղթեց, և այնուհետեւ գլխիվայր խրեցաւ Թուրքահեղին բարեկամութեան ճանձնադրուտին մէջ: Հեռագետէ աւելի ամուր և հետեղական, ստորագրեց շարք մը թուղթեր, և այսօր Յունաստան անբախտելի կապերով կապուած է Թուրքիոյ հետ, երկար ժամանակի համար:

Անցեալ տարի, ինկիւրիէն վերադարձին, ընդդիմադիրները նորէն գլուխ վերցուցած էին, և միամիտներ կը հուսատային ՚թէ չպիտի վաւերացնեն հոկտ. 30ի դաշնագիրը:

Այդ միջոցին նոր էր մեռած Կ. Պոլսոյ վերջին պատրիարքը, Կոստանդինոս, ինչ որ աւելի կը հրա-

Հրէր ամբողջին վրէժխնդրական կիրքերը: Վենիցելոս դաբաղին ընկերացաւ մինչև գերեզմանատուն, փրկուեալ ճառ մըն ալ խօսեցաւ, և սակայն մէկ վարկեան չվարանցեալ իր քաղաքականութեան մէջ: Իր Լեօսին տուն Իդմիրի դէպքերը, մասնաւոր իր պարծակից տառճորդին շարժարարից սպանութիւնը: «Հէլլենական արեւելի հետքը չկայ թու երաններուդ մէջ», — պոռայ թերթ մը: «Ի՛նչ գործ ունիս հոս, դնա՛ ինկիւրի վայր եղբւր՝ այնտեղ շատ կը սիրեն քեզ» — գրեց ուրիշ մը: Մէկ խօսքով, հրապարակաւ կը հայհոյէին ընդդիմադիրները, դաղթականները և բազմազան խմբակցութիւններ: «Կրտսեացին անտեսելով այս աղմուկը, հրապարակաւ ալ պաշտօնանց թուրքերոյ բարեկամութեան ստէճքը, մէկ-մէկ այցելեց ըզոր կուսակցապետներուն, դիւելանց վաղց Սիւանիկ, բողոքով սպաները տեսնելու, — և կատարեալ յաջողութեամբ հաստատել տաւ Բամբի հետ ստորագրած դաշնադիրը:

Անկէ է վեր, այդ քաղաքականութիւնը դարձած է հիմնական ուղի՝ Յունաստանի համար: Այնքան հիմնական, որ այլ ևս կապ չունի Վենիցելոսի անձին հետ: Ամենէն թունդ ընդդիմադիրն ալ, արքայական կամ ժողովրդական, Լիթէ իշխանութեան գլուխ անցնի, ուրիշ Լիթ չունի բայց միայն շարունակել այդ քաղաքականութիւնը: Խօսք մունինք արիսմախիֆուրութեանց կամ անսակիւններու մասին:

Եւ լրագրական շափազանցութիւն չէր, երբ թերթերը դրոցին թէ կարմիր կերպաւ չէր մնացած Աթէնքի մէջ, թուրք հիւրերուն այցելութեան առթիւ, իբրև դրօշակ պարզելու համար: Ինչպէս որ շափազանցութիւն չէր, երբ, անցեալ տարի, իրազիկներ կը պատմէին թէ Վենիցելոս յանձն առած է երկրէն քնել հակաքեմալական թուրքերը: Իսկ ինչ որ տեղի ունեցաւ այցելութեան օրերուն, զգուշական արտակարգ միջոցներէն, ձերբազատութիւններէն մինչև դժբախտ ծանիկեանի բղքումը — առանձին պատմութիւն է:

* * *

Մէկդի դնելով բարձր քաղաքականութեան վերաբերեալ խնդիրները, պէ՛տք է հաւատալ այն տեղեկութիւններուն թէ Բամբի փաշայի այցելութիւնը բարերար հետևանքներ ունեցած է փոքրամասնութեանց կացութեան համար:

Այս հարցումին պատասխանը տաւ Բամբի փաշաինքը:

— Կը հրաւիրենք մեր երկրի Հանրային կարծիքը՝ կարևորութիւն չառլ այն պրոպագանդան որ կը կատարի գաղթականներու վերադարձին համար: Յունաստան մտած է այն շրջանին մէջ ուր ներգաղթած դանդաւանները հարստութիւն և ոյժ կը բերեն իրեն: Գաղթականները, ժողովուրդին խտութիւնը աւելցնելով հանդերձ, համասեռ միութիւն մը կը կազմեն երկրի մէջ: Այս պայմաններուն մէջ, բացորոշ է որ ոչ այժմ Յունաստան հաստատուած գաղթականները տրամադիր են նոր գաղթի մը արկածախնդրութիւնը փորձելու, ոչ ալ հելլենական կառավարութիւնը պիտի հաւանի երկիրը զրկել իր ժողովուրդի մէկ մասէն, որ այնքան կա-

րեւոր և այնքան օգտակար հանդիսացաւ աղաշին դոյութեան համար: Ի հարկէ երկու երկիրներն ալ շահ ունին որ աւելի յաճախողէյս և դիրքին ըլլան ճամբորդութիւնները և փոխադարձ յարաբերութիւնները: Մըխալ է կարծել թէ ճամբորդութիւնները և առևտրական կամ ուրիշ յարաբերութիւնները կրնան վտանգել ժողովուրդներու փոխանակութեան սկզբունքը և ողին: Ճամբորդութեան ատեն խտրութիւն դնել հին և նոր Հելլեններուն միջև, կը նշանակէ բոլորովին անդլտանալ երկրին բուն շահերը:

«Ինչ կը վերաբերի փոքրամասնութեանց խնդիրն, երկու երկիրներուն մէջ ալ, փոքրամասնութեանց ներկայութիւնը այլ ևս մնա չի տար աղաշին միութեան: Մեր սկզբունքն է թողուլ որ փոքրամասնութիւնները իրենք վարեն իրենց կրօնական և հոգեւոր գործերը: Ոչ նախատեսուած է, ոչ ալ կարելի է թոյլ տալ որ դուստնութիւնը և կրօնը խառնին աշխարհական գործերու: Ոչ գաղթականներու, ոչ ալ փոքրամասնութեանց խնդիրներուն առթիւ, չկայ ո՛րեէ խոչընդոտ որ խանդարէ մեր յարաբերութեանց բարեխաղ զարգացումը: Երկու երկիրներէն ոչ մէկը միւսին չէ առաջարկած ո՛րեէ խնդիր՝ այս ներքին հարցերու մասին: Ո՛րեէ խօսք չէ եղած դաշնադիրներով ճշտած և հաստատուած տրամադրութիւնները փոխելու: Աւելցնեմ նաև որ, մեր պաշտօնական կամ մասնաւոր խօսակցութեանց ընթացքին, ո՛րեէ դիտողութիւն չէ եղած ո՛րեէ ազդի, ոչ ալ ուրեէ պետութեան դէմ»:

Ուրեմն, ոչ գաղթականներու վերադարձի խնդիր կայ, ոչ ալ Պոլիս մնացած Յոյներու «առանձնաշնորհները» աւելցնելու հարց: Միայն, 1925ին փոխանակած գաղթականներն ալ այսուհետև պիտի կրնան թուրքիս ճամբորդել, առևտուրի կամ պոստյոի համար: Պիտի երթան ու վերադառնան: Իրաւունք չունին այնտեղ հաստատուելու: Ինչ կը վերաբերի փոքրամասնութեանց խնդրին, միակ շօշափելի փոփոխութիւնը այն է որ թուրք պաշտօնականները և թերթերը պիտի բարեհաճին «փաթիլիք էֆէնտի» գրել օրթոտոքս պատրիարքին, փոխանակ «պաշ փափաղ»ի (աւազ քահանայ), ինչպէս կը յամոնէին մինչև այսօր: Ուրիշ խօսքով, դաշնագիրները կը մնան ի գորտ: Յունաստան պիտի շարունակէ կրել իր պարտութեան հետևանքները:

* * *

Աթէնքէն յետոյ, Բամբ փաշա զնաց Փէէթա, Թրիէստէ-Վենետիկ ճամբով: Այնտեղ ալ, նոյն ջուլցադրական մտերմութիւնները, որոնք նոր չեն, մանաւանդ որ շունչարձերն ալ կը պարծնան իրենց թուրքական ծաղումով: Թուրքերոյ վարչապետը անցաւ նաև Պուլկարիայէն, թէև առանց երկար կենալու: Բայց արդիւնքը ծանօթ է արդէն — Պուլկարիայ վարչապետը հրաւիրուած է Էնկիւրի, և սիրով ընդունած այս հրաւերը:

Գաղանիք չէ որ արեւելեան այս նոր քաղաքականութեան Լոթին կերեալ Մուստֆային: Եւ թուրքերոյ վարչապետը ահաւասիկ իր կարգին հրաւիրուած է Հոյոմ: Անչուշա, կրնա Միթիսի այցելութիւնէն անմիջապէս յետոյ կատարել այս պարտքը: Սակայն, այդ օրերուն պալքանեան երկրորդ խորհրդաժողովը հրաւիրուած էր

Պոլտոյ մէջ, և Ըսմեթ փաշա չէր կրնար բացակայել: Ժողովը բացեցաւ Նոյն. 20ին, Տորմա Պաղչէի պալատին մէջ,—անտեղ ուր Մուլթանները կը հանգչէին տարիներ առաջ, և որ օսմանեան խորհրդարան դարձաւ առեւն մը:

Այս խորհրդատողովն ալ մէկ օղակն է Պալքաններու նոր քաղաքակառուցեան, բայց աւելի շատ ակազմական արժէք ունի: Ամէն պարագայի մէջ, օրակարգէն դուրս ձգած են փշտա խնդիրները, իսկ մասնակցող պատերազմներն ալ պաշտօնական հանգամանք չունին: Առաջինը զուժարեցաւ անցեալ տարի հոկտեմբերին, Աթէնքի մէջ և որովհետեւ նախաձեռնութիւնը Յոյներն ստանձնած էին, բարեփոխեան պարտք սեպեցին երկրորդը դումարը տալ Պոլին:

Այս անգամ ալ, կը մասնակցէին բոլորը,— Յունաստան(50 պատերազմ), Ռուսաստան (37), Պուլկարիա (22), Եուկոսալիա; Ալպանիա (20), և Թուրքիա: Օրակարգի տեսակետով, այս տարի աւելի լայն բռնած էին խնդիրները, որոնց հանդուրդը պիտի կողմէր պալքանեան դաշինքը: Բայց կը թւի թէ այս հարցը պիտի մնայ միշտ ալ առկախ, որովհետեւ մասնակցող պետութիւններէն իւրաքանչիւրը քաղաքական դատ ունի իր հարեանին հետ: Պուլկարիան փոքրամասնութեանց խնդիր ըսելով, կը հասկնայ Մակեդոնիան, Թրակիան և Տոպրուճան: Մինչդեռ Յունաստան, Եուկոսալիա և Ռուսաստան վերջնապէս փակած կը համարեն այդ խնդիրները և չեն հանդուրժեր ո՛րեէ խօսքի: Երկու խորհրդատողութիւնուն մէջ ալ, երբ հետեւե՛ն-մօտէն ակնարկ մը կըլլար, սրահ կը պոթկար:

Յետոյ, Եուկոսալիան և Պուլկարիան կը յամարին պահանջել իւր զէպի ծով: Այս երկու պահանջներն ալ ուղղած են՝ Յունաստանի զէմ: Կան, տակաւին, հողային խնդիրներ Ալպանացիներու և Սերպերու միջև, ենթադրելով որ բոլորն ալ բաշխած ըլլան իրենց պատմական իրաւունքները՝ Թուրքիայէն...

Այս անգամ ալ, խորհրդատողովը ստիպեցաւ քաղաքական խնդիրները յոյն յանձնախումբերու, «ուսումնասիրութեան» համար, և իրեկ իրական աշխատանք, քաղցեցաւ տնտեսական և առևտրական խնդիրներով: Օրինակ, որոշեցաւ կազմել կեդրոնական դրասենակներ՝ պալքանեան ծխախոտի և ցորենի սպառումը ապահովելու համար:

Անշուշտ, կարելի չէ ուրանալ արժէքը այս հանդիպումներուն և խորհրդաներուն: Պարզ է որ Պալքանները կուզեն ամփոփել իրենք իրենց մէջ, և ամբանալ իրարմով, թէ տնտեսապէս և թէ քաղաքականապէս: Եւ մասնաւոր անուրանալի է Թուրքիոյ դերը՝ այս բոլոր չարժումներուն մէջ:

Բայց, ինչպէս ըսինք, ժողովները չունին պաշտօնական հանգամանք, և աւելի շատ մերձեցում հաստատելու, միտքերը պատրաստելու կը ծառայեն: Իսկ այս կէտէն մինչև պալքանեան դաշնակցութեան մը հաստատումը՝ ոչ միայն երկար է ճամբան, այլ և չափազանց խրթին:

Իբրև պատմական նիւթ, կարժէ ամփոփել քաղաքական բանաձեւը, որ թէ՛ արեւելեաց փերջին նիտարն մէջ, և որ գաղափար մը կուտայ հետապնդած աշխատանքի մասին—

1) խորհրդատողովը ուսումնասիրական մասնախումբին պիտի ենթարկէ պատերազմ օրէնքէ դուրս յայտարարելու, իրաւաբարութեան և փոխադարձ օգնութեան Պալքանեան դաշինքի մը նախադիժը: Նոյն մասնախումբը պիտի դրաղէ խաղաղութեան դաշնադրերու տրամադրութեանց բարեխիղճ զործադրութեան վերաբերեալ առաջարկներով, ինչպէս նաև փոքրամասնութեանց հարցին կապուած անշարկիւնով:

2) խորհրդատողովը կը հաստատէ Պալքանեան պետութեանց համար, կարելի եղածին չափ չուտ, բարեկամութեան և իրաւախոհութեան դաշինքի անհրաժեշտութիւնը:

3) խորհրդատողովը կը կրկնէ առաջին խորհրդատողութիւն՝ միաձայնութեամբ յայտնած բազմանքները, պալքանեան պետութեանց արտաքին նախարարներու տարեկան հաւաքովին մասին: խորհրդատողովը կը յայտնէ նաև պալքանեան աղբերու բուռն բարձրանքը որ ժընեկ ընդհանուր զինաթափութեան խորհրդատողովը յանդի միջպագային պայմանադրութեան մը և ատով իրականանայ արդէ սղաւաղինումներու նւարումը և կը հրաւիրէ Պալքաններու աղագային խմբակցութիւնները որ իրենց երկրին մէջ ստեղծեն այս խորհրդատողովի յաղորդութեան նպատակները հոսանք մը:

Պատերազմները այցելեցին նաև Էնկիւրի, ուր Մ. Գեմալ առիթէն օգուեցաւ, իր պատմագիտութիւնը վալլեցնելու համար.

— «Պալքանեան աղբերը այսօր կը գտնուին անկախ դոյութեան մէջ, իբրև Ալպանիա, Պուլկարիա, Ռուսաստան, Եուկոսալիա և Թուրքիա: Այս բոլոր պետութեանց իրաւատէր աղբերը դաբերով միաօքին ապրած են: Կրնանք ըսել թէ՛ թուրք հանրապետութիւնն մէջն ըլլալու պայմանով, վերջին դաբերուն դոյութիւն առած այս պալքանեան պետութիւնները՝ օսմանեան կայարութեան կամաց-կամաց քալքայեւելուն և վերջապէս պատմութեան անցնելուն սլատմական հետեանքն է»:

Կազին ուղեց սպացուցանել թէ պալքանեան բոլոր ժողովուրդներն ալ միեւնոյն արիւնն ունին և միեւնոյն Միջին Ասիայէն ելած են,— «Սեւ ծովու հարաւային և հիւսիսային ճամբաներէն հաղարաւոր տարիներ ծովու պլեներուն պէս իրարու ետեւէ եկած տեղաուորած են Պալքաններուն մէջ»: Եւ հիմա մոռնալով անցեալի զէպերը, պէտք է ձգտել խորունկ երթալակցութեամբ հիմքերը դնել պալքանեան միութեան:

* * *

Այս բոլոր զործերուն մէջ, ակնեւ և նոր Թուրքիոյ ոչ միայն զործօն մասնակցութիւնը, այլ և նախաձեռնութիւնը՝ զանազան հարցերու մէջ:

Տարիներ առաջ, Թուրքիան նշանակէտ մըն էր զէպի ուր կուղղէին հարեւները: Այսօր կը համարուի անհրաժեշտ տարբ մը՝ պալքանեան և արեւելեան քաղաքականութեան համար: Եւ կը թիւ թէ Թուրքիան ինքն ալ կը հաստատայ իրեն վերապահած դերին: Լիսովինովի այցելութեան առթիւ, հաղորդեցաւ թէ Էնկիւրի իր միջնդրութիւնն առաջարկած է, խորհրդային Միութեան և Ռուսաստանի յարաբերութիւնները բարե-

լաւելու համար: Նոյն պատրաստակամութիւնը, նաև, Պուլիարիոյ համար:

Անշուշտ, ամենէն առջ ինքնապաշտպանութեան բնագոյն է որ այսպիսի ձեռնարկներուն կը մղէ բեմայական Թուրքիան: Բայց այս նկատողութիւնը չի պահանջներ նախաձեռնութեան արժէքը:

Պալքանեան Խորհրդատոյովէն անմիջապէս յետոյ, Թուրքիա սուրբաց խորհրդային արտաքին դործավարը: (27 հոկտեմբեր): Պոլսէն իսկ, Լիտվինով պերճախօսութեան հեղեղներ թափեց ուսուցիչութեան թարեակամութեան մասին, որ ամուր կը մնայ աւելի քան տասը տարիէ ի վեր: «Համաշխարհային պատերազմը աշխարհի ձեռք ծանր ժառանգութիւն մը» թէ քաղաքական և թէ տրնտեսական: Ոչ միայն շէն Նարթուս մեծ պատերազմին վէրքերը, այլև աւելի սաստկացած են: Պետութիւնները կը խարխալեն, իրենց խառնակ յարաբերութեանց մասին ուղղութիւն մը դնելու համար: Եւ սակայն, շէն դոստ չիտակ ճամբան: Այս ընդհանուր անորոշութեան վերև, միջազգային այս երկրուն կացութեան հանդէպ, ուշադրաւ է Թուրքիոյ յարաբերութեանց ամուր և անյղիլ հանդամանքը»:

Պոլսէն անցնելով Էնկիլերի, Լիտվինով մնաց մինչև հոկտ. 31: Արդիւնքը — հինգ տարի և երկամաքէնցան 1925 դեկտ. 17ի չեղարկութեան և բարեկամութեան դաշնադրը, երբ յաւելածական պայմանագրիներով, և վերահաստատեցան ուրիշ կարգ մը պայմանագրութիւններ: Եւ պաշտօնական բեքանները կը հաւաստեն թէ անգամ մըն ալ հաստատեցաւ որ ջերմապէս անկեղծ է և անասան» Երկու երկիրներու բարեկամութիւնը: Լիտվինով իր կառավարութեան անունով Մոսկու հրաւիրեց Ըսմէթ փաշան, որ հաւանեցաւ և շուտով ճամբայ պիտի էլլէ:

Ինչպէս կը տեսնէք, տեսակ մը իրարանցում կը տիրէ Մերձարտ Արեւելքի մէջ, զլիսաւոր առանցք ունենալով Թուրքիան: Աթէնքի և Փէշթաբի այցելութիւնները նախատեսած էին, իսկ Էնչէ և խմատը Հոսմէ և Մոսկուայի հրաւերներուն, այսպէս իրարու ետեւէ:

Բրիտանական ընտրութիւնները նոր վերջացան տակաւին, և Մոսկուան թերեւ նոր երգեր վերապահած է Թուրքիոյ, որպէսզի Հրապուրելի Լոնտոնի խալճերէն: Իսկ Հոսմէ շողեր ո'րէկ կերպով խախտել իր դերակառութիւնը՝ Պալքաններու մէջ:

Բայց աւելորդ են բոլոր դուշակութիւնները: Կայ մէկ ստոյգ իրողութիւն, — կը շարունակուի անգլիական քրտնաբերութիւնը, յայտնի և գաղտնի բոլոր միջոցներով: Տեղեկութիւններ կան թէ՛ Մեծին Բրիտանիայ պատրաստ է նոյն իսկ փոխ դրամ տարու Մ. Քեմալի, էթէ երես դարձնէ Ըսմէթէն, այսինքն փոխ իր քաղաքականութիւնը: Իսկ Մոսկուա տակաւին երկար ատեն պէտք ունի Թուրքիոյ բարեկամութեան: Միւս կողմէ, զորսւոր հիմքեր ունին այն տեղեկութիւնները թէ դեկտ. 7ի խալմական համադրամար (Երուսաղէմ) պիտի որոշէ Հնդկաստան փոխադրել զահճնիկէյ խալիֆան, Ապտիւլ Մէհմետը: Այս խնդիրը արծարծեցաւ, երբ Անգլիոյ աշխատաւորականները մեծամասնութիւն էին խորհրդարանին մէջ: Իսկ հիմա որ դեկտ անցաւ պահպանողականներուն ձեռքը, և անխալնիցայ մեծամասնութեամբ, անշուշտ խալիֆայականներուն ծրարիրը աւելի կը մօտենայ իրականութեան:

Ուշագրաւ պարագայ մը, — Թուրք ընդգլխադիրներն ալ հաճոցով շին դիտեր այս հաւանականութիւնը, և ալ-ճախ ինկած են, համոզելու համար թէ խալիֆան Թուրքիոյ մէջ նստելով աւելի օգտակար կ'ըլլայ միջազգային քաղաքականութեան համար, քան փոխադրելով Հնդկաստան:

Ամէն պարագայի մէջ, առանցքը նորէն Թուրքիան է:

Հակառակ էր տնտեսական անձկութեան, ջեմալպետութիւնը տակաւին տրամադիր շերեւոր հակելու դպի արեմուտը: Վերաշինութիւններ կը կատարէ իր սեփական միջոցներով, կամ կարելի աղատութիւնը պահելով օտար դրամաւէրներու հանդէպ: Իսկ խոշոր, բազմածախս գործերու համար, կը սպասէ լուսազոյն օրերու: Եւ ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ ժողովուրդին թշուառութիւնը կը պարտուի բանակին և պաշտօնէութեան զոհուակութեամբ:

Հետզհետէ աւելի որոշ կերակ թէ «արեւելեան նահանգները» վերաշինելու, զոնէ 100,000 բնակիչներով շէնցնելու ծրարիրն ալ պիտի մնայ Թուրքի վրա, ինչպէս նման հապարաւոր ծրարիրներ: Եւ այս՝ ոչ միայն անկարողութեան պատճառով, այլ և քաղաքական հաշիւներով: Տարիներով Թուրքիա հաստատուած եւրոպացի մը, որ վերջերս առիթ ունեցած էր այդ կողմերը ճամբորդելու, բար չի դտներ նկարագրելու համար համատարած ամայութիւն ու թշուառութիւնը: Բայց, միևնոյն ատեն կը բացատրէ թէ՛ Թուրքիա կը նախընտրէ որ այդպէս ալ մնայ իրերու վիճակը: Որովհետև միլիոններ պէտք են, աւերակները վերաշինելու և ժողովուրդը գետեղելու համար: Թուրքիան չունի այդ միլիոնները, և դուրսէն պիտի դանէ: Արդ, էթէ գտնէ և ձեռնարկէ վերաշինութեան լայն ծաւալի մը վրա, անմիջապէս պիտի հետաքրքրուի մեծ հարևանը, Ռուսաստանը: Ուստի, առ այժմ կը նախընտրէ իր իւրովը տապալել, կամաց-կամաց շինել Մովսադ-էրրում-Վան երկաթուղին, և էթէ յաջողեցաւ, մնացածն ալ զլուրս կը հանէ աստիճանաբար, առանց աղմուկ յարուցանելու:

Եթէ բոլորովին հիմնաւոր իսկ չըլլայ այս մեկնութիւնը, սերտ կապ ունի հողերանական կացութեան մը հետ: Առ նւագն ապացոյց մըն է վաղուան անորոշութեան, որ կը նշանակէ նաև երկիւղ:

Տակաւին ուրիշ խոշոր որ մեծ դրացիէն, դինակից Ռուսաստանէն առաջ, կան «արեւելեան նահանգներու» բուն տէրերը, այսօր — պարուած և հալածական, բայց երբեք յուսահատ: Ճիշտ է որ անոնք Ռուսաստան չեն, բայց ճնշողիկ են: Ի՞նչ էին Պալքանները, բաղադրարար մտաւոր անցելիք մը մէջ, երբ հիմա կը փառաբանին նոյն ինքն Մ. Քեմալի բերնով, իբրև օսմ. կայսրութեան քայքայումէն ծնած սկախ գոյութիւններ...

Ըսմէթ փաշայի Աթէնք այցելութիւնը սեղէ տաւ
A.R.A.R.®

խելազար խուճապի մը և արժեք երկու զոհ—անշուշտ հայ: Մէկը՝ Հրանդ Ճանիկեան, բուն անունով՝ «Պէջք-ճի» Կարապետ, թոպամած՝ օրհասական գուպարի մէջ, օտար դրօշի մը հոգմանաբուժեան տակ: միւրը՝ Կեսարացի հասարակ առևտրական մը, նետած՝ թըրքական տանջարանը (յետոյ սահմանէն դուրս հանած):

Ատօրեայ մամուլը սիւնակներով յերիւրանք թխեց այս դէպքին շուրջ, մինչև որ Ըմմեթ «ողջամբ» վերադարձաւ իր հայրենիքը: Իսկ ամբողջ խնդիրը ընկողջի կճեպ մըն ալ չի լեցներ:

Ըմմեթ փաշայի մեկնումէն շարաթներ առաջ, թուրք ոստիկանութիւնը, հելլենական ոստիկանութեան հետ զլուխ դիլի, պրոպոսիտներ կը կատարէ հայկական «մահափորձ»ի մը հետեւըր գտնելու համար: Թուրք յայտնի և դադանի ոստիկաններ կանցնին Յունաստան, և դորձ կեփեն անարգել, իբրև թէ իրենց տանը մէջ ըլլային: Չեն դոնեք որևէ հետք: Բայց պէտք էր արդարացեալ իրարանցումը: Եւ երբ այցելութեան օրերը կը մօտենան (սեպտ. 30), Պիւէնի թէ Աթէնք ոստիկանութիւնը իբրև անբաղձալի՝ ռումանական շոգենաւը կը դէժ «Պէջք» Կարապետը, որ Հրանդ Ճանիկեան անունով անցազիր ունէր և կը քէժ դէպի Ռումանիա, Պուլոյ ճամբով: Ետնէն ալ՝ հետազիր մը, իսկ շոգենալին մէջ՝ թուրք յայտնի կամ դադանի ոստիկաններ:

Եւ ահա հոկտ. 2ին հետազիր մը՝ Երոպական թերթերու մէջ — թուրք ոստիկանութիւնը ռումանական շոգենաւին մէջ երևան հանեց մահափորձի դաւ մը, որ պիտի դորձադուէր Ըմմեթ փաշայի դէմ, Փէշթայի մէջ: Ձերբակալեցան երկու Հայեր, որոնց մէկը, Ճանիկեան, անձնասպան եղաւ...

Իրականին մէջ, ոչինչ երևան հանած, ոչինչ արպացուցած էր, այլ պարզապէս «շանթաժ» մը սարքած: Եւ զանի մը օր հրաշապատում հէքեաթներ թիկելէ յետոյ, թուրք մամուլը և ոստիկանութիւնը քաշեցին իրենց ձայնը, և ամէն ինչ մոռացութեան տրուեցաւ: Իբրև թէ վտանգաւոր թուղթեր գտած էին — սո՛ւտ: Իբրև թէ Ճանիկեան և միւս պատահական ճամբորդը, Աբիկեան, Փէշթա պիտի երթային — սո՛ւտ: Իբրև թէ այս վերջինը խոստովանութիւններ բրած է — սո՛ւտ: Յերիւրանքները այնքան ծիծաղելի դարձան որ, Պուլոյ կուսակալի փոխանորդն անգամ ոստիկեցաւ ճշտումներ կատարել:

«Մահափորձ»ին ամբողջ հետեւները եղաւ՝ սանձակատար լրբութեանց մղել թուրք խուճանալար մա-

մուլը, մահան դողերու մատներով թուրքիա մնացած հայ հասարակութիւնը: Հրապարակաւ պահանջ դրին դիրք ճշտելու: Հաւատարմութեան յարաբարութիւնները դրել աւին ազգային պաշտօնական մարմիններուն, և ամէն ինչ վերջացուցին այնպէս ինչպէս սկսեք էին, փարք տալով որ թուրք ոստիկաններու արթնութեան շնորհիւ, ի դերև ելաւ «Իաշնակներու սարքած դաւը»:

Այս բոլորին մէջ, Երական է միայն մէկ պարագայ, — Իաշնակութեան մոճաւանջը: Արտու մը դնդակատար փնտռելու երկիւղը:

«Ռոմանիա» շոգենաւին արկածը աւելորդ անդամ մըն ալ հաստատեց, որ հին թէ նոր թուրքեր խտիր չեն դներ միջոցներու մէջ, երբ զորձ ունին հալածական ժողովուրդի մը դաւակնելուն հետ: Եւ միշտ ալ կը գտնեն բարեկամներ, նոյն էսկ մեղաւկիցիներ՝ նոյն լուծէն փրկած ժողովուրդներու մէջ:

Ի՛նչ կերպ ալ բացատրի Յունաստանի նոր քաղաքականութեան փոփոխութիւնը, արգարարում շունի կարգ մը յոյն պաշտօնականներու չափազանց եռանդը: Մանաւանդ որ, տարաբախտ Կարապետը ծոռոտյած է յունական ճակատին վրա — ինչպէս կը պատմեն իր մտերիմները, և եթէ յանցաւոր էր, անշուշտ պիտի նախընտրէր մեռնիլ յունական գեղակէ մը, քան այսպէս վատարար ձգելի ծուղակի մէջ, բարբարոսներու ձեռքը:

* * *

Վերջին կասկածներն ալ փարատեցան: Ճանիկեանի նամբու ընկերը, Կեսարացի Յակոբ, որուն դէմ ո՛րևէ փաստ չէին գտած — ինչպէս չգտան միւսին դէմ — ասեմանէն դուրս հանած ըլլալով, վերադարձած է Եգիպտոս: Իր պատուաբիրը երևան կը հանէ արբանոտ խաղին վերջին ծալքը, — Ճանիկեան բերեցով սպանւած է ռումանական շոգենաւին մէջ, թուրք ոստիկաններուն կողմէ, որոնք բռնի դուրս հանել կուզէին Աթէնքէն մատնանշած զոհը: Սպանելէ յետոյ, քաղաքի «փոխ»ները դիպրը տարած կայտած են ճեմիշին մէջ, որպէսզի ապացուցանեն թէ անձնասպան եղած է: Նաւապետը բողբոսած է, բայց արդէն ուշ էր:

Այս արատը ո՛րքան կը յիշեցնէ 1895-96ի անցուդարձը միապետական Յունաստանի մէջ, երբ Պանֆ Օթումանի ևն դէպքերը կապեցան... Աթէնք օդը հանելու առապելի մը հետ, և հալածանք մը սարքեցաւ ափ մը Հայերու դէմ: Այո՛, շատ բան փոխած է այդ օրէն սաղին: Եւ սակայն, ո՛րք է «Պէգքի» Կարապետը, — մէկ համբոյրով մատնած գոբը...

Ի Ն Տ Ե Ր Ն Ա Ս Ի Ո Ն Ա Լ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ Ը. Ա. ԻՆՏԵՐՆԱՍԻՈՆԱԼԻ Գ. ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ

Ընկերվարական Աշխատաւորութեան Ինտերնասիոնալի շորրորդ Համադումարին, որ բացուեց Վեննայում յուլիս 25ին և տեկց մինչև օգոստոս 2ը, Դաշնակցութիւնը մասնակցեց երեք հոգուց բաղկացած մի պատուիրակութեամբ: Պատուիրակներն էին ընկ. ընկ. Ա. Ջամաբևան, Ն. Բալաբեան և Յ. Հայնապարեան: Ընկ. Ա. Արեղևան ևս նշանակուած էր պատուիրակ, սակայն, չկարողացաւ գնալ Համադումարին՝ հարկըրուած լինելով այդ օրերին մնալ Բերլինում:

Համադումարի առթիւ, ինչպէս Ինտերնասիոնալին յարած բոլոր կուսակցութիւնները, նոյնպէս և Դաշնակցութիւնը ներկայացրել էր մի տեղեկագիր, որ ամփոփում է մեր կուսակցութեան դործունէութիւնը Բրիտանի Համադումարից սկսած մինչև Վիեննայի Համադումարը:

Տեղեկագիրը նախ ընդհանուր գծերով պատկերացնում է հայ ժողովրդի քաղաքական վիճակը Թիւրքիայում և Խ. Միութեան մէջ և այդ յիշատակում այն դիտաւոր երևոյթները, որոնք, անցած երեք տարիների ընթացքին, Դաշնակցութեան մտահոգութեան առարկան են կազմել:

Մրանցից առաջինն է հակասորհրդային արտաքին պատերազմի վտանգը, որի մասին երկու տարի առաջ շատ էին խօսում թէ՛ Ռուսաստանում և թէ՛ արտասահմանում:

Նկատի ունենալով, որ այս հարցը ճննութեան պէտք է դրել Գործադիր Կոմիտէի մէջ, Դաշնակցութիւնը 1929ի յուլիս 19ին ներկայացրեց մի յուշագիր, որի մէջ հանգամանօրէն լուսարանուած են պատերազմի հաւանականութիւնները Խորհրդ. Միութեան հարաւային, անդրկովկասեան սահմանների վրա: Այս յուշագրով Դաշնակցութիւնը մի կողմից քարտուում է Խորհրդային Միութեան դէմ արտաքին միջամտութիւններ առաջ բերելու փորձերը, իսկ միւս կողմից մատնանշում այն նպատակաւոր հողը, որ ներկայացնում է Անդրկովկասը արտաքին միջամտութիւնների տեսակէտից, շնորհիւ այնտեղ յարատեղող ազգային հակամարտութիւնների: Դաշնակցութիւնը անդրկովկասեան սահմանների ազահովութեան դիտաւոր երաշխիքը տեսնում է հայ, վրացի և թաթար ժողովուրդների համերաշխութեան մէջ, իսկ սրա համար անհրաժեշտ է նկատում, որ լուծուեալ համար ներքին և, մասնաւոր, սահմանային վէճերը նամաձայն ժողովուրդների հաւատարմութեան և ինքնորոշման իրաւունքների:

Երկրորդ կարևոր հարցը, որով, ըստ տեղեկագրի, գրադուել է Դաշնակցութիւնը անցած շրջանին, վերաբերում է այն վիճակին, որ ստեղծուեց Հայաստանում բուլշեիկների «կոլլոպային» քաղաքականութեան շնորհիւ: Տեղեկագիրը ներկայացնում է բուլշեիկների խեղապարտութիւններն այս գործում, հայ դիւալցիների լմբոստութիւնները մի շարք դաւաճներում և այն դատաւարութիւնները, որոնց դիմեց խորհրդային իշխանութիւնը՝ զիջողացական շարժումները խեղդելու համար: Այս հարցի մասին երկարացնելու հարկ չկայ, որովհետև մեր կուսակցական մամուլը և մասնաւորապէս «Իրօշակ»ը շատ ընդարձակ էջեր են ներքել նրան:

Երրորդ հարցը վերաբերում է Թիւրքահայաստանում երևան եկած քրդական շարժումներին: Տեղեկագիրը համառօտակի դժուար է այս շարժումների նպատակն ու ընթացքը և վեր հանում այն վայրագութիւնները, որոնցով Թիւրք կառավարութիւնը դիմադրուում է քրդի ժողովրդի ազգային-ազատագրական ձրքտումներին: Այս հարցը ևս «Իրօշակ»ի ընթերցողներին շատ է ծանօթ, որպէսզի կարիք զգացել մանրամասնութիւնների մէջ մտնելու:

Չորրորդ և վերջին հարցը շօշալուծում է մեր կուսակցութեան կազմակերպական կենսքը՝ ինչքան այդ հնարաւոր է Դաշնակցութեան գաղտնի գործունէութեան պայմաններում:

Տեղեկագիրը վերջանում է հետեւեալ հաւանածով.
«Հայաստանի ներկայ վիճակը կարող է բնորոշուել իբրև դինաւալցի: Կառավարութիւնը և ժողովուրդը կանգնած են իրար դէմ իբրև թշնամի բանակներ: Բուլշեիկներն ուզում են օգտագործել այս համեմատական խաղաղութիւնը՝ Դաշնակցութիւնը Հայաստանից արժատախիլ անելու համար: Բոլոր միջոցները սուրբ են նրանց աջում — լրտեսութիւն, մասնութիւն, պրովոկասիոն, բանտարկութիւն, աջորդ և մինչև իսկ զաղտնածածուկ սպանութիւն — միայն թէ հասնել իրենց նպատակին: Սակայն, շնորհիւ այն մեծ համակրանքին, որ վայելում է մեր կուսակցութիւնը հայ աշխատաւորութեան մէջ, բուլշեիկները չեն կարողանում ապասուել Դաշնակցութեան ուրակահից, թէև մեր ընկերների Թիւրք բանտերում և քարտրալայրերում օրէցօր մեծանում է...»

Համադումարի օրակարգի հարցերը, համաձայն ընդունուած սովորութեան, պէտք է ըստ կուսութեան քրնտութեան ենթարկուէին Յանձնաժողովների մէջ, որոնց

պարտաւոր էին մասնակցել ըրլոր պատերազմութիւնները իրենց պաշտօնական ներկայացուցիչներով: Դաշնակցական պատերազմութիւնը ներկայացած էր Յանձնաժողովներին մէջ հետեւեալ կարգով.

1. Քաղաքական Յանձնաժողով — ընկ. Ա. Զամալեան:

2. Զինաբալտութեան Յանձնաժողով — ընկ. Ն. Բաղդևան:

3. Տնտեսական տագնապի և գործազրկութեան Յանձնաժողով, ընկ. Ն. Բաղալեան և ընկ. Յ. Հախնադարեան:

4. Կանանց Յանձնաժողով — ընկ. Յ. Հախնադարեան և

5. Կազմակերպական հարցերի Յանձնաժողով — ընկ. Ա. Զամալեան:

Համադրումարի զբաղմունքների մեկն էր հանդիսանում «Գերմանիայի և Միլիոն Եւրոպայի վիճակը և աշխատաւոր դասակարգի պայքարը ժողովրդավարութեան համար»: Բյուրքին մտահոգող այս հարցի ուսումնասիրութիւնը յանձնած էր Քաղաքական Յանձնաժողովին:

Յանձնաժողովի առջ զբաղ էր բանաձևի մի նախադիմ, որ երեք Հիմնական միտք էր պարունակում: Առաջին՝ որ դրամատորական երկրները պէտք է մեծ վարկ բանան Գերմանիայի համար, եթէ չեն ուզում, որ նրա դրամը արժեքազուրկ դառնայ և ժողովրդական տնտեսութիւնը քայքայի՝ ահաւոր փրկողներին առջ գնելով ամբողջ աշխարհը: Երկրորդ՝ որ հաշտութեան դաշնադրերը պէտք է վերաքննեն տեւական խաղաղութեան պայմաններ ստեղծելու համար: Երրորդ՝ որ պատերազմական պարտքերը պէտք է կրճատեն և դառնան սոսկ պատերազմական իրական վնասի հատուցում:

Օտո Բաուերը իբրև գեկուցող պաշտպանում է այս բանաձևը՝ վեր հանելով այն ահաւոր վտանգները — ընդհանուր զործազրկութիւն Գերմանիայում, քաղաքացիական կռիւներ, կոմունիզմ, Փաշիզմ և պատերազմ — որոնք կարող են պայթիլ, եթէ նրա մէջ ձեւակերպւած առաջարկները չիրականանան:

Յաջողաբար խօսք են առնում Գրումբախ (Ֆրանսա), Լեոն Բլում (Ֆրանսա), Վինտեր (Զեյսլալովալիա), Լիբերման (Լեհաստան), Դան (Ռուսաստան) և ուրիշներ: Մեծամասնութիւնը համարիտ է առաջին և երրորդ առաջարկին, բայց առարկում է երկրորդին, այսինքն դաշնադրերի վերաքննութեան դէմ է: Վիճաբանութեանը մասնակցում է և Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը հետեւեալ ճառով.—

«Ղեկիւններ, շտեյրիչ երեկ գարմանք կը պատճառի, որ այսպիսի մի վէճի, որ չօշափում է Եւրոպայի և Ամերիկայի մեծ պետութիւնների շահերը, միջամտում են և ներկայացուցիչները Հայաստանի պէս փոքրիկ, հազարաւոր փարսախներով հեռու գտնուող մի երկրի: Կրկնակի գարմանք պէտք է պատճառի ձեզ, անշուշտ, եթէ սանձ, որ մենք հայերս կենսապէս շահադրուած ենք այս հարցով:

Մեր շահադրութիւնը պայմանաւորւած է այն դիտակցութեամբ որ երբ այս աշխարհի մեծերը իբր

են անցնում՝ լիզրերն են արեւնտաւում: Ամենքին յայտնի է, որ դրամատորական և աշխարհակալական մեծ պետութիւնների հակաբարոտութիւնից առաջացաւ Համաշխարհային պատերազմը: Բայց ո՞վ աւելի տուժեց այդ պատերազմից, քան հայ ժողովուրդը, որ թէև զործ չունէր ո՛չ դրամատորութեան և ո՛չ էլ աշխարհակալութեան հետ՝ իր մի երբորդեց աւելին կորցրեց և զեռ այսօր էլ հարկեր հազարներով յամու է, աստանադական, բոլոր հողմերի ուղղութեամբ՝ մինչդեռ թիւրքերից բռնադատուած նրա քնուէր հայրենիքը վայրի դազանների որջ է դարձած...»

Եւ երբ ընկ. Բաուէրը, ուրաջծելով Գերմանիայի տնտեսական փրկումն ահաւոր հեռանկարները, խօսում է այստեղ մի նոր պատերազմի հաւանականութեան մասին՝ ձեզ համար դժուար չպիտի լինի պատերազմը մեր սարսափը: Որովհետև, եթէ այդպիսի մի նոր պատերազմ ծագելու լինի՝ ո՞վ կարող է երաշխաւորել, որ նրա արջները չեն տարածի, մինչև թիւրքից աշխարհի և Ռ. Միութեան սահմանները՝ խեղդելով իրենց յորձանքի տակ և այն մի բուն հայութիւնը, որին վիճակւած է ապրել այդ երկու աշխարհակալ պետութիւնների արանքում...»

Դուք տեսնում էք, ընկերներ, որ Գերմանիայի տնտեսական փրկումն և քաղաքական տանկուստարութեան կանխումը շահադրուում է մեզ ոչ միայն միջազգային, այլ և ազգային շահերի տեսակէտից: Եւ արդէն բազմաթիւ փորձերով ապացուցւած ճշմարտութիւն է, որ միջազգային նորմալ յարաբերութիւնները վտանգող երևութիւնները միշտ վտանգ են ներկայացնում նաև ընկերվարականների ըմբռնած ազգային շահերի համար...»

Անցնելով ինչպէս էր Բաուէրը և ճշտած նկատելով, որ Խնտերնախորնի մէջ կատարեալ միաձայնութիւն է իշխում պատերազմական տուգանքների և պատերազմական հատուցումների հարցերում՝ չենք կարող մեր գարմանքը չլայտնել, որ հաշտութեան դաշնադրերի վերաքննութեան պահանջը այսքան տարակարծութիւնների տեղի է տալիս:

Սկզբունքով ամենքը համաձայն են այդ վերաքննութեանը: Համաձայն են ոչ միայն այն տեսակէտից, որ բուրժուական կառավարութիւնների կնքած դաշնադրերը երբեք չեն կարող լրիւ չափով բուարարել ընկերվարական դեմոկրատիային, այլ և որովհետև համաշխարհային պատերազմից յետոյ կնքած հաշտութեան դաշնադրերը բազմաթիւ անարդարութիւններ են պարունակում, որոնք մինչև չարապրեն՝ փոխադարձ վտանգութեան ապահովութեան և խաղաղութեան զործերը կիսակատար վիճակի մէջ են մնալու:

Այս անարդարութիւնները խարանդով Լեոն Բլումը (Ֆրանսա), Լիբերմանը (Լեհաստան), Վինտերը (Զեյսլալովալիա) և ուրիշները պարձանքով յայտարարում են, ինչպէս ամեն տեղ, նոյնպէս և այստեղ, որ իրենց կուսակցութիւնների դէմ են քեհարկել Վեյսալի դաշնադրին: Բայց երբ ընկ. Օտո Բաուերը առաջարկում է քաղաքական բանաձևի մէջ մտցնել այդ դաշնադրի վերաքննութեան պահանջը, ամենքն էլ դէմ են արտասայտուում: Սա ինչի՞ նման է:

Մենք չենք անդիտանում, ի հարկէ, որ այս կամ

այն երկրում, դաշնագրերի վերաքննութեան պահանջը կարող է դժարութիւններ ստեղծել ընկերվարական կուսակցութիւններէ համար և մինչև իսկ վնասել նրանց ժողովրդականութեանը ազգայնականութեան թոյնով վարակած դանդաղների մէջ: Բայց միւս կողմից չենք կարող անտես առնել նաև, որ այդ պահանջի հետապնդումը «յաղթական» երկրների մէջ՝ մեծապէս կը դիւրացնէ այն ծանր պայքարը, որ մղում է զերման ընկերվարական դեմոկրատիան կարծիք և սեւ յետադիմականների դէմ՝ որոնք, ձեռք ձեռքի տաւած, ձրգտում են կործանել զերմանական հանրապետութիւնը: Եւ և՛ ի՛նչ նկատի ունենանք որ, ներկայ պարագաներին, հանրապետական կարգերի պաշտպանութիւնը Գերմանիայում անհրաժեշտ նախադրուալն է հանդիսանում ոչ միայն Միջին Եւրոպան քաղաքական վերվարյուններից ազատելու այլ և համաշխարհային դեմոկրատիայի յաղթական վերելքը ապահովելու տեսակէտից, այն ժամանակ պարզ կը լինի, որ ամէն մի ընկերվարական կուսակցութիւն պարտաւորւած պէտք է զգայ իր առանձին կուսակցական նկատումները ստորագրել ընդհանուր շարժման պահանջներին:

Բացի սրանից՝ անհանդուրժելի պէտք է նկատել, որ ընկերվարական կուսակցութիւնները, տակտիկական մտածումներով, անտես առնեն Ինտերնացիոնալի որդկրած քաղաքական ուղեգիծը միջազգային հարցերում: Ինտերնացիոնալը և նրա Գործադիր Կոմիտէն քանի՛ քանի՛ անգամ, բոլոր կուսակցութիւնների հասնութեամբ, հրապարակ են դրել յետպատերազմային դաշնադրերի վերաքննութեան պահանջը: Ընկ. Բաուէրը, իր առաջարկով միմիայն Ինտերնացիոնալի որոշումն է կրկնում և հէնց այդ պատճառով էլ պէտք է՞ որ նրա առաջարկը հակաճառութեան հանդիպի ուեւէ կողմից:

Ինչ վերաբերում է այն ձեռնարկներին, որոնց պէտք է դիմէ Ինտերնացիոնալը Գերմանիայի տնտեսական տագնապի առթիւ, պէտք է ասենք, որ այստեղ արտասանւած ճառերի մէջ մենք զործնական քիչ բան ենք գտնում:—

Այսպէս օրինակ, ընկ. Լեոն Բլումը արձագանգ տալով ընկ. Բաուէրի առաջարկներին, յայտարարում է այստեղ, թէ ամէն բան պէտք է աճել Գերմանիայի տնտեսական տագնապը կանխելու համար և շատերն էլ կանգնողառութեամբ ծափահարում են նրան: Բայց ի՞նչ է նշանակում այս «ամէն բանը»: Սրա տակ, նա ըստ երևոյթի այլ բան չէ բանական քան այն, որ Գերմանիայի համար, առանց քաղաքական պայմանաւորումների, պէտք է դրամական վարկ բանալ, որպէս զի նա կարողանայ մարդիկ անկուրծ կանխել և իր տընտեսութիւնը վերկել:

Սակայն, ո՞վ պէտք է լինի վարկ բաց անողը: Անշուշտ, կառավարութիւնները և՛ աւելի՛ մեծ չափով, մասնաւոր դրամատէրները: Առաջինների վրա ընկերվարականները մեծ ազնեցութիւն չունին, իսկ վերջինների վրա ընկերվարականները միջամտութիւնը կարծիք է մինչև անգամ արագանալու աղեղնութիւնը դրածոյ: Դրա համար էլ, մենք խոստացւած «ամէն բանի» տակ շուտիւնի դործ չենք տեսնում:

Այս ասելով հանդերձ, չենք աւարկում, ի հարկէ,

որ մեր բանաձևեր մէջ իսօք լինի Գերմանիային տրուելիք վարկերի մասին: Բայց կարծում ենք, որ նման առաջարկները անլի շուտ մի քանի կուսակցութիւնների քաղաքական ապիտակոսի նիւթ պէտք է տան, քան թէ իրական օգնութիւն դերմանական ղեմոկրատիային: Դրամատիրական կառավարութիւնները և մասնաւոր դրամատէրները շատ լաւ տեսնում են Գերմանիայի տնտեսութեան թէ՛ ներկան և թէ՛ ապագան: Եթէ ներքանք իրենց համար չաւաւէտ նկատեն Գերմանիային օգնելը՝ անշուշտ կողնեն առանց ընկերվարականների միջամտութեան էլ: Իսկ եթէ չաւաւէտ նկատեն՝ մեր միջամտութիւնները հազու թէ աղքեն նրանց վրա: Դրա համար էլ, մեր կարծիքով, Ինտերնացիոնալ այլ զործերի վրա պէտք է կեղբոնացնի իր ուշադրութիւնը:

Այդ զործերից ամենակարևորն է՝ օգնութեան հասնել զերմանական Սոցիալ-Դեմոկրատիային, երբ նա տնտեսական փլուզման հետևանքով քայաքայտական կրիւների մէջ կը նետի՝ Գերմանիայի Հանրապետութիւնը փրկելու համար:

Մենք ամենքս, շարժական մտածողութեամբ, զերմանական բանտրութիւնն ենք համարում հանրապետական ըմբոստ ապաւնելը: Բայց չպէտք է անգիտասանք, որ ոչ միայն քաղաքացիական կրիւները, այլ և մեծ յուզումների ժամանակ բանտրութիւնը ընկնում է տարածելով աղեղնութիւնների տակ: Յիշեցէք 1921ը, երբ զերմանական բանտրութիւնը խաղալիք էր դարձել Գ. Ինտերնացիոնալի զործակալների ձեռքին: Յիշեցէք և անցեալ տարւայ անպտեմբերեան ընտրութիւնները: Գերազանցապէս բանտրների ձայներով չէ՞ր, որ Հիտլերը գրեթէ տասնապատկեց իր պատգամաւորների թիւը Ռայխտագում: Ոչ, ընկերներ, անկեղծ լինենք ինքներս մեզ հետ՝ խոստովանելու, որ Գերմանական Հանրապետութեան ապաւէնը բանտրութիւնը չէ ընդհանրապէս առած, այլ Սոցիալ-Դեմոկրատիան և գիտակցօրէն նրա շուրջը համախմբւած բանտրութիւնը:

Սրա մասին է, որ մենք պէտք է մտածենք հիմնականից, որովհետև վտանգի պահին նա, բացի Ինտերնացիոնալից դրսի ոչ մի ուժի վրա յուս չենք չի կարող: Գերմանական Հանրապետութեան՝ հիմքը վերող կոմունիստները այսօր իսկ զործում են Գ. Ինտերնացիոնալի կամ Մոսկուայի հնչուն ամալկցութեամբ: Վաղը եթէ քաղաքացիական կրիւները ծայր աւին Գերմանիայում՝ տարակոյտ չունենք, որ այս ամալկցութիւնը պէտք է դառնայ գինական օգնութիւն, թերևս և սուսական Կարմիր Բանակի օգնութիւն:

Օգնութիւնը ապահովւած է և Հիտլերեան սև հարելրականիներէի համար, քաղաքացիական կրիւների պարագային: Եթէ խոսակաւն Փաշտանները միմայն դրամով և զինամթերքով պիտի կարողանան օգնել՝ աւստրիական Վալմիկհայնները և հունարական Փաշտանները կանգ չեն առնելու նա՛և զինւած խմբերի ներխուժման առաջ:

Այսպիսի տագնապալի օրերին, երկու կրակի տակ ընկած զերմանական Սոցիալ-Դեմոկրատիան, անշուշտ, այլ բան է սպասելու մեր Ինտերնացիոնալից, քան բողոքի բանաձևերը: Եւ եթէ Ինտերնացիոնալը կամենում է արդարացնել իր վրա դրւած յոյսերը, նա պէտք է կանխօրէն քննէ և նախապարտաւօտ օգնութեան այն

միջոցները, որ անհրաժեշտ են ապահովելու համար գերմանական Սոցիալ-Դեմոկրատիայի յաղթանակը հակաժողովրդավարական կարմիր ու սև ուժերի դէմ:

Այս հիմնաւորմամբ, մենք ներկայացնում ենք Քաղաքական Յանձնաժողովի հետևում առաջարկը —

Ինտերնասիոնալի Համագումարը կայմում է մի յանձնախումբ, որի պարտականութիւնը պէտք է լինի որոշել, թէ Ինտերնասիոնալը և նրան յարած ընկեր-վարական կուսակցութիւնները ի՞նչ միջոցներով պէտք է օգնութեան հասնեն Գերմանական Սոցիալ-Դեմոկրատիային, եթէ վերջինս, Գերմանիայի տնտեսական փրկուղովան հետևանքով, քաղաքացիական կռիւների մղւի հանրապետական ընթիւմ պաշտպանելու համար»:

Քաղաքական Յանձնախումբի յաջորդ նիստին, այս առաջարկը դրեց ջնտութեան, բայց քէպարկութեան չենթարկեց այն պատճառաբանութեամբ, թէ Գործադէր Կոմիտէի պարտականութիւնն է դբաղել նրա մէջ արծարծւած գործնական հարցերով:

Զեխոսովակիայի և Աւստրիայի ընկերվարական մանր սեփականատէրերի և գիւղացիների կազմակերպութեան նախաձեռնութեամբ յուլիս 24ին հրաւիրւած էր մէկ խորհրդակցութիւն հետևեալ օրակարգով.

1. Միջազգային գիւղացիական բանկը և կազմակերպւած մանր սեփականատէրերն ու գիւղացիները:

2. Սոցերի փոխանակութիւն մանր սեփականատէրերի և գիւղացիների կազմակերպութիւնների միջև միջազգային համաձայնութիւն ստեղծելու մասին:

3. Զանազան հարցեր:

Հրաւերին արձագանգ էին տւել յունական, բուլղարական, հունգարական և մի շարք ուրիշ, գերագանցօրէն գիւղացիական երկրներից եկած, պատերազները, որոնց թիւում է Դանչակցութեան պատերազները: Ինտերնասիոնալի Գործադիր Կոմիտէն իր կողմից ներկայացուցի էր նշանակել Վանդուբուրգի (Բեիշի) և Խորհրդակցութիւնը հէնց սկզբից այնքան հետաքրքրական բնոյթ ստացաւ, որ ժողովականները միաձայն որոշեցին յետաձգել այն մի երկու օր, որովհետև շատ պատերազներ, որոնք կուզէին մասնակցել առաջարկւած հարցերի ջնտութեանը, դեռ վէննա չէին հասած, իսկ ուրիշ շատերն էլ տեղեկութիւն չունէին այս ձեռնարկի մասին:

Երկրորդ խորհրդակցութիւնը դումարեց յուլիս 28ին, մասնակցութեամբ բազմաթիւ նոր պատերազների, որոնց կարգին եկել էին և Ռուս. Սոց.Յեղափոխականների պատերազնութեան մի քանի անդամները Վ. Զերնովի հետ միասին:

Թէև, ըստ օրակարգի, խորհրդակցութեան զլխաւոր առարկան միջազգային գիւղացիական բանկը պիտի լինէր, սակայն, վիճարանութիւնները բոլորովին այլ ուղղութիւն ստացան և վերջ ի վերջոյ խտայան ձմանր սեփականատէրերը և ընկերվարութիւնը» հարցի շուրջը:

Սրա պատճառն այն է, որ նախաձեռնող կազմակերպութիւնների ներկայացուցիչները՝ ամենքն էլ մարքսիստ սոցիալ-դեմոկրատներ՝ մարքսիզմի սխալների մասին այնպիսի արտայայտութիւններ արին, որոնց հանդէպ ռուղղափառներն» անտարբեր մնալ չէին կարող:

Թիչեալ ներկայացուցիչները, բացատրելու համար թէ ինչ կարևորութիւն ունի հրաւիրւած խորհրդակցութիւնը, ասում էին.—

Սոցիալ-Դեմոկրատիան, իր բացասական կամ անտարբեր վերաբերմունքով դէպի մանր սեփականատէրերն ու գիւղացիները, անհարկի պատէշներ է ստեղծել գործարանային բանւորութեան և մանր սեփականատէրների միջև՝ ի վնաս ընկերվարական շարժման: Մանր սեփականատէրերը — գիւղացիներ, մանր խանութպաններ, մանր տնատէրեր ևն — դրամատիրութեան ուղղղի կամ անուղղղի շահադրժմանը ենթակայ աշխատաւորներն են: Նրանց աշխատանքը բաճար աւելի՛ տածանելի է, քան գործարանային բանւորների աշխատանքը: Այս մարդկանց ճակատին թեթև սրտով « բուրժուա » մակղիրը դրոշմելով՝ Սոցիալ-Դեմոկրատիան մղել էր նրանց բուրժուագիտի գերիշը և ընկերվարութեան հակուսկորդների բնաակ ստաւացրել: Բարբախտաբար, մեր մարքստական մտայնութիւնը ներկայիս փոխւած է: Մի կողմից այն փաստը, որ մանր սեփականատէրերը կանխատեսւած ձևով չեն անհետանում ընկերային սարուկտուրայից և ազգային տնտեսութիւնից, իսկ միւս կողմից այն դիտակցութիւնը, որ ստանց մանր սեփականատէրերի և մասնաւոր գիւղացիների մակցութեան անկարելի է ընկերվարութիւն իրականացնել՝ բերել են մեզ այն եզրակացութեան, որ պէտք է յատուկ ուշադրութիւն դարձնել աշխատաւորական միջին խաւերը ընկերվարական շարժման մէջ առնելու գործին: Եւ փորձը ցոյց է տալիս, որ այս ուղղութեամբ կատարւած աշխատանքներն ապարդիւն չեն անցնում: Ընդամենը մի քանի տարւայ ընթացքին, մեզ յաջողել է մի քանի տասնեակ հարզ մանր սեփականատէրեր դուրս կորզել բուրժուական կուսակցութիւնների ազդեցութիւնից և մեզ ընկեր կամ համարիլ դարձնել: Վերջին ընտրութիւններին, թէ՛ Աւստրիայում և թէ՛ Զեխոսովակիայում, ահադին քանակութեամբ մանր սեփականատէրեր ձայն տին ընկերվարական թեկնածուներին:*

Պէտք է ստել, սակայն, որ ընկերվարական աշխատանքը մանր սեփականատէրերի մէջ մեծ հմտութիւն և շրջահայեցողութիւն է պահանջում: Մեր հակուսկորդները հրէշաւոր սուտեր են տարածել նրանց շրջանում ընկերվարութեան մասին — մինչև փորզիկ ինայտղութիւնների յախրտակութիւնը և կանանց « մասնացումը »: Բուլշեիկան « ընկերվարութիւնն » էլ, փառք Աստուծոյ, առատ նիւթ է մատակարարում նրանց՝ ընկերվարութիւնը վարկարեկելու համար: Պէտք է ոչ միայն գգուշութեամբ հերքել ընկերվարութեան մասին տարածւած յեթիւրանքները, այլ և շօշափելի կերպով ցոյց տալ, որ ընկերվարականները մտահոգւած են մանր սեփականատէրերի վիճակը բարւոթելու գործով: Պէտք է նրանց համար մատչելի վարկեր կազմակերպել և սպատողական ընկերակցութիւնների միջոցով, աժան ապրանք հալթայթել: Պէտք է օգնել, որ նրանց արտադրութիւնը մեծաքանակ զտողների շահագործումից ազատւի: Պէտք է պաշտպանել նրանց հարկային կեղեքումներից, պէտք է իրաւաբանական

օգնութիւն հասցնել նրանց, պէտք է նրանց մշակութային պահանջները առարարել ևս ևն:

Ահա գլխաւորապէս այս գործնական աշխատանքների մասին մտքերի փոխանակութիւն ունենալու նպատակով էր հրահրուած խորհրդակցութիւնը, որ՝ ըստ նախաձեռնողների մտադրութեան՝ պէտք է առիթ դառնար ընկերվարական մասը սեփականատէրերի կազմակերպութիւններն իրար մօտեցնելու և միջազգայնօրէն իրար կապելու:

Նախաձեռնողները գեկուցումները մեծ ուշադրութեամբ և հետաքրքրութեամբ լսելուց յետոյ՝ գերիւցիական երկրների ներկայացուցիչները Հունգարիա, Ֆինլանդիա, Բուլղարիա, Ռումանիա ևն միաբերան ողջունեցին աւստրիական և չեխական ընկերների այս նախաձեռնութիւնը՝ վեր հանելով մանր սեփականատէրին ընկերվարական շարժման մէջ առնելու անհրաժեշտութիւնը: Առանձին շերտութեամբ խոսեց Բուլղարիայի ներկայացուցիչ Սակազովը՝ պատմելով թէ ինչքան հալածանքների են ենթարկւել ինքը և իր համախոհները այս մտքերի համար, որոնք արտայայտուած են այսօր Ինտերնասիոնալի օճոցում: Չէ՞ որ մանր սեփականատէրերին ընկերվարական կուսակցութեան մէջ ընդունելու կամ չընդունելու հարցի առթիւ էր, որ բուլղարական կուսակցութիւնը բաժանեց ձեռք և «լայն» թիւերի...

Ըստ սուրբան խնդրի արտայայտուեց Վիկտոր Չերնովը: Նա նախ վեր հանեց, որ Բուլղարիայի Սոցիալիստ-Դեմոկրատիականների կուսակցութիւնը միշտ այն տեսակէտն է ունեցել մանր սեփականատէրերին և մասնաւորապէս գերիւցիներին ընկերվարական դրօշի տակ կազմակերպելու մասին, ինչ որ հիմա ներկայացնում են աւստրիական և չեխական ընկերները, ապա և խիստ շահեկան մտտանշումներ արեց այս տարրերին կազմակերպելու եղանակների մասին:

Ներկայ կողմ «ուղղափառ» մարքսիստները բնականաբար չէին կարող անտարբեր մնալ այս «մանր-բուրժուական» տրամադրութիւնների հանդէպ: Նրանցից ոմանք ջանում էին փաստարկել, թէ Մարքսը և Էնգելսը քաջասական վերաբերմունք չեն ունեցել դէպի մանր սեփականատէրերը, համարելով նրանց ընկերվարական շարժման «պահեստի բանակ», իսկ ուրիշներն էլ չեղտում էին, թէ չի կարելի մանր սեփականատէրերին առանց այլևայլութեան ընդունել ընկերվարական կուսակցութիւնների մէջ, որովհետեւ նախ նոցանից շատերը օգտուած են վարձու աշխատանքով, հետևաբար շահագործողը դերուած են գտնուած և ապա՝ նոցա մտայնութիւնն ու տրամադրութիւնները բանութեան չեն: Մանր սեփականատէրերին ընկերվարական շարքերի մէջ առնելու համար, ասում էին ոտքս, առնապէս մէկ սահմանափակում պէտք է անել այն, որ նրանք ունեւորներ չլինեն և, մասնաւոր, առանց վարձու աշխատաւորների վարեն իրենց անտեսութիւնը:

Այս դիտողութիւնների առթիւ ծագած թեր և դէմ փիլաճանութիւնների ընթացքին խօսք է առնում և Հ. Թ. Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը.

«Ընկերներ, ասում է նա, են էլ պատկանում եմ մի կուսակցութեան, որ գործելով ճարտարաբանօրէն

գուրկ, հողագործական մի երկրում՝ գերիւցանցօրէն գերիւցիներին է կազմել իր շարքերը: Այդ պատճառով էլ կրկնակի պատճառ ունիմ ուրախ լինելու, որ մանր սեփականատէրերի և, մասնաւորապէս, գերիւցիներին նկատմամբ ունեցած մեր ծրագրային տեսակէտները սկսում են զարգացնելու ընկեր ստանալ նաև մարքսիստական շրջաններում, որոնք, ընկերվարութեան յաղթանակի յոյսը կապած լինելով բացառապէս արդիւնաբերական բանւորութեան հետ, երկար ժամանակ յամառօրէն պայքարում էին մեր տեսակէտների դէմ:

Այդ հին պայքարին արձանագրել տալով՝ ընկերներից ոմանք այստեղ նորից ջանում են, ընկերվարական արժէքի տեսակէտից, տարբերութիւններ դնել գործարանական բանւորութեան և մանր սեփականատէրերի միջև: Երբ խօսքը վերաբերում է մանր սեփականատէրին ընկերվարական շարքերի մէջ առնելուն՝ նոքա, դեղագործի կշիռով են մօտենում նրանց՝ որպէսզի մի կողմ նետեն այն բոլոր տարրերին, որոնք թէկուզ մի կամ երկու վարձու աշխատաւորների օգնութեամբ են վարում իրենց տնտեսութիւնը կամ փոքր ինչ բարեկեցիկ վիճակ ունեն: Մինչդեռ, գործարանական բանւորների, և նոյն իսկ մասաւորականների նկատմամբ՝ աշխատանքի, վաստակի և վիճակի գանազանութիւնները դեր չեն կատարում նրանց աչքում:

Փաստ է, սակայն, որ դանապանութիւնները վերջիններս մէջ յաճախ աւելի մեծ են, քան թէ առաջինների մէջ: Ամերիկայի բանւորների մի մասը — այսպէս կոչւած բանւորական արխտոկրատիան — տնտեսական այնպիսի բարեկաւ վիճակ ունի, որ մինչև իսկ ունեւոր մանր սեփականատէրերի նախածը կարող է շարժել: Բայց ո՞ւմ մտքից է անցնում արգելք հանդիսանալ, որ նրանք ընկերվարական կուսակցութիւններին անդամագրեն: Հեռուն չգնանք, Հէնց այստեղ, Ինտերնասիոնալում հարիւրաւոր իրաւաբաններ և գործի տէր մարդիկ կան, որ գրասենեակ ունեն, գրասենեակի համար սպասարար, մեքենագործ, զարտուղար են բանեցնում և, հետևաբար, վարձու աշխատանքի օգնութեամբ են վարում իրենց գործերը: Բայց մեզ նից ո՞վ կը համաձայնի, որ նրանց ընկերվարական շարքերից վտարելու հարց յարուցել...

Ոտում են այստեղ և այն մասին, թէ մանր սեփականատէրերի մտայնութիւնն ու տրամադրութիւնները շատ չեն ներդաշնակում ընկերվարական գործուհեութեանը: Սակայն, այս գործուհեութեան տեսակէտից բոլոր երկրների բանւորները միևնու՞յն մտայնութիւնն ու տրամադրութիւններն ունին: Մեր Գործադիր Կոմիտէն բանակցութիւնների մէջ է հիմա շնորհաստանի, Ուրուգւայի և մի շարք հեռաւոր երկրների ընկերվարական կուսակցութիւնների հետ՝ նրանց Ինտերնասիոնալի մէջ առնելու համար: Ի՞նչ էք կարծում. այս կուսակցութիւնների մէջ մտած բանւորներն ո՞րն մտայնութիւնն ու տրամադրութիւններն ունին ազգային, մշակութային, կրօնական և նոյն իսկ ընկերային հարցերում, ինչ որ ունին եւրոպական բանւորները: Հարկաւ ոչ, Բայց դուք էլ հակառակ կը լինէք, որ նման տարբերութիւնների պատճառով, նրանց հետու մղենք մեզնից...

Եթէ երեսուն տարի առաջ, երբ դեռ ընկերվարու-

Թևան յարթանակի պայմանները ուրազօճու չէին, ներքի էր այս կարգի աւարկութիւններով սահմանափակել ընկերվարական գործունէութեան շրջանակը, այժմ, երբ այդ պայմանները յստակ դժուար են, դարձանք կարող է պատճառել, որ ընկերներից ոմանք կըրկնուծ են մարքսիստական հին երգերը մանր սեփականատէրերի մասին:

Իսկ պայմանները ճշտած են այն իմաստով, որ առանց մանր սեփականատէրերի է մասնաւորապէս, առանց գիւղացիների քաղաքացիական անկարելի է ընկերվարութիւն իրականացնել ո՛չ այսօր և ո՛չ էլ վաղը: Երբ այլ ևս կասկած չի կարող լինել, որ գիւղացիութիւնը մնում է և պէտք է մնայ հասարակական կազմի բաղկացուցիչ տարրը, երբ այլ ևս կասկած չի կարող լինել, որ ընկերվարական յեղափոխութեան ամէն մի փորձ իր սաղմի մէջ կը խեղդւի, ի՞նչ գիւղացիութիւնը հրատարակ հայ տալ զաղաքներին կամ յեղափոխութեան օջաղներին, վերջապէս, երբ ակունյալտին էրողութիւն է, որ դրամատիրական բուրժուազիան և նրա կառավարութիւնը մանր սեփականատիրութեանն են կռթում հակայեղափոխութեան դիմելիս՝ մեզ մնում է երկուսից մէկը — կամ հրատարակ ընկերվարութիւնն իրականացնելու մտքից և կամ մանր սեփականատիրութիւնը և, առաջին հերթին, գիւղացիութիւնը ընկերվարական շարժման լծակ դարձնել:

Իսկ լծակ դարձնելու համար, մենք այլ ևս չենք կարող նայել հասարակական այս տարրերի վրա իբրև «պահեստի բանակի» վրա, ինչպէս մի փամանակ ասել է Մարքսը, այլ իբրև իսկական և անհրաժեշտ գործակից վրա:

Այս նկատումներով՝ մեր պատիրակութիւնը շատ ողջունելի է դռնում ներկայ խորհրդակցութիւնը և պնդում, որ այստեղ արծարծած հարցերը Ինտերնասիոնալի լուրջ գրադման աւարկայ դառնան:

Մտքերի փոխանակութիւնից յետոյ, միաժամյն որոշուած է կրկնել այս խորհրդակցութիւնը աւելի՛ լայն և աւելի՛ կազմակերպուած ձևով Ինտերնասիոնալի յաջորդ համագումարի նախորեակին՝ որպէսզի կարելի լինի, Ինտերնասիոնալի շրջանակի մէջ, գիւղացիների և մանր սեփականատէրերի ընկերվարական կազմակերպութեանց մի ինքնուրույն միութիւնն առաջ բերել:

* * *

Համագումարի Եանձնաժողովներում և Համագումարի աւթիւ դումարած խորհրդակցութիւններէ մէջ դաշնակցական պատիրակների աշխատանքները երկրորդ դական ինդիքների շուրջն էր դարձած, դրա համար էլ աւելորդ ենք համարում խօսել նրանց մասին:

ՊԱՏԳԱՄԱՌ

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Ընդհանուր ակնարկ մը՝ մեր կուսակցութեան ներքին-կազմակերպական կենսի վրա՝ կը ներկայացնէ կարգ մը ուշադրաւ երևոյթներ:

Նախ, Հետզհետէ մեթոտիկ ձև կը ստանայ կուսակցական դաստիարակութեան գործը: Ամէն տեղ ալ, հանդիսաւոր ճատերէն աւելի, կը նախընտրեն դասախօսական և բացատրական ժողովները: Ճատերը, անշուշտ, իրենց տեղն ունին միշտ, իբրև սոսակական արտայայտութիւն, իբրև անբաժան մասը հրապարակալին, ժողովրդական հանդէսներու: Բայց շարքերը լուրջ պահանջ կը դրան ինչպէս կենդանի գործի, նոյնպէս կազմակերպական աշխատանքի և կուսակցական անունը:

Չորս-հինգ տարի առաջ, Մարտէլի մէջ սարքեցան շարք մը դասախօսութիւններ: 1930թ, Եւրոպայի Կեդրոնական Կոմիտէն Հաստատեց Հ.Յ.Թ. դպրոց մը, ուր ձեռնհաս ընկերներ խօսնեցան կուսակցական-քաղաքական հարցերու մասին, համաձայն յատուկ ծրագրի մը: Հակառակ մեծ քաղաքի ժխորին և բանւորական կենսի տարբայներուն, Փարիզի բոլոր մասերէն ընկերներ կանոնաւորապէս Հետեւեցան այս դասընթացին, որ կը բովանդակէր ոչ միայն Իաշնակցութեան անցեալ գործունէութիւնը, կամ Հայկական Դասը՝ իր գանազան երևոյթներով, այլ և գուտ կազմակերպական հարցեր, ծրագրի-կանոնալիր, տեսական և գործնական խնդիրներ:

Այս տարւան ընթացքին, Ֆրանսայի միւս երկու մեծ քաղաքներուն, Մարսէլի և Լիոնի մէջ, կոմիտէնե-

րը իրենց կարգին սարքեցին դասախօսութիւններ, զիչ մը աւելի լայն շրջանակի մէջ, հրաւիրելով համակիրներ: Փորձեր կատարեցին նաև Փարիզի գանազան արուարձաններն ու դաւառական ուրիշ քաղաքներ, որքան կը ներէին պայմանները:

Նոյն աշխատանքը սկիզբէն ի վեր կը կատարել Պալքանեան երկիրներու, և մասնաւոր նոր դպրութիւններու մէջ: Մեր մտաւորական ընկերները կը քամեն իրենք գիրենք, կարելի դաստիարակութիւնը տալու համար նորահասներուն, որոնք ոչ հայրենիք տեսան, ոչ ալ, մեծ մասով, կանոնաւոր դպրոց: Նոյն պատկերը՝ Սուրիոյ մէջ, ուր հոծ երիտասարդութիւն մը կարտը կը քաշէ դպրատարական և յեղափոխական խօսքին:

Ամերիկան շուկեցաւ նոր գաղթականութիւն և, հետեւաբար, նոր տարրեր. այնպէս որ պատկերը բոլորովին տարրեր է այնտեղ: Իբրև ամբապէս կազմակերպուած շրջան, Ամերիկան տարրեր է ի վեր կը հասունանայ ինքն իր մէջ, իր սխտեմատիկ ժողովներով ու դասախօսութիւններով: Գտնելով աւելի հեռու հայրենի աշխարհէն, Ամերիկայի Իաշնակցութիւնը, ինչպէս ուրիշ կազմակերպութիւններ, աւելի ամուր կապուած է իր ակումբներուն, որոնք մէկ-մէկ հնչեցնեն են յեղափոխական և քաղաքական դաստիարակութեան: Կազմակերպական միջնեան ալ, այդ անձայրածիր տարածութեան վրա, գործած օպակներու ցանց մըն է, ամբապնդած՝ տարիներու աշխատանքով:

Ունինք ուրիշ Ամերիկա մը — հարաւայինը — որ

սկսած է կազմակերպել զրեթէ այնպէս, ինչպէս հիւսիսայինը, 30-35 տարի առաջ: Եւ, կարելի է ըսել, աւելի ծանր պայմաններու տակ: Այնտեղ ալ, քիչ-չատ եփուռ ընկերները կուսակցական դաստիարակութեան համար կը կատարեն ինչ որ կարելի է: Ինչքան կը ներեն տեղական պայմանները:

Ունինք, տակաւին, նոյնքան նոր շրջան մը, արեւելքի մէջ, աւելի սեղմ պայմաններու տակ, բայց յայտնապէս եռանդուն և ընդունակ՝ ծաւալման: Կուսակցական դաստիարակութիւնը, այնտեղ, նմանապէս դարձած է առօրեայ պահանջ՝ միշտ վաղւան համար պատրաստուելու առաջադրութեանը:

***

Երկրորդ ուշադրաւ երևոյթ մըն է՝ Պատանեկան Միութեանց զարգացումը՝ թէ քանակով և թէ որակով:

Դեռ այս ակերբ շինկած, Թուրքիոյ և Կովկասի մէջ ունէինք աշակերտական և ուսանողական միութիւններ: Միջավայրին հետ, փոխեցան պայմաններն ալ: Գաղթի ցնցումներէն անմիջապէս յետոյ, երբ քիչ-չատ հաստատուն գետին դտանք, մէջտեղ ելան Պատ. Միութիւնները, որոնք շարունակութիւնն են աշակերտական Միութեանց:

Այսպէս, ամէն գաղութի մէջ ալ, ունինք 16-20 տարեկան պատանիներ, որոնց հոգին կը խլրտի հայրենիքի և ազատութեան գաղափարներով: Շատերը զպրոցական են (Սուրբա, Ռումանիա, Պուլկարիա, Յունաստան, Եգիպտոս ևն): ուրիշներ՝ զպրոցը կէս ձգած կամ զպրոցէն առաջ շուկայ նետած (Ֆրանսա, Ամերիկա):

Հազարաւորներու զանգւածէն, դժբախտաբար, քիչերը կը կապուին Հանրային կեանքի, բայց այդ քիչերու մէջէն շօշափելի համբանք մը հետզհետէ կը մտնէ Հ.Յ.Դ. Պատանեկան Միութեանց մէջ, գարգանալու և իր ճամբան դտնելու համար:

Այսպէս, Պատանեկան Միութիւններու ցանց մը ունինք, սկիզբէն ի վեր, Ֆրանսայի (Մարսէյլ, Լիոն, Վիէն, Տէպին), Յունաստանի, Սուրիոյ, Պուլկարիոյ, Ռումանիոյ, Եգիպտոսի և Միջազեռքի մէջ: Վերջերս Ամերիկայի շրջանն ալ ձեռնարկած է այս կարգի կազմակերպութեանց:

Պատ. Միութիւնները ունին իրենց յատուկ ծրագիր-կանոնագիրը, և կը վայելեն ամէն ինքնավարութիւն, ազատօրէն զարգանալու համար: Նկատի ունենալով շարժման ծաւալումը, անհրաժեշտ համարած է կազմել ընդհանուր ծրագիր մը, որ կը ձգտի ներդաշնակութիւն հաստատել զանազան միութեանց միջև, առանց անտեսելու իւրաքանչիւր միջավայրի առանձնա-յատուկ պայմանները:

Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են այս Միութիւնները մասնաւոր անոր համար որ, մեր այս արմատախիլ կեանքին մէջ, ամենէն աւելի մտանդի են թա-

կայ են մեր պատանիները: Անոնց մեծադոյն մասը 8-10 տարեկան պատանիներ էին, երբ գաղթեցին ցամաքէ ցամաք, և անոնց ազգային դիմագծին պահպանման կամ օտար դպրոցն է որ կը սպասեայ, և կամ մեծ քաղաքի փողոցը:

* * *

Երրորդ երևոյթ մը՝ կուսակցութեան ծոցին մէջ երևան եկած անհանդուրժելին է, — հետևանք դժուրակ պայմաններու:

Ողևորւած՝ հին ժամանակներու զրոհներով ու փառքերով, մեր շարքերը այստեղ, օտար երկրի մէջ, դժւար կը համբերեն պայմաններու փոփոխութեան: Եւ եթէ երբեմն թիւրիմացութիւններ կը ծագեն, շարախնդութիւն պատճառով մեր արգահատելի հակառակորդներուն, բացատրութիւնը այստեղ պէտք է փրկուել — բացակայութիւն՝ ակներև, դրոյդագին ձեռնարկներու: Պայմաններուն հետ մեծապէս փոխած ըլլալով գործելու մեթոտներն ալ, շատեր կը կարծեն թէ Դաշնակցութիւնը փակած է յեղափոխական գործունէութեան շրջանը, կամ հիմն ի վեր շրջած իր աշխատանքը:

Անշուշտ այստեղ չէ որ պիտի տրի այս հարցերուն լուսարանութիւնը: Կարձանադրեմք միայն երևոյթը, իբրև արթնութեան նշան: Իբրև արտայայտութիւն ամբարած կորովի:

Դաշնակցութեան միտքը միշտ ալ կը վերլուծէ ու կործնայ. և եթէ վերապահատումներ իսկ տեղի ունեցած ըլլան, ինչո՞ւ նոյնքան յեղափոխական չհամարի նոր մտորումներն ալ:

Անհամբերութեան այդ նշանները կապ ունին ամբողջ հայկական կեանքի անստուգութեան հետ, և կենթադրեն աւելի կենդանութիւն և զօրացում: Հակառակը պիտի ըլլար թուլութիւն, եթէ ոչ լմացում:

* * *

Յիշենք, նաև, մեր կուսակցական մամուլին զարգացումը՝ թաղաքական հարցերու վերլուծման մէջ:

Հազաւզէպ են տեսակէտի տարբերութիւնները՝ հիմնական խնդիրներու մասին: Լեռներով ու ծովերով բաժնուած իրարմէ, դաշնակցական թերթերը այսու ամենայնիւ կը պահեն միութեան գիծը՝ կուսակցական թաղաքակցութեան մէջ:

Այս ճակատին վրա ևս, երբեմն կերևան անհամբերութեան՝ նշաններ, իբրև հետևանք միևնոյն մասնազոտութեանց: Բայց իբրև զաշնակցական խօսք, կը նկատենք աւելի խորութիւն և յստակութիւն:

Եւ կենդանի է հետաքրքրութիւնը մասնաւորապէս թրքական գործերու հանդէպ, որոնք սերտ կապ ունին հայկական դատի ճակատագրին հետ: Շարունակ հարցեր կը տրին, կը վերլուծուին, հանրային կարծիքը միշտ սեւեռով այս շարաշուք ճակատին:

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ԱՔՄՈՐԻԱՍԻՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ

Ախարավայրից ազատւած մէկ փախստականի նա-
մակից առաջ ենք բերում հետևեալ կտորը .

«Այս նամակովս կուզէի ծանօթացնել մեր զաղու-
թավայրերում ապրող բոլոր հայրենակիցներին և ըն-
կերներին, Ռուսաստանի ներկայ ծանր դրութիւնը,
կամ աքսորավայրերում գտնուող ընկերներէ կհանըը :

Չորս տարի քանտից-աքսոր թախտելուց յետոյ,
հազիւ հազ յաջողեց ինձ թողնել բաշխողի թոյնով
վարակամ, արեան բաղանին դարձած խորթ աքսորա-
վայրը և անցնել արուսասման :

Ընդհանրապէս ծանր է դրութիւնը : Աշխատանքի
ո՛չ մի միջոց . ինքը տեղացի ժողովուրդն էլ ծայր ա-
տիճան չքաւոր, անէլ դրութեան մէջ է գտնուում : Հա-
կառակ դրան, հոգեկան վիճակը շատ բարձր է, յոյսե-
րը՝ վատ :

Ընդհանրապէս բոլոր աքսորականները, ի բաց
առեալ շատ քչերին, մի տարի քանտից բանտ քարշ
տրեւելուց յետոյ, կամ աքսորուում են երեք տարով, կամ
ուղարկուում են կոնցլազեր :

1921 թից սկսած Հայաստանի բոլոր ձերբակալ-
ւածները՝ աքսորուել են Մոսկուայի մօտի գաւառները,
կամ Ատորասխանի շրջանը, 26 թից յետոյ՝ աւելի հիւ-
սիս՝ դէպի Սիբիր, որոշ մասը՝ Միջին Ասիա, Կազա-
կըստան : Իսկ վերջին, 1929-30ական թւականներից
սկսած, երբ ձերբակալութիւնը գերզական շրջաններում
ստացաւ ընդհանուր բնոյթ, մեծ մասամբ ուղարկուում
են Սոլովկի, կամ Մուրմանի շրջան :

Համեմատաբար, տանելի է դրութիւնը այն աք-
սորականների, որոնք գտնուում են Միջին Ասիայում
կամ Կազախստանում : Ընդհակառակը, Ռուսաստանի
ծայրագոյն հիւսիսն ընկածների վիճակը անտանելի է :
Իայց և այնպէս, ինչպէս ասացի, ոչ մի տեղ աքսորա-
կանները ընկճւած չեն և չեն կորցնում իրենց զոգա-
փարական նկարագիրը : Կան, ի հարիէ, այլասերւած-
ներ, դաւաճաններ, որոնք իրենց ընկերներին դաւաճա-
նելու դիմով ձեռք են բերում ազատութիւն, բայց դրանց
թիւը շատ քիչ է : Այլպիսիներից են Աղաբեկ Մահմետի
Դաւթեանը, Վիսիմիսի, աքսորուած Կազանի նա-
անգ, Մարինսկի շրջան . այժմ վերագործել է Հայաս-
տան : Լևոն, րոնակոթից, Սամսոն, Ղափանի Եղա-
վուրդ գիւղից և այլն : Այլպիսիները արժանանում են
ընդհանուր արձամարձանքի և իրենք էլ դժբախտ են
գտնուում՝ գոհ գնալով իրենց փոքրոգութեան :

Չարմանալի տոկունութիւն է ցոյց տալիս երիտա-
սարդութիւնը : Արժէ այստեղ զբի առնել Ուֆայում
մահացած մեր մի երիտասարդ ընկերը թողած վերջին
երկուց դրութիւնը . «Հետո հայրենիքից, Ռուսաստա-
նի գիւղերից մէկում, մեռնում եմ, մեռնում եմ ըն-
կերների խնամքի, գուրդուրանքի տակ, բայց ափսոս
որ մեռնում եմ վաղամամ, երիտասարդ, դեռ իղձերս

չկատարած . այրեցի ու սնեցի իբրև զաշնակցական,
մեռնում եմ նոյն խոր համոզմամբ, վերջին բարևս
տարէք բոլոր ընկերներս» :

Վերջին ժամը անգամ, երբ թողնում ու հեռանում
է այս աշխարհից, նա ոչ թէ ծնողներին է մտաբերում,
որոնք աչքերը ճամբին օրէ օր սպասում են նրա վերա-
դարձին, այլ յիշում է իր կուռքը, Հ. Յ. Դաշնակցու-
թիւնը, որին փարած ընկերներէ հետ՝ կերտել է ճընչ-
ւած հայ աշխատաւորութեան ազատութեան շէնքը :

ԲԱՆՏ ԵՒ ԱՔՄՈՐ

Բոլշևիկեան ախարավայրից ճաղալրած ծագօր մի
անձնատուրքեան գրած գեկուցումից քաղում ենք հե-
տևեալ մասը Ռուսաստանի բանտերի ներքին պատկերի
և ախարավայրերի մասին :

— Ծնորհիւ շրվանիճորցի դաւաճան Ռաչատուր
Անանեանի և բաճակոթիցի Նիկոլայ Կրճեանցի արած
մատնութիւնների 1928ին տեղի ունեցան բազմաթիւ
ձերբակալութիւններ : Հերթը հասաւ և մեզ . բռնեցին,
սաքով տարին Երևան և մտցրին Չեկայի մութ դնդանը :

Չեկայում խոզարկիւղաց յետոյ բանտարկեցին : Ա-
միսներ մնացինք բանտարկուած, մշտական վախի ըս-
պառնալիքի տակ : Քննութեան տանում էին սովորա-
բար գիշերը : Յանկարծ, ժամը 1-2ին ճոնջալով բաց-
ուում էր երկաթէ դուռը . դռնապանը բանալիների խուր-
ձը ձեռքին դալիս կանգնում էր զլիւրդ . «Վի՛ր կաց,
գնանք» : Ամենը արթնանում, տեղերն էին նստում :
Ո՛ւմ քունը կը տանէ :

Ոլորատայտ անցքերով տանում էին քնիչի մօտ :
Մտնում ես սենեակը : Քնիչը զրգանած է . իբր թէ
խորատուզած մտքերի մէջ՝ անց ու դարձ է անում
սենեակում : Ե՛րբ ուղարկութիւն կը դարձնի վրադ :
Սպասում ես :

Ի վերջոյ, բարեհաճում է նկատել քեզ . նշանով
ցոյց է տալիս դիմացի աթոռը՝ ինքն էլ է նստում : Մա-
տիւր ձեռքին խոզմզում է թղթի վրա : Վերջը սկսում
է հարցուփորձ անել : Քննութիւն տեւում է ժամեր :
Ամէն հնար դորձ է դնում որևէ խոստովանութիւն
դուրս կորցելու համար — հաճոյախօսութիւն, հայ-
ճայանք, սպառնալիք . . .

Յոգնած, ջլջանացած վերադառնում ես խոջը :

Պատահում է, որ մարդիկ չեն դիմանում, մատ-
նութիւններ են անում և դրանով ձեռք են բերում ազա-
տութիւն : Եւ ի՛նչ հնարքների չեն դիմում բանտար-
կեալից գաղտնիքներ կորցելու համար . . .

Չորս ամիս Հայաստանի Չեկայում պահելուց յե-
տոյ փոխադրեցին Թիֆլիս, Մետեխի բանտը : Մի դը-
ժոխք էլ սա է :

Մետեխում բոլոր քաղաքական մեղադրեալներին

պահում են՝ առանձնացած, առանձին բախում: Մեր ժամանակը 300ից աւելի բանտարկեալ կար, որից հարիւրից աւելին իրենց բանտարկութիւնը լրացնող վրացիներ:

Մետեխում բանտարկեալները համեմատաբար աւելի ազատ են: Առաւօտեան ժամը 7ից բացւում է ընդհանուր երկաթէ դուռը, և մինչև երեկոյան ժամը 6-7ը ամենքը ազատ պտտում են բախում: Ամբողջ ժամանակ բոլոր խցերի դռները բաց են. կարելի է սենեակից սենեակ անցնել, իրար հետ տեսնել, խօսել: Ժամը 7ին դրբի դուռը ճոճալով փակում է:

Պատահում է, որ այցի եւ զախի եւրոպացիք: Նրանց հետ միշտ լինում է դատասխարը, բանասպետը իր օգնականներով, չեկիտները: Ուշադրութեամբ հետևում են, թէ ի՞նչ են խօսում բանտարկեալները: Ո՞վ կը յանդգնի այդպիսի պայմաններում բերան բանալ:

Մի անգամ այցելութեան եկա մի ամերիկացի կնոջ հետ: Վայրէ առդամ էին և մի քիչ էլ ուտեւերէն էին հասկանում: Սկսեցին հարց ու փորձ. ինչպէ՞ս էք ապրում, լա՞ւ են կերակրում, ի՞նչ էք ուտում. կա՞կա տալի՞ս են թէ՛ չէ: Մենք ուղարկում ենք ձեզ համար կակաօ...

Մի վրացի, որ դիտէր անգլիերէն, սկսեց բացարեւել, թէ՛ ոչ միայն կակաօ չենք տեսնում, այլ ուրախ կը լինէին սովորական մարդկային ուտելիք ստանալ: Ամերիկացին հետացաւ, իսկ միւս օրը խեղճ վրացուն տարին Ձեկա և ամբողջ ամիս ու կէս շարժարեւոյց յետոյ, նորից բերին բանտ:

Այլ պատկեր է ներկայացնում Քիֆլիսի Ձեկան. կատարեալ դժոխք: 10-15 մետր տարածութիւն ունեցող մի սենեակում լեցնում են 25-30 հոգի, թափւած իրար վրա: Օդ չկայ, պարելու տեղ չկայ. քրտինքը ջրի պէս թափում է ամենքի վրայից: Պարաշլայնի (միզամանի) զարդիւի հոտը խեղդում է բոլորին: Բարձր խօսքի աղբիւրած է: Բոլոր բանտարկեալները պահում են խառն. գոլ, աւազակ, մարդասպան, վաճառական, բժիշկ, ինժինըր, յեղափոխական... Ամենաթեթեւ յանցանքի համար մարդկանց պատժում են դաժան պատժով: Կան դանդաղան ձեւի պատժարաններ — մուժ ու խանաւ նկուղ, տիղմ, ջուր, շաքարներով առանց շարժելու տակառում նստեցնել, կանգնեցնում են փոքրիկ նեղ սենեակում և վերիեցի կաթիլ-կաթիլ աղոտութիւններ կաթեցնում դիլիւն, նստեցնում են երկարական սթուր վրա, ժամերով կանգնեցնում են երեսը պատին կպած և ստիպում են նայել վեր մի կէտի յառած... Մի խօսքով, հաւատաքննութեան չըջանում անպատ աշայիսի տմարզի ու վայրենի տանջանքներ չեն տւել:

Յիշողութեան մէջ մնացած փաստերից թւենք մէկ երկուսը:

Մի օր 25-28 տարեկան մի երիտասարդ վրացու Դուլիճէ անունով, դիչերայ ժամը 2ին դուրս հանեցին և էլ յետ չբերին: Անցաւ մօտ երկու ամիս, և արդէն բոլորովին մոռացել էինք նրան: Մի օր, յանկարծ, խուցի դուռը բացւեց և ներս բերեց մի ծերուկ՝ հիւժած, կմախք դարձած, երեսի գոյնը մեռելի գոյն: Սկսեցինք հարց ու փորձ և ի՞նչ — Դուլիճէն էր: Ի՞նչ

զարհուրելի վիճակի էր հասել խեղճը մուժ ու խոնաւ նկուղում:

Մի ուրիշ անգամ մենչեկիներն ու աղպային-դեմոկրատները կրել ունեցան Մետեխում: Վեց մենչեկի նետեցին Ձեկայի նկուղը, ուր երկար մնացին: Մի գիշեր մէկը սարսափելի ճիւղով վեր է թռչում տեղից. կրծքին պարկած է լինում մի օձ: Վառում են լուցիլին՝ մի ուրիշ օձ էլ տեսնում են կողքին՝ կծիկ դարձած: Սպանում են և սկսում են աղմուկել, որից յետոյ դալիս և դուրս են տալիս նրանց:

Ձեկայում բոլոր բանտարկածներին, առանց բացառութեան ծեծում են: Մի օր Մետեխ բերին էլիաւա անունով մի վրացի ուսանող. խեղճին ախբան ծեծել էին Ձեկայում, որ հօգիւ երկու շաբաթ յետոյ խելքը տեղը եկաւ:

Մետեխ բերին, ուժ ամիս Ձեկայում նստեցնելուց յետոյ, ոմն Նիկողոսեանին, որ եկել էր Ամերիկայից կովկաս տեղն ու տեղը ծածօթանալու համար դրութեան: Անցնում է Հալաստան: Վերադարձին, Քիֆլիսում, վիզա է խնդրում Պարսկաստան անցնելու համար: Փոխանակ վիզա տալու, բռնում Ձեկայի նկուղին են նստում, իբրև անգլիական լրտես: Խեղճ մարդը արեւն էր լալիս.

— Ախրար, սա ի՞նչ ստեակ միլլէթ են: Ամերիկա կապրէի. պտրիկ խանութ մը ունէի, կապրէի ինձի համար: Երբ հոն եկա Գրիգոր Պարզանեան ուրիշ ընկերով մը հետ, լաւ ընդունելութիւն ըրինք. փառաւոր օթել մը դրինք, ընդունելութեան յանձնատնոջով մը կապեցինք, ժողովներ ըրինք: Իշտէ, այդ ժողովներու նմէլ Հալաստանը դրախտ երանաւէտ ցոյց տւին. կըսէին, թէ շինարարութիւն կըլլայ, երկիրը կը յառաջդիմէ: Դաշնակցականներն ալ հակառակը կը պնդէին. կըսէին թէ սուտ է առ ամենը... Մենք ալ մեղի համար ըսինք. եթանք սեփական աչքով տեսանք՝ սա Հալաստանին մէջ ի՞նչ կը կատարեն: Ու եկանք, բարով, խեղճով չբախում: Մասեցի-ծախիմխեցի խանութս, փարան գրպանս դրի ու եկայ... Բայց ահա բանտէ բանտ կը քաջընն. կըսեն՝ անգլիական լրտես ես... Ասանկ ալ խենթ բան կըլլայ... Աւրիս ձեռքէս 600 դուրը դրամս, ոսկի ժամացոյցս, 8 ամիս պահեցին Ձեկայի զնդանները: Անասումս ծեծ տւին: Ինչ որ ունէի, հաղուստ, կօշիկ, ծախեցի ու կերայ: Ալ բան չմնաց վրաս: Ասանկ՝ ալ բան կըլլայ, ախրար... 25 օր մուժ նկուղ պահեցին, ծեծեցին, շարժելեցին ու վերջը տարին քնիւն Պողոսեանի քով: Վէշ, ըսաւ, պիտի խոստովանի՞ս որ Անգլիոյ հաւոյն լրտեսութիւն ընելու համար եկած ես հոս»: Մերժեցի: Ու նորէն շարժեցին անասումս... Ասոր վերջը ի՞նչ պիտի ըլլայ...

Ձիմացայ Նիկողոսեանի վերջը ինչ եղաւ: Բայց հաղաբար Նիկողոսեաններ տեսայ իրենց տխուր վախճանով...

Քիֆլիսի Ձեկայից ոչնչով յետ չի մնում Աղբրէլանի Ձեկան, մանաւանդ ծեծի ու տանջանքի տեսակէտից: Մարդիկ ստիկումով էին պատմում այդ դժոխքի մասին:

Մետեխում մնացի շորս ամսից աւելի: Այստեղից տարին Մոսկաւ, Բուտիրկի կենտրոնական բանտը: Այս

բանտը ցարերի օրով է շինւած, բայց բոլշեիկները կատարելադրծել են:

Մոսկուայի կայարանում մեզ դիմաւորեցին մեծ բեռնակիր ինքնաշարժներ: Բոլորիս դուրս բերին կայարան և իբրև ապրանք թափեցին մի մեծ դահլիճ: Այստեղ պահեցին մինչև առաւօտ, ցուցակազրեցին և մաս-մաս փոխադրեցին խցերը: Մեզ տեղաւորեցին 7րդ կորպուսը, ՅՁրդ սենեակում, որտեղ արդէն կային 30 հոգի: Այստեղ պահեցին 3 օր և յետոյ առանձնացրին:

Բուսիրկայում սարսափելի խիստ կարգեր են տիրում: Առաւօտեան ժամը 3-4ին բարձր ձայնով արթնացնում են բոլոր բանտարկեալներին և անցնում կանգնեցնում են ստուգման: Վա՛յ թէ մէկը ուշանայ. հայհոյելով ու ծեծելով կը հանեն: Ստուգումը տևում է մի քանի ժամ: Թուեյն ու ձայն հանելը արգելւած է: Խցերում պահում են խիստ հսկողութեան տակ: Կարծ ժամանակով բակ են հանում օդ առնելու: Իբար ծօտ գնալ-գալ, խօսել արգելւած է: Մնունդը Մետեխից էլ անտանելի. սեյնողկան (աղի ձուկ) սովորական ուտելիքն է. երբեմն կաղամբով ապուր, սև հաց...

Բայց այս բոլոր բանտերը դրախտ են Սոլովկիի համեմատութեամբ: Այլիտակ ծովի այս սառցապատ կղզին իսկական սպանդանոց է: Աննայրածիր Ռուսաստանի բոլոր կողմերից հազարներ ու հազարներ թափւում են այդ դժոխքը՝ Ուկրայինայից, Դոնից, Կուբանից, Թերեքից, Կովկասից, բայց մանաւանդ թուրքբնուանից: Քանի՛ քանի հազար ուզրեկներ, թուրքբնուաններ կոտորել են այստեղ յիշելով իրենց արևակէզ անապատները: Ինչքա՛ն հայաստանցի դիւզացիներ են զոհւել: Յիշենք միայն շատերից մէկի անունը — մեր վաստակաւոր ընկեր Գուրգէն Աղայանը, որ չղիմացաւ հիւսիսի ցրտաշունչ կլիմային և յաւիտենապէս աչքը փակեց իր արևոտ Կարճեանից հետո...

Երբ մեզ աքսոր էին տանում Անդրկասպեան երկիրը, Քէրո՛հէի կայարանում տեսայ աքսորականներով լեցւած երեք զննչքներ, ամէն մի զննչքը 80 ապրանքատար վազոնից բաղկացած, լիքը՝ կին, երեխայ,

տղամարդ: Կուրակաթափութեան զոհերն էին. ջշւում էին իրենց գիւղերից դէպի հիւսիսային կողմերը: Տեսաւանը յուղիչ էր ու սրտաճմլիկ: Երեխաները «ջուր», «ջուր» էին աղապահում. տուղ չկար: Երջապտտող պահանքներն ու չեկիտները թոյլ չէին տալիս: Զայտոյթը բռնել էր կայարանում գտնուողներին: Ամէն կողմից լսում էր. «Սպանէք աւելի լաւ չէ՞. ինչո՞ւ էք տանջում այդ խեղճերին»: Սակայն, ո՞վ էր ականջ դնողը: Կայարանի մի ծառայող պատմում էր, որ այդպիսի ուրիշ 10 զննչք էլ եկել անցել էր...

Առհասարակ, ամբողջ թուրքբնուանը այրւում է բոցավառւած: Մնապատներ խաշնարած թուրքբնուան ու կիրգիլը, կապակն ու ուզրեկը իրենց իւրգրի աւերակներով վրա արիւն են լալիս: Տասնակ հազարներով աքսորում են դէպի Ռուսաստանի հիւսիսային սառնամանիքները, ուր կոտորում են ճանճերի պէս: Նրանց անբաւ հարստութիւնները, անհաշիւ հօտերը թալանեցին ու փչացան:

Նոյնն է վիճակը և ամբողջ Ռուսաստանում: Մի՞թէ Եւրոպան բաւ չի համարի այս աւերն ու կոտորածը: Ո՞ր մնաց քաղաքկրթութիւնը...

ԳՈՒՐԳԷՆ

Մամօթ. Խմբ. — Բնորոշ է այս դիմումը Եւրոպային ու քաղաքակրթութեան: Այս ճիշդ լսում է Խորհրդային Միութեան բոլոր կողմերից՝ Ի՞նչ է մտածում Եւրոպան:

Խորհրդային սահմաններում գտնուողները պէտք է գիտնան, որ Եւրոպայի բնաւ հօգը չէ, որ Ռուսաստանը աւերում ու փչանում է: Ետերը նոյն իսկ ուրախ են Ռուսաստանի քայքայման համար: Միւս կողմից Եւրոպան ինքն էլ այնքա՛ն ներքին ցաւերով ու հոգսերով է բռնւած, որ ամենին արամադրութիւն չունի Ռուսաստանով դրադելու: Իսկ քաղաքակրթութիւն... Ի՞նչ քաղաքակրթութեան մասին է իօսքը: Դրսից յոյս և օգնութիւն չկայ. խորհրդային լծից տանջուողները իրենք պէտք է նային իրենց դիլի ճարը:

Մ Ե Ր Զ Ո Ն Ե Ր Ը

ՄԻՀՐԴԱՏ ՄԻՐՁԱՒԱՆՆԱՆ

Մնած վան 1883թ.: Զաւակ վանի յայտնի դերաբարանի — Միլղախանեանի: Հայրը՝ Աւետիս՝ պետական և հայկական շքանշաններ մէջ աչքի կը զարնէր իբրև ազգեցիկ, կրովի մէկը:

Միհրդատը, աւարտելով վանի Երամեան միջնակարգ դպրոցը, կը պարապէր գիւղային հողագործական աշխատանքներով, իր հայրենի դիւզական կաւածներու մէջ:

1904 թ.ին կը մտնէ Հ. Յ. Դ. Վասպուրականի կուսակցական շարքերը և կը վարէ Գաղաքամիջի (Պարխայի) շքանի ենթակոմիտեութեան աշխատանքները: Այս միջոցին աչքի կիյնայ իր յեղափոխական ներբաւութեամբ, գոհարերութեամբ և մարտական ընդունակութենեբով:

1915ի վանի հերոսամարտի օրերուն Գաղաքամիջի Զինուորական Մարմնի անդամ էր և Արևմտեան Երջանի շքանապետ ու վարչէ:

1915ի վանի մեծ նահանջէն յետոյ կը բնակէր Երե-

ւանի մէջ, ուր կը մնար գործօն կուսակցական անդամ. մասնակցեր է 918 Վանի գնդի աշխատանքներուն և Մայիս 28 պատմական օրերուն, իբրև Հասարակ մարտիկ, զէն ի ձեռին կը կուէր բանակի մէջ:

1920ի մայիսեան ապստամբութեան օրերուն Վասպ. կամաւորական խումբին մէջ էր, իսկ փետրուարեան ապստամբութեան օրերուն ամենաեռանդուն գործունէութեամբ միշտ առաջին գծի վրա կը մնար: 1921ի փետր. 28ի օրհասական ճակատամարտին Երևանի տակ, Շէնգուիթի կուի մէջ, Միհրդատը կը վերաւորուի թէ թնդանօթի՝ շրպիներէ գնդակով և թէ, փոխադրւած միջոցին, հրացանի կրակով: Արեան թուաւորում ըստանալով՝ յաջորդ օրն իսկ կը մահանայ 1921 մարտ 2ին:

ՍԱՐԳԻՍ ՇԱՀԻՆԵԱՆ

Սարգիս Շահինեանը ծնւեր է Վան, 1887թ.: Չաւակ Շահէն Մհ. Սարգիսեանի, որու բնիկ ծննդավայրն է Շատախ: Այս ընտանիքը 1870ական թիւերուն քիւրտերու հետ թշնամական վիճակի մէջ լինելով՝ կը գաղթէ Վան-ջաղաք: Սարգիս տարրական և միջնակարգ կրթութիւն կը ստանայ Յիսուսեան-Շուշանեան և այլա

Երամեան դպրոցին մէջ, որ կաւարտէ ամենայնող յառաջդիմութեամբ: Վարժ էր թիւրքերէն և ֆրանսերէն լեզուներուն:

Դեռ դպրոցական նստարանի վրա կը մտնէ Աշակերտական կազմակերպութեան մէջ, որ կը կրէր Հ. Յ. Դաշակցութեան շունչն ու ոգին:

1903էն կը մտնէ կուսակցական շարքերը, ուր ցոյց կուտայ անսահման եռանդ ու զոհարեցութիւն, կուսակցական բոլոր ձեռնարկներուն և աշխատանքներուն մէջ: 1906ին կընտրուի իր շրջանի ենթակոմիտէի անդամ, որ կը շարունակէ երկար տարիներ:

1915ին Գաղաքամիջի Զինուորական Մարմնի անդամ էր և հարաւային շրջանի շրջանապետի օգնական ու յետոյ Արեւելեան շրջանի շրջանապետ ու վարիչ:

Վանի մեծ նահանջէն յետոյ Հանդուցեալ Արամի հետ կանցնի Վան, բայց կրկին նահանջի հետեանքով կը վերադառնայ Երևան: Այստեղ կը կրթանցնէ իր ամուսինն ու գաւազը:

1917ի աշնան կը հաստատուի Ուկրայինայի Խարկով քաղաքը և կը զբաղի իր մասնաւոր աշխատանքով: 1920ին դեմիկրիտեաներու կողմէ, շարամիտ զրպարտութեան պատճառով, կը ձերբակալուի, երկար ամիսներ կը մնայ բանտը: Դեմիկրիտեանները իրենց նահանջի օրը կը սպանեն բանտի մէջ իր եղբոր որդի Միհրան Պետրոսեանի հետ:

Հ. ԿՈՍՈՅԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Անգլիական ընտրութիւնները (Խմբագրական) . . . 257

Դաշնակցութեան բարոյականը (Կ. Սասունի) . . . 259

Հայաստանի ազգաբնակչութեան խնդիրը (Աշոտ-Արծրունի) 262

«Իսլէտլոգիական փրոնտում» (Մ Վ.) 265

Համաշխարհային տագնապը (Ասատուր) 268

Թուրքիայ շուրջ 273

Ինտերնասիոնալ 278

Կուսակցական կեանք 283

Թղթակցութիւններ 285

Մեր գոհերը 287

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

« Դրօշակ » - Ի տարեկան բաժնեգինն է՝

Ֆրանսայի, Յուլիանտանի, Բուլգարիայի, Ռումանիայի, Երոպական այլ երկիրների, Սուրիայի և Պարսկաստանի համար 25 ֆրանկ:

Անգլիայի, Ամերիկայի, Եգիպտոսի, Միջագետքի, Հնդկաստանի եւ մնացած բոլոր երկրների համար՝ Ե Ր Կ Ն Պ Ո Ւ Վ Ր :

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » Ի

Բաժանորդներուն և Գործակալներուն

«Դրօշակ»-ի առաւումը չընդհատուի համար՝ կը խնդրենք այն բաժանորդներէն և գործակալներէն, որոնք ցարդ մաքրած չեն իրենց հաշիւները, փութա՛յ օր առաջ զրկել բաժնեգիները:

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի

Թիւն արժէ 2 ֆր. 50 սանտ.

« Դ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի հասցէն՝

Mlle S. AGOPIAN
5, rue des Gobelins, PARIS (13°)